

ПИРОТСКИ ЗБОРНИК

10

ПИРОТСКИ ЗБОРНИК

БРОЈ 10

1 9 7 9.

ОДГОВОРНИ УРЕДНИК

Др Вјекослав Бүтиган

ИМП. бр. 130Р

ЧЛАНОВИ РЕДАКЦИЈЕ

**Др Тодор Васић
Др Драган Бүрић
Мр Новица Крстић
Обрад Пешић
Радован Живковић
Момчило Цветковић
Мр Миливоје Поповић
Живојин Мијалковић**

*
* * *

ЧЛАНОВИ ИЗДАВАЧКОГ САВЕТА

**Душан Мијалковић
Можидар Манић
Др Илија Николић
Др Петар Козић
Др Јован Бирић
Новица Живковић
Јован Манић
Др Вјекослав Бүтиган**

РЕФЕРАТ

СЕКРЕТАРА ОПШТИНСКОГ КОМИТЕТА СКС ПИРОТ, ЉУБИСАВА ЛИЛИБА, НА СВЕЧАНОЈ АКАДЕМИЈИ ПОВОДОМ 60-ГОДИШЊИЦЕ КПЈ—СКЈ, СКОЈ-а И РЕВОЛУЦИОНАРНИХ СИНДИКАТА 20. 4. 1979. ГОД.

Другарице и другови

На данашњи дан пре 60 година основана је Социјалистичка радничка партија Југославије (комуниста) — којој су се на тешком, али славном, путу придружили СКОЈ и револуционарни синдикати. Не, то није било успутно придруживање, то су били прави одјеци стварања Партије. То је било организовање најбољих синова нашег народа, који су кретали једино могућим путем који је изабрала радничка класа Југославије — путем остваривања вековних тежњи наших народа за живљењем у братској заједници југословенских народа.

Предвечерје тих историјских догађаја има своје дубоке корене.

Социјалистичке идеје у југословенским земљама јављају се седамдесетих година прошлога века. У том периоду оснивају се и прве радничке организације и то у оним нашим крајевима где се капиталистички начин производње брже развијао а то су биле Словенија, Хрватска и Војводина.

Године 1894. основана је социјал-демократска странка у Хрватској, две године касније основана је Југословенска социјал-демократска странка Словеније, 1903. године, Српска социјал-демократска странка, а 1909. године социјал-демократска странка у Босни и Херцеговини. Касније долази до стварања радничких партија и у осталим нашим крајевима. Упоредо са стварањем ових политичких организација радничке класе, стварају се и делују и синдикалне организације.

Иако су све ове партије деловале у различитим крајевима и под различитим условима, оне су својом активношћу означиле нову етапу у развоју југословенских народа.

Први светски рат донео је многе друштвене и политичке промене. Радничка класа у Русији ствара прву социјалистичку државу у свету чиме је започео социјалистички преображај света. Под њеним утицајем дошло је до револуције у Немачкој и Мађарској и појачане борбе радничке класе у многим државама Евро-

пе. Велико револуционарно време довело је и до расцепа и раслојавања у радничким покретима многих земаља. Од левих крила социјал-демократских партија настају комунистичке партије, централисти-центрумаши стварају социјалистичке партије, а десна крила настављају своју активност као социјал-демократске партије. Таква диференцијација настала је у југословенским социјал-демократским партијама.

У таквој међународној и унутрашњој ситуацији, 1. децембра 1918. године дошло је до стварања заједничке државе југословенских народа — Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца. Тиме су остварене вековне тежње наших народа да живе у јединственој држави.

Одмах су успостављени контакти руководства социјал-демократских партија и почети разговори о стварању јединствене партије радничке класе.

Конгрес уједињења одржан је у Београду од 20—23. априла 1919. године. У раду конгреса учествовали су делегати из свих крајева наше земље, изузев Словеније. Усвајањем Подлоге (документа) уједињења, Конгрес је одлучио да се оснује јединствена партија под називом Социјалистичка радничка партија (комуниста). У Подлози је констатовано да је капитализам ушао у завршну фазу свог развика и да предстоји социјалистичка револуција у Југославији.

Конгрес је усвојио и „Практични акциони програм“ у коме се предвиђа дугорочна борба радничке класе за економска и политичка права. Усвојен је Статут нове партије и изабрано руководство под називом Централно партијско веће, чији је секретар постао Филип Филиповић, а чланови Сима Марковић, Павле Павловић, Живко Топаловић и други.

За време рада Конгреса одржан је и Конгрес Синдиката, на коме је донета одлука о уједињењу синдикалних организација. Највише руководство у Синдикату је постало Централно радничко синдикално веће Југославије.

У то време одржана је и Конференција жена социјалиста (комуниста) на којој је изабран Централни секретаријат жена социјалиста.

У јесен исте године одржана је и Оснивачка конференција комунистичке омладине Југославије, на којој је основан СКОЈ.

Новостворена Партија одмах почиње своју револуционарну активност. Тежак положај радничке класе која је сурово експлоатисана, нерешено национално питање и тежак положај сељаштва, Партија 1919. године и 1920. је претворила у велики број штрајкова и одлучно показала буржоазији да је наступила нова ера у развоју радничког покрета у Југославији.

Највећа од тих акција је генерални штрајк 20. и 21. јула 1919. године, који је спроведен у знак отпора међународног пролетаријата империјалистичкој интервенцији против совјетских република у Немачкој и Мађарској.

Сељаштво је организовало побуне тражећи да се спроведе аграрна реформа. У неким крајевима побуна је имала карактер устанка.

Због овога је буржоаски апарат одмах предузимао мере масовног хапшења и прогона, распуштања организација Партије, забране листова и друге. Међутим, ни прогони, ни притисци, нису могли да слома борбено расположење радничке класе и сељаштва.

У то време Партија постиже већ и прве веома значајне успехе. На првим општинским изборима, марта 1920. године у Хрватској и Црној Гори Партија је добила већину гласова у Загребу, Осијеку, Вуковару, Дугој Реси, Подгорици и другим местима. Већ 15. априла исте године уследила је и највећа економска акција радничке класе у овом периоду — организован је Генерални штрајк железничара, у коме је учествовало више од 50.000 радника. Влада је одговорила милитаризацијом железнице — позивањем на војну вежбу, масовним хапшењима и увођењем Преког суда.

Насупрот акцијама терора и застрашивања које је предузимала влада, нагло се повећавао број чланова СРПЈ (комуниста), тако да већ 1920. године Партија броји 65.000 чланова а уједињени синдикати 208.000 чланова.

У таквим друштвеним и политичким условима одржан је Други конгрес у Вуковару јуна 1920. године. Конгрес је протекао у знаку сукоба између реформистичке и револуционарне струје у самој Партији око основних докумената — Програма и Статута Партије. После опширних дискусија и полемика, Конгрес је прихватио програм који је поднео Филип Филиповић и у коме стоји да до стварања совјетске републике у Југославији може доћи револуционарним путем — рушењем капиталистичког поретка. Партија је на овом Конгресу променила назив у Комунистичку партију Југославије. За секретаре Централног партијског већа изабрани су Сима Марковић и Филип Филиповић.

Други конгрес заузима веома значајно место у историји наше Партије јер је значао одлучну победу револуционарних над реформистичким снагама.

Ношени жаром младе Комунистичке партије и идејама Маркса, Енгелса и Лењина, комунисти су се припремали за прве општинске и парламентарне изборе 1920. године.

Кандидати Комунистичке партије добили су већину у Београду, Скопљу, Нишу, Крагујевцу, Велесу, Пироту, Прилепу и другим местима.

На изборима за Уставотворну скупштину новембра 1920. године КПЈ је добила 59 посланичких места. У току изборне кампање у КПЈ је дошло до коначног обрачуна са центрумашима, који су поражени и били принуђени да се повуку из Партије.

« Сви ови догађаји на ширем плану нашли су свој пуни одраз и у развоју радничког покрета у нашем крају.

Раднички покрет у пиротском крају има своје корене у занатлијско-еснафским организацијама још из 18. века.

Иако су еснафи професионалне организације носилаца приватно сопственичких интереса, они су у свом крилу однеговали овај раднички подмладак који ће, већ почетком 20. века, постати ударна снага првих акција организованог радничког покрета.

У раздобљу од ослобођења Пирота од Турака до почетка балканских и првог светског рата, у јеку јачања српске социјал-демократије, у Пироту је створена партијска организација радника, која је основала „Пиротско-радничко друштво“, и толико омасовила и активирала снаге са напредним политичким схватањима да је у изборној борби још 1905. године Пирот дао посланика на листи Социјалдемократске странке. Тако Пирот, захваљујући слободарским тежњама и упорној борби, постаје једно од ретких упоришта српске социјалдемократије уочи одлучне борбе за стварање заједничке државе југословенских народа и СРПЈ (комуниста).

Ратови су само прекинули, а не и прекинули један перманентан и, с обзиром на постојеће друштвено-економске услове, логичан процес сазревања социјално-политичког покрета, чији су се резултати само назирали, али који ће се и реално уобличити у релативно скорој будућности.

Из рата су се вратили и преживели партијски радници, међу којима и најактивнији: Павле Крстић, Васа Крстић, Миласав Славковић, Душан, Нешић, Бока Тошић, Мика Васић и други. Вративши се, они су, са већ осведоченим моралним квалитетима социјалистичких бораца, обновили и оживели рад пиротске организације, и своју активност усмерили ка решавању практичних економских и друштвених проблема. Користили су оне форме рада које су ускоро на Првом — оснивачком и Другом — Вуковарском конгресу Комунистичке партије добили снагу званичних облика борбе за остваривање класних интереса пролетаријата.

На Вуковарском конгресу су као делегати из Пирота учествовали Павле Крстић, Васа Крстић, Димитрије Јовановић, Јован Цанић и Недељко Стојић.

Полазећи од оваквих борбених позиција партијска организација Пирота и више села у његовом административном подручју, истакли су своје кандидатске листе на општитнским изборима 1920. године, и тако се међу првима у Југославији укључиле за освајање локалне политичке власти.

Кандидатска листа партијске организације Пирота имала је 40 кандидата и то махом занатлија: терзије, опанчари, табаци, столари и други. Дакле, ни једног из редова трговаца и

јавних делатности. Управо оваква листа је била потпуно у складу са Ручводећим начелима Извршног одбора Централног већа Социјалистичке радничке партије Југославије.

Поред листе Комунистичке партије била је истакнута и јединствена листа радикала и демократа.

На изборима 22. августа 1920. године, полузанатлијска и полупролетерска маса Пирота, са већ од раније формираним политичким уверењем, незадовољна махинацијама непопуларне грађанске трговачко-зеленашке средине која се ослањала на полицијски апарат, пружила је пуну подршку комунистима. Две трећине бирача изјаснило се за комунистичку општину у Пироту и 8 сеоских општина: Крупац, Расница, Шугрин, Осмаково, Станичење, Бериловац, Велика Лукања и Темска.

Из пијетета према људима који су први пут у историји Пирота имали част а и тешку дужност да се у својству носиља политичке власти нађу у положају да се боре за остварење економских и социјалних интереса радничке класе, потребно је навести и њихова имена, као „часника општине вароши Пирота” како је писало на кандидатској листи: Недељко Стојић, пекар из Пирота — председник Општине, Борбе Тошић, штрикер-кмет, Коста Јовановић, механција-кмет, Ранђел Стојановић, вунар-кмет и одборници: Павле Б. Крстић механција, — Ваца Крстић, кројач, Милисав Славковић, лончар, Петар Петровић, казанцијски радник, Михајло Васић, обућар, Ранђел Стаменковић, абација, Милан Цунић, терзија, Илија Радовановић, терзија, Богосав Тошић, лончар, Душан Нешић, берберин, Драгомир Милановић, амалин, Јордан Живковић, табак, Тодор Живковић, алачин, Борбе Стаменовић, столар, Танасије Пешић кројачки радник, Божидар Здравковић, монтер, Милан Видановић, бакалин, Светозар Стоиљковић, кројач Светозар Петровић обућар и Стамен Борђевић, пиљар, сви из Пирота.

И тако, како каже хроничар „на дан 22. августа 1920. године, на згради Градске општине у Пироту, висела је велика црвена застава. На њој се видела нацртана аждаја (симболично приказан капиталиста) коју радник чекићем убија. Целог дана се чула свирка и народ се веселио својој победи. Пироћанцима је објављено да је листа комунистичких кандидата... добила највећи број гласова... Поред Ниша, Крагујевца, Лесковца, Ужица и других градова и у Пироту тога дана победили су комунисти који су преузели Градску општину у своје руке”.

Колико је Партија била организована за ове изборе види се и по томе што комунисти — одборници нису хтели да изговарају текст заклетве којим би се обавезали „на верност краљу и отаџбини”, већ су се заветовали да ће „верно служити народу који их је изабрао, да ће служити у његово име и његову корист”.

Исте, 1920. године новембра месеца, комунисти Пирота су однели још једну победу: дали су своје гласове и одлучно утицали да на изборима за Уставотворну скупштину буде изабран комунистички кандидат.

Увиђајући ову опасност по свој режим од Комунистичке партије и даљег јачања радничког покрета, о чему су општински и парламентарни избори најречитије говорили, великосрпска буржоазија баца све своје снаге противу револуционарног радничког покрета.

Повод за акцију су били велики штрајкови рудара у Словенији и Босни и Херцеговини, у Хусину код Тузле у знак подршке и солидарности дошло је до генералног штрајка — хусинске буне која је најкрвавије угушена.

Са мотивацијом да Комунистичка партија Југославије припрема преврат, влада је децембра 1920. године објавила Обзану, којом се забрањује комунистичка активност. Одмах су уследила хапшења комуниста и затварања комунистичких просторија. Партија није спремно дочекала овакав удар буржоазије, а није била спремна и за илегалан рад. Једино легално упориште КПЈ остао је Клуб комунистичких посланика у Уставотворној скупштини. Да би се буржоазија коначно обрачунала са КПЈ, као повод је искоришћено убиство министра Милорада Драшковића и покушај атентата на краља Александра Карађорђевића, па је донет Закон о заштити државе којим је КПЈ отерана у дубоку илегалност. Све тековине радничке класе Југославије (Закон о заштити радника, Закон о инспекцији рада и Закон о осигурању радника) буржоазија је преко ноћи уништила.

Одмах после усвајања Закона о заштити државе распуштен је Клуб посланика, а полиција је затворила већину чланова Извршног одбора КПЈ међу којима Филипа Филиповића, Стефановића и друге. Преко 186 чланова КПЈ је ухапшено због тобожњег „саучесништва“ у атентату на краља Александра, а само у Београду је кроз затворе прошло 12.000 људи. Хапшења су нанела тежак ударац Партији. За одређено време заустављен је процес стварања илегалних организација. Прекинуте су све везе између руководства и чланова.

Озбиљне сметње у раду Партије чинила су и два руководства у њој: у Бечу је био Извршни одбор на челу са Симом Марковићем, а у земљи Заменички извршни биро који је суспендовао Симу Марковића због његове фракционашке делатности. Међутим, он је и даље наставио да ради јер га је подржавала Коминтерна.

Партија у то време није имала правилне ставове по свим питањима, али се постепено из године у годину изграђивала. Фракционашке борбе је разједају, али је у њој увек било здравих снага које су водиле политику јединства.

Године 1923. одржана је Друга конференција у Бечу на којој се расправљало о веома важним питањима и изабрано је ново руководство у које су ушли представници леве струје: Триша Кацлеровић, Јакоб Жорга и Буро Баковић. Прогони и терор не престају.

После седмомесечне истраге јануара 1922. године покренут је судски процес познат као Видовдански процес противу комуниста који су се налазили у затворима. Пошто судски органи нису имали материјалне доказе у вези са атентатом, државни тужилац је подигао оптужницу противу КПЈ.

И поред свих настојања буржоаског апарата да потпуно паралише рад Комунистичке партије и сломи отпор сељаштва, јануара 1923. године основана је Независна радничка партија која је требало да омогући легалан рад КПЈ, али под другим називом. До краја 1923. године Партија је имала 95 организација са 3.500 чланова.

Међутим, влада је убрзо увидела да се иза имена Независне радничке партије крије КПЈ, па је 1924. године донела одлуку о забрани рада Независне радничке партије. Иза тога одах је опао број чланова КПЈ на свега хиљаду.

Фракционашке борбе нису престајале, већ су све више разједале Партију. Због тога се руководство КПЈ обратило Коминтерни за помоћ и интервенцију. Формирана је група са Стаљином на челу за испитивање стања у КПЈ. Група је констатовала да је Југославија творевина западноевропског империјализма и да је треба разбити издвајањем Хрватске, Словеније и Македоније у посебне државе. Изгубило се из вида да је за стварање Југославије вођена ослободилачка борба и да је то била вековна тежња југословенских народа.

На Трећем конгресу КПЈ, који је одржан 1926. године у Бечу, није дошло до ликвидације фракционашких борби и унутрашњег исцрпљивања Партије. Због оваквог стања у КПЈ, а у припреми Саветовања у Москви 1928. године, Извршни комитет Коминтерне је захтевао да се изаберу други делегати које би делегирале најјаче партијске организације Загреба, Ниша, Сплита и Београда. Тада је дошло до припреме и одржавања Осме конференције партијске организације Загреба, која се посебно истицала у борби противу фракција. У тој организацији Душан Грковић је био политички секретар Конференције а Јосип Броз је припремио кореферат у коме је осудио све фракционашке групе. Прогресивне снаге су однеле победу и за реферат Јосипа Броза Тита је гласала огромна већина и кореферат Тита усвојен је као значајан докуменат Конференције. На челу новог руководства нашао се друг Тито као политички секретар, а у руководство улазе још Благоје Паровић, Јосип Краш и други.

Четврти конгрес КПЈ, који је одржан у Дрездену, у Немачкој 1928. године, рашчистио се са фракционашима који су избачени из руководства Партије. Изабрано је ново радничко руководство Партије где је Јован Мартиновић постао политички секретар, Буро Баковић, организациони секретар а у руководству су још били Филип Филиповић, Милан Горкић, Буро Салај и други.

Партија је пошла на пут консолидације. Тај процес, међутим, омела је крвава шестојануарска монархо-фашистичка диктатура.

Настали су најтежи дани у историји југословенских народа а посебно радничке класе. Режим диктатуре се на најзверскији начин обрачунавао са најбољим синовима земље.

Буржоазија спроводи најцрњи, такозвани „бели терор”. Ухапшен је Буро Баковић, Брацановић, Јосип Краш, Марко Орешковец, Едвард Кардељ, Иван Милутиновић, Јован Веселиновић, Борис Кидрич и други. Ухапшено је и 7 секретара СКОЈ-а. У затворима широм земље зверска мучења превазилазе и најмрачнији средњи век.

Дана 25. априла 1929. године зверски и мучки је убијен велики син наших народа Буро Баковић.

У веома тешким условима који су настали за наше народе и Комунистичку партију, у Љубљани се одржава Четврта земаљска конференција на којој је одлучено да треба створити комунистичке партије у Хрватској и Словенији. Изабран је нови Централни комитет у који улазе Милан Горкић, Јосип Броз, Благоје Паровић и други.

Талас фашизма већ почиње да се осећа. Године 1935. Југославија почиње да се окреће фашистичким силама. И поред свих мера терора, борбена активност радничке класе расте. Тако је 1935. године организовано 140, а 1936. године 400 штрајкова.

Злогласна „Обзнана” нанела је огромну штету и развоју напредног радничког покрета у Пироту. Таквом стању треба додати појачане фракцијске борбе у врховима Партије, што је имало негативан одраз на стабилизацију комуниста после првих јачих удара буржоазије.

Рад Партије у Пироту, као уосталом у целој земљи, све више се преноси на синдикалне организације и радничка културно-уметничка друштва. Приредбе тих друштава коришћене су за пропагирање напредних идеја. Тако је 7. јануара 1926. године приређено „Драговићево вече” на коме се, уз присуство многобројних гледалаца, говорило о животу и раду Радована Драговића.

Доста значајне су биле прославе Првог маја на Ценару на којима су хиљаде пиротских радника манифестовали реше-

ност да истрају у борби за радничка права. Преко синдикалних организација, непосредном борбом, на зборовима и конференцијама, радништво је захтевало побољшање услова свог рада, оштро критиковало „социјалну и политичку реакцију владајуће класе“ и борило се за своје класно синдикално организовање.

И поред полицијског терора пиротски комунисти су обављали своје партијске дужности врло одговорно и савесно. Кроз Пирот су, у то време, пролазили многи курири Интернационале, који су имали посла по Балкану и Средњој Европи. Те курире су пиротски комунисти прихватили и даље упућивали. Све је то урађено без провала. Многи југословенски комунисти, на путу за Совјетски Савез, пролазили су кроз Пирот. Преко веза комунисти су им омогућавали сигуран пут.

Конгрес уједињења социјалдемократских партија, априла 1919. године у једну — социјалистичку радничку партију (комуниста) Пирот је дочекао са обновљеном Партијском организацијом и јаким омладинским покретом. Према писању „Првене заставе“, гласила Комунистичке омладине Југославије бр. 14 до 4. јула 1920. године, на Првом конгресу СКОЈ-а у извештају секретара је истакнуто да је у Пироту у то време постојало месно удружење СКОЈ-а, које је, према броју чланова, било испред Јагодине, Шапца, Скопља, Ужица и Ниша. На Првом конгресу СКОЈ-а међу 32 делегата и чланова Централног одбора, био је изабран у први Централни одбор СКОЈ-а делегат из Пирота Добривоје Алимпић.

Другарице и другови,

Долази најтежи али најсветлији период у развоју наше Партије и животу наших народа. То је период консолидације Партије и време другог светског рата.

Године 1936. одржано је саветовање у Москви коме су присуствовали најодговорније личности из Коминтерне. На овом саветовању је донета одлука о смењивању ЦК КПЈ, а друг Тито је добио задатак да се врати у земљу и формира привремени ЦК КПЈ.

То је био почетак Титове борбе противу централизма у међународном радничком покрету и догматског схватања марксизма. Формира се нови Централни комитет у који улазе, пре свега, млади људи али људи одани и привржени Партији.

Да би се брже средиле прилике у СКОЈ-у формирана је при Централном комитету Комисија са Ивом Лолом Рибаром на челу. За веома кратко време СКОЈ се стабилизовао а број чланова се стално повећавао. Док је друг Тито са осталим истинским револуционарима улагао велике напоре за сређивање прилика у Партији и припрему за одбрану од фашизма, у

Совјетском Савезу Стаљин је вршио „чистке“ у којима су нестали многи чланови КПЈ међу којима посебно треба истаћи Филипа Филиповића.

У периоду консолидације, СК је био иницијатор многих штрајкова и демонстрација. Само у 1939. години и 1940., организовано је преко 800 штрајкова. Тада је и настала парола коју је истакла Партија: „Бранићемо земљу“.

Крајем тридесетих година у Пироту се све више осећа активност напредне омладине која се повезује са илегалним партијским радницима и то је условило да се октобра 1939. године формира Актив СКОЈ-а, најпре у Учитељској школи а затим се његово деловање прошири на школску и радничку омладину у Пироту.

Акције на којима се Актив СКОЈ-а највише ангажовао су биле: идеолошко и правилно научно оријентисање омладине, систематска кампања и раскринкавање реакционарних професора, борба противу фашизма и његових експоната у школи и граду и др. Како се приближавао почетак напада Хитлера на нашу земљу, тако се и активност Скојевског актива све више окретала актуелним политичким догађајима. Тако је на састанку Актива, у јесен 1940. године, закључено да се тежиште политичког рада усмери у правцу борбе противу фашизма и програма странке Драгољуба Јовановића. Тада је и одлучено да се омладина обучава у руковању оружјем.

Скојевци су у Пироту 27. марта 1941. године, први повели омладину у демонстрације противу пакта са фашизмом.

У циљу припремања комуниста, радничке класе и читавог народа за одбрану земље формирају се војна руководства у свим партијским организацијама. Војна обука постаје предмет широког интересовања.

Октобра 1940. године одржана је Пета земаљска конференција. На овој конференцији је извршена анализа стања у Партији и констатовано је „да је Партија постала монолитна, чврста и повезана са радничком класом“. Изабран је Централни комитет са другом Титом на челу. Такође је констатовано да су СКОЈ и Синдикат консолидовани и да СКОЈ броји 30.000 чланова, а да је у синдикалне организације учлањено 150.000 радника. Тиме су практично биле завршене енергичне акције за консолидацију Партије и отпочело се са најбржим припремама за оружану борбу народа Југославије.

Немогуће је говорити о стварању нове Југославије, посебно у оваквим великим јубилејима, а не говорити о Титу.

Име Јосипа Броза Тита је постало симбол и синоним наше земље. Тај симбол није вештачки створен, него је рођен у недрима народа, у истини ове земље, кроз осећај и стремљења милиона појединаца. Значење тог симбола треба тражити кроз напор, кроз револуцију, кроз преображај ове земље, у машинама фабрика, у срцу човека.

Због тога и данас посебно истичемо 1937. годину. Од Партије коју је Коминтерна, због њених слабости, хтела да распусти, друг Тито је створио чврсту партију и нов лик комунисте — неустрашивог револуционара кога ни највеће муке у бројним „главњачама” и логорима нису поколебале.

Долазак друга Тита на чело Партије је био догађај од историјског значаја и прекретница у даљој историји југословенских народа.

Борба противу фракционаштва, одвојености и затворености Партије према народу била је тешка, али и успешна. Победила је одлучност. Брзо је дошло до истинске везе Партије и народа. Партија је умела да окупи све демократске и прогресивне снаге.

На помолу су били судбоносни дани за Европу и наше народе.

Фашизам је надирао отворено. Шпанија је сломљена. Паклени план фашизма је почео да се остварује.

Тито је то најбоље умео да осети, те отуда и ујурбаност на оздрављењу Партије и њено брзо припремање за одлучујуће и судбоносне дане који су се неумитно приближавали. И тада, те судбоносне 1941. године, док је цела Европа лако прегажена, док су немачке оклопне јединице јуриле бескрајним просторствима Украјине према Москви и док се Хитлер спремао да Нову годину дочека у Москви, јер је био сигуран да је „решио судбину света за хиљаду година унапред”, дотле је у нашој земљи синула муња која је упалила пламен борбе и револуције, први у крилу поробљене Европе.

На позив КПЈ и друга Тита дигли су се на устанак наши народи, да сперу љагу издаје и срамне капитулације, да кроз борбу за слободу, кроз устанак који се претворио у револуцију руше стару ненародну власт и стварају нову, своју.

Тешка и крвава је била наша борба. Морали смо да се боримо за сваку пушку, за сваки метак, али баш у таквим условима се и ствара права војска — народноослободилачка војска, која је увек у крилу свога народа, почела да ствара прве слободне територије једине у поробљеној Европи.

Нико нас тада, а и касније доста дуго, није помагао. Дуго време су наши савезници крили од света истину ко се бори у Југославији.

Међутим, снага Комунистичке партије, предвођена Титом, ослоњена на огромну подршку народа и народности Југославије, ствара јаку војску и већ у 1942. години састаје се први и једини у окупираној Европи прави народни парламент. То је било у Бихаћу, 26. новембра 1942. године, на Првом заседању АВНОЈ-а.

Тада се управо полажу „темељи на којима се гради ново праведније уређење у земљама Југославије, темељи на којима се ствара истинско братство и јединство и равноправност свих народа Југославије”.

На томе нисмо стали, иако су непријатељске офанзиве биле још жешће, иако су нас савезници још увек само „саветовали”, а не и помагали. Тешко је још увек продирала истина у свету и то управо у земљама наших савезника, ко се бори у Југославији. Наши непријатељи су од првих дана добро знали и осећали да се у Југославији бори народ и Титови партизани.

Долази судбоносна ноћ 29. XI 1943. године. То је почетак догађаја који је изменио судбину свих народа и народности Југославије.

Борба није била завршена. Још је много крви проливиено до коначне победе над фашизмом и потпуне слободе. Народ је још чвршће пригрлио своју војску и своју Републику.

А онда, маја 1945. године наставак револуције. Улазимо у период социјалистичке изградње.

Требало је брзо обновити попаљено и порушено и градити ново.

На позив Партије и Тита, није било човека који са жаром није учествовао у обнови и изградњи земље. Реба се успех за успехом. Омладина је пушке заменила крампом и лопатом, књигом и оловком.

Долази 1948. година и отворен напад Стаљина на суверенитет наше земље и достојанство наших народа. Наше одлучно НЕ је било толико јако и јединствено да смо запањили и Исток и Запад, јер, као што смо у рату водили својеврсну револуцију, тако смо и у миру хтели да идемо сопственим путем, којим ево и данас корачамо брзо и уздигнуте главе.

Овај преломни догађај је веома брзо доказао да се у суштини радило о сукобу двају гледишта на марксизам у теорији и пракси. Требало је заправо одбацити целокупно једно догматско наслеђе које су брижно и неумољиво ковали и наметали у другом периоду Треће интернационале Стаљин и његови апологети.

Због тога ће и V конгрес КПЈ остати као догађај од посебног значаја за развој комунистичког и радничког покрета у свету.

У светлу тога сукоба, анализа савременог кретања капитализма, путева социјалистичке револуције, теорија државе, смисао диктатуре пролетаријата, Партије и човека у социјализму је добијала нова осветљења и димензије.

Због тога и 27. јуни 1950. године остаје значајан датум у историји и теорији модерног социјализма, јер тада управо почиње, до тад без преседана у историјској пракси, процес пре-

ношења власти и управљања на саме радне људе, што значи одумирање државе на појединим секторима друштвеног и економског живота. Те године је друг Тито рекао да се „Пред-Народном скупштином налази данас на претресу пројекат једног од најзначајнијих закона Социјалистичке Југославије — пројекат Основног закона о управљању државним привредним предузећима и вишим привредним удружењима од стране радних колектива”.

Настаје нова ера— време реализације мисли класика марксизма, продубљено генијалношћу Титове мисли и својеврсношћу југословенске социјалистичке револуције и марксистичког продора друга Едварда Кардеља. То је време Титовог доба — доба када се свет мења.

У раздобљу од V конгреса КПЈ (1948. године) до VI конгреса 1952. године, руководство наше Партије, са другом Титом на челу, створило је такву идејну концепцију изградње самоуправног социјалистичког друштва која одговара свим особеностима Југославије. Ослонцем на своју самоуправну оријентацију, Комунистичка партија је извршила историјску прекретницу с пута који је објективно водио у свеопшти државно својински и бирократски монопол, на пут борбе за самоуправни — демократски социјализам. То је потврђено и на VI конгресу 1952. године. Тада Партија мења назив у Савез комуниста Југославије. То није била промена самих имена већ и промена у суштинском деловању, у платформи Савеза комуниста. Од руководеће снаге у друштву, Савез комуниста постаје водећа снага друштва.

Седми конгрес СКЈ одржан је 1958. године, у заоштрајеној међународној ситуацији и у условима подељености света на два војно-политичка блока, али у време све снажнијег и сложенијег иступања независних и ванблоковских земаља на линији борбе противу блокова, за очување мира и за коначно ослобођење многих земаља од колонијализма. Седми конгрес је одразио и велике промене у друштвено-економским односима у нашој земљи. Нови програм, усвојен на овом Конгресу, отворио је даље перспективе развоја социјализма у нашој земљи и дао дубоку анализу постојећих међународних односа и стања у међународном радничком покрету.

То је време када су велике силе све више почињале да кроје судбину човечанства, поштујући при том увек такозване „виталне сфере сопствених интереса”.

Бескомпромисан борац и војсковођа, али и врли градитељ мира друг Тито је основни покретач формирања покрета несврстаних — покрета који се бори за мир и равноправност међу народима. То је показала и Прва конференција несврстаних 1961. године као и све наредне конференције.

Управо је на Осмом конгресу СКЈ 1964. године у реферату друга Тита и конгресним документима оцењено, да само једин-

ством у међународном радничком покрету и међу несврстаним земљама могу да се зауздају блокови и велике силе. Тада је такође истакнуто да међународном радничком покрету није потребно јединство које прикрива, него које уважава разлике. Ово схватање потврдиће се и на Деветом конгресу 1969. године који ће јасно истаћи да се снага социјализма састоји у уважавању у демократском повезивању различитих и противуречних интереса који извиру из разноврсних услова и богатства националних путева и облика социјалистичке праксе и процеса у појединим земљама и регионима у свету.

Веома важну етапу у развоју Партије обележава и X конгрес који је одржан 1974. године, и на коме се дошло до новог квалитета у развоју социјализма у свету. Свет је постао богатији за нов квалитет што га овом развоју дају револуционарне промене у друштвено-економским и производним односима. Учињени су огромни кораци на путу даљег учвршћивања и јачања самоуправног друштвено-економског и социјалног положаја радника — непосредних произвођача, па и у развоју система социјалистичког самоуправљања.

Печат том периоду дају одлуке Конгреса, Устав и Закон о удруженом раду.

Конгреси наше партије су увек „давали печат појединим етапама у развоју наше социјалистичке револуције” (Тито на XI конгресу СКЈ).

„Једанаести конгрес СКЈ је — како је рекао друг Тито у завршној речи — протекао у знаку наше одлучности да даље јачамо самоуправљање у свим областима и будемо доследни у примени политичког система социјалистичке самоуправне демократије ... На Конгресу онажно је дошло до изражаја јединство нашег Савеза комуниста. Још у току припреме XI конгрес је означен као Конгрес акције”.

Сада смо управо у фази реализације задатака са Конгреса, међу којима посебно истичемо доследно спровођење у живот иницијативе друга Тита о колективном раду, одговорности и једногодишњем мандату као синониму даљег јачања самоуправљања а посебно даљег развоја делегатског система, окоснице развоја политичког система у целини.

Другарице и другови

Ретроспектива о развоју социјалистичке и марксистичке мисли у Југославији има свој одраз и у степену развоја материјалних снага нашега друштва. За релативно кратко време успели смо да се нађемо у врху светске ранг листе по стопи раста, брзо прешавши пут од потпуно неразвијене до средње развијене земље. Са просечном стопом раста друштвеног производа од 6,1 посто налазимо се на листи земаља са најбржим

развитком. Индустријализација земље је увек била у средишту пажње целом послератном развоју. Индустрија је заузела водеће место у привреди.

Много би простора и времена требало ако би данас овде набрајали све оно што смо постигли у нашој заједници од ослобођења до данас.

Само су 34 године прошле од освајања истинске слободе. То је кратко време у историји народа и држава, али већ данас можемо рећи да нема елемената за било какво реалније упоређивање са минулим периодима. Те 34 године значе више него векови раније.

Пређени пут нас испуњава оправданим поносом. С тог пута нисмо никада ни за педаљ одступили. Само смо га стално проширивали и идемо још брже у нове просторе социјализма, слободе рада и удруживања, у даљи развој самоуправљања и делегатског система, што све укупно чини човекову слободу и срећу.

Такође није потребно да се много говори о резултатима које смо постигли у раду у нашој општини, јер су толико велики и видљиви да их и не треба све и набрајати.

Погледајмо какви смо били на крају 1978. године:

Укупан приход је остварен у висини од 6.841.672.000 динара, или више за 39 посто у односу на 1977. годину; доходак износи 1.808.156 динара или више за 37,1 посто; у привреди ради преко 17000 радника, а укупно, са друштвеним делатностима, запошљено је 19,500 лица; производи наше индустрије се извозе у више од 35 земаља света и слично.

Основни носилац, како досадашњег, тако и будућег развоја привреде Пирота, јесте индустрија.

Значајни резултати у послератном развоју града и општине постигнути су и у другим областима. У стамбеној изградњи смо изузетно далеко отишли, јер више од три четвртине зграда односно станова су нови објекти, а у равничарским селима скоро и нема старих зграда. У путној привреди идемо све брже, тако да данас скоро и нема села које није повезано са градом солидним саобраћајницама. Села без електричне енергије су наша прошлост.

У 19 основних, средњих и једној вишој школи обухваћено је преко 10.000 ученика и студената, о чијем образовању брине преко 500 просветних радника, од учитеља до доктора науке. У последњих 5 година удвостручили смо простор по ученику, а управо сада смо у фази доградње у многим школама.

Развоју здравствене службе поклањамо изузетну пажњу. У Пироту постоје скоро све специјалистичке службе, а ових дана почињемо са градњом нове болнице.

У области децје заштите важимо за општину која је најдаље одмакла у Републици.

Нема више домаћинства без радио-апарата, па скоро и без ТВ пријемника, а ако је некакво мерило стандарда, нека се помене и чињеница да на 5 домаћинства долази 1 аутомобил, а на 10 један телефон итд.

Јасни су наши резултати, али је добро што знамо и своје слабости и своје задатке, јер већ знамо шта треба да урадимо до 1985. године. Да поменемо само даље увећање капацитета код водећих организација у индустрији, снажан продор хемијске индустрије и изградњу Хидроелектране „Завој“.

Ако је период који је иза нас тако блистав да смо сваког тренутка изненађивали свет, онда није чудо што нам је перспектива још боља, а гаранција нам је, дозволите да поновим речи друга Тита са XI конгреса и то „што су наше оружане снаге спремније него икад раније да се супротставе сваком евентуалном агресору и да одбране нашу независност, суверенитет и територијални интегритет, и што је у послове одбране и самозаштите укључена огромна већина нашега становништва, практично сви способни грађани СФРЈ“.

Због тога и све сенке прошлости које с времена на време, а сада посебно, покушавају да се наднесу над наш мир, стваралаштво и стремљења, немају никакве шансе, јер народ који има Партију и Тита је — народ славне прошлости и још славније будућности.

ЖИВЕО САВЕЗ КОМУНИСТА ЈУГОСЛАВИЈЕ!

ЖИВЕО ДРУГ ТИТО!

Др ЈОВАН В. БИРИЋ **САВЕЗ КОМУНИСТИЧКЕ ОМЛАДИНЕ
ЈУГОСЛАВИЈЕ У ПИРОТУ ПРЕД
ДРУГИ СВЕТСКИ РАТ***

Управо ове године — октобра 1979. навршава се 40 година од како је у Пироту формиран актив Савеза комунистичке омладине Југославије. Првих шест чланова овог предратног скојевског актива су из редова ученика Учитељске школе, а већ следеће године (1940) СКОЈ се проширује члановима из редова гимназијалаца и радничке омладине. Годину и по дана након оснивања почиње други светски рат, стављајући Савез комунистичке омладине, који у том тренутку броји већ двадесет чланова, пред озбиљне и тешке задатке и искушења рата и револуције. Од двадесет чланова СКОЈ-а које је затекао почетак рата, осморо је било из Пирота, пет из пиротског гравитационог подручја (укључујући и белоаланачки крај), а седморо их је било из других крајева Србије.

Кад се говори о пиротском СКОЈ-у предратног периода не треба изгубити из вида три битне околности које су изазвале и омогућиле његову појаву.

Прва и најважнија околност била је дата у друштвено-економским условима предратног Пирота. Уочи ратни капиталистички, класни и експлоатациони друштвени поредак, економска заосталост и сиромаштво већине становника горњег Понишавља и Лужнице и посебно неправедна расподела ионако оскудног друштвеног богатства, објективно су водили ка разочарању и политичком незадовољству већине народа овог краја. Ондашње друштвено-економске прилике објективно су погодиле револуционисању најширих слојева народа па, у том контексту, и омладине.

Друга значајна околност садржана је у улози и раду једног броја напредних, комунистички оријентисаних људи (комуниста), који су политички и комунистички — премда законспирирано и илегално — радили у Пироту. Осим међу радницима, занатлијама и другим људима, они су радили и међу омладином, и њима се такође добрим делом има захвалити за напред-

* Излагање на свечаној седници ОКССОС Пирот, посвећеној шездесетој годишњици СКОЈ-а одржаној у Пироту 7. септембра 1979. године.

но политичко буђење омладине, пре него што је она и организационо била обухваћена СКОЈ-ем.

Трећа кључна околност била је дата у присутности три политички искључена ученика из других учитељских школа, који су, с јесени, крајем октобра 1939. године, организационо поставили и основали СКОЈ. Двојица од ових ученика, Иван Добрашиновић и Миодраг Панчован, дошли су из Београда (Иван Добрашиновић је пре тога био искључен из школе са Цетиња), а трећи, Драган Алемпијевић, дошао је из Ужица. Истине ради, овде би ипак требало напоменути да њихов организациони подстрек не би наишао на тако брз и ефикасан одзив да у Пироту, већ пре њиховог доласка и истовремено с њим, нису биле створене одређене организационе претпоставке на бази деловања претходно наведених услова.

Као што сам навео, организациони подстрек за формирање актива СКОЈ-а, крајем октобра 1939. године, дала су наведена три ученика, који су, иначе, заједно становали у приземној кући у Доситејевој улици број 18 (више пазарске Старе цркве). У овој кући, боље речено у соби у којој су становали, формиран је пиротски СКОЈ, у том моменту и у тој школској години са шест чланова, с Иваном Добрашиновићем, Миодрагом Панчованом, Драганом Алемпијевићем, Јованом В. Бирићем, Стојаном Голубовићем и Вукадином Златковићем. Сви чланови су били из трећег разреда Учитељске школе, из истог одељења.

Чланови СКОЈ-а редовно су одржавали састанке, а захваљујући Добрашиновићу и Панчовану, који су из Београда доносили политички материјал и директиве, СКОЈ је био у могућности да развије разноврстан и плодоносан рад. На састанцима који су се одржавали на разним местима — у становима, у школи, у природи (на Кеју), покашто успут и спонтано — чланови СКОЈ-а су најчешће оцењивали догађаје, постављали задатке, разрађивали тактику, проучавали материјале, разговарали о прочитаном и о литерарним делима, као што су и практично извршавали одређене задатке. Рад СКОЈ-а унутар Школе највише се оријентисао у трагању и тежњи да се марксистички осмисли ондашња школска настава и наука, затим у антирелигиозној компанији, у раскринкавању ондашњих реакционарних професора и њихових сарадника у школи и граду, у припремању терена за освајање позиција унутар школских удружења, итд. Користила се свака погодна прилика, како у школи тако и ван ње, да се пропагира напредна мисао, при чему је искуство показало да је највећи пропагандни и мобилизациони ефекат, међу ондашњом бачком омладином, постизало марксистичко тумачење природних и друштвених појава и процеса, тумачење које је одступало од ондашњих службених, идеалистичких и грађанских, најчешће и религиозних, објашњења и тумачења света и појава у њему. Највећи домет и највише успеха на овом

плану постигао је Миодраг Панчован, који је, за свој узраст и време у којем је живео, био изванредно начитан и марксистички образован омладинац.

Наредне школске године (1940—1941) школске власти нису одобриле Добрашиновићу, Панчовану и Алемпијевићу упис у пиротску Учитељску школу. На предлог Добрашиновића и осталих чланова СКОЈ-а за, секретара актива изабран је Јован В. Ђирић. Истовремено приступило се ширем омасовљењу скојевске организације, учлањивањем у СКОЈ оних омладинаца који су у протеклом периоду проматрани и посебно припремани за пријем у СКОЈ. Тако су у току ове школске године, последње године уочи рата, у СКОЈ учлањени из Учитељске школе: Душан Наумовић (IV разред), Слободан Јовановић (I разред), Ратко Живковић (II разред), Десимир Ђирић (II разред), Божидар Андоновић (III разред), Драган Кузмић (III разред), Радмила Радивојевић (III разред), Драган Ранисављевић (III разред), Крум Тасић (данас Тасев), ученик абитуријентског течаја Учитељске школе и Петар Јовановић, такође с абитуријентског течаја Учитељске школе. Из Гимназије: Јован Николић (VI разред), Витомир Станковић (VI разред) и Александар Вељковић (VII разред). Из редова радничке омладине: Бока Ј. Вељковић звани Стевка.

С обзиром на порасли број чланова, а због потребе конспиративности и сигурности, извршена је у току године организациона подела СКОЈ-а у том смислу, што је, у оквиру актива, издвојен руководећи центар, који је деловао дубоко илегално и који је обављао најконспиративнију страну задатака и акција. Илегалност СКОЈ-а оправдавала је овакву меру, а јака унутрашња дисциплина, велико међусобно познавање и велико другарство међу члановима нису никад довели до тога да неко у организационој структури види неко издавајање или претенциозност појединца.

Посматрано ближе, у организационој структури СКОЈ-а у 1940/41. години састав и подела рада били су постављени овако:

Организациони центар су сачињавали: Јован В. Ђирић, секретар и чланови Стојан Голубовић, Вукадин Златковић, Душан Наумовић и Витомир Станковић.

Остала задужења била су расподељена на следећи начин:

За општу пропаганду био је задужен Драган Ранисављевић.

Одговорни за рад с млађим ученицима били су: Ратко Живковић и Десимир Ђирић.

За обавештајни рад био је задужен Слободан Јовановић.

За рад са Гимназијом били су задужени: Јован Николић и Александар Вељковић, а затим и два потенцијална члана СКОЈ-а: Слободан Цунић и гимназијалка Сека (после рата супруга професора Фрање Варницког).

За везу с абитуријентским разредом Учитељске школе били су задужени: Јован В. Ђирић и Јован Николић. Они су овај задатак обављали преко Слободана Живковића, Гире Михајловића (после рата генерала Кирила Мехажловског), Анђела Лекића, Петра Јовановића, Перице Крстића и Крума Тасића (Тасева).

Веза са радничком омладином, стварање нових веза и продубљивање старих спадала је у дужност свих чланова, а нарочито оних из руководећег центра.

Поред одржавања везе са Добрашиновићем СКОЈ је у 1940. години успоставио везе с Партијом у Нишу преко ондашњег радника железничке радионице Александра Видановића — данас официра Југословенске народне армије у пензији. Видановић је чешће долазио у Пирот и одржавао састанке с појединим људима у граду, као и с члановима организационог центра скојевског актива у Пироту. Са собом је увек доносио политички материјал и инструкције за рад. У јесен 1940. године састанку с члановима организационог центра, одржаног на Сарлаку, поред Видановића присуствовао је и члан Партије из Ниша Никола Дражић. Скојевци су том приликом поднели извештај о свом раду и стању политичких прилика код омладине у Пироту. На састанку је донета одлука о томе да се тежиште политичког рада СКОЈ-а усмери у правцу борбе против фашизма, против програма странке Драгољуба Јовановића и одлука о увежбавању омладине у руковању оружјем. Никола Дражић и Александар Видановић су посебно наложили СКОЈ-у да посвети већу пажњу сеоској омладини.

Поред политичких веза преко Добрашиновића и Панчована с Београдом и преко Видановића и Дражића с Нишом, скојевски актив пред рат имао је активне додире с појединим ондашњим средовечним и старијим људима напредне и комунистичке оријентације у граду какви су били, на пример, Василије Точанац, Василије Ђирић, Добривоје Алимпић, Василије Крстић Дугокоса, Арса Глигоријевић, Светозар Младеновић Моцарт, Вукоман Џаковић итд., или с појединим комунистички оријентисаним студентима какви су били Борђе Златковић Сурча, Матеја Матејић и други. Путем ових веза и канала, као и сопственим иницијативама, СКОЈ је — без обзира на географску удаљеност Пирота — био релативно добро обавештен и оспособљен да препознаје догађаје и реагује на збивања. Овим путевима је до њега, пре свега, долазио илегални материјал: два три броја „Комуниста”, брошуре, леци и прогласи. СКОЈ је, осим тога, самоиницијативно, углавном преко антикварске и књижарске мреже, и уз подршку напредних професора, организовао набављање полуполегалне и легалне напредне литературе. Захваљујући освојеним позицијама у бачким удружењима СКОЈ је успевао да њом у доброј мери снабде бачке библиотеке Учитељске школе и Гимназије. Овај начин и облик рада за ширење

напредних идеја и социјалистичке мисли међу омладином, нарочито Бачком, показао се у учиратном периоду веома погодним и ефикасним.

У таквим условима и при тако испољеном тренду развоја и успона, у тренутку кад је у организационом центру СКОЈ-а припремљена одлука да се, због испољене напредности, у чланство Савеза комунистичке омладине приме Синиша Милкић, Голуб Јоцић, Власта Живковић, Предраг Васић, Перица Крстић, Момчило Момчиловић, Христина Поповић, Сека и Вукадин Борбевић, букнуо је рат априла 1941. године.

У ратном вихору и револуцији сви чланови Савеза комунистичке омладине, осим једног (Божидара Андоновића из Крупаца), држали су се исправно и на висини историјског задатка. Простор и расположиво време не допуштају да се о скојевцима у ратном периоду 1941. — 1945. и касније овде више говори. Отуда овде би могле бити споменуте само њихове судбине: Иван Добрашиновић истакао се већ 1941. године код заузимања Бијелог Поља у Црној Гори, као командир чете и први командант ослобођеног града у 1941. години са 19 година старости. Миодраг Панчован, стрељан од Немаца са осталим рањеницима у партизанској болници на Златибору 1941. године. Драган Алемпијевић, погинуо у борбама у оквиру Ужичке републике 1941. године. Витомир Станковић, погинуо као борац Сврљишко-нишавског партизанског одреда 1942. године. Драган Кузмић, ухваћен на политичком задатку и стрељан у Трстенику 1942. године. Ратко Живковић, убијен од стране четника у околини Беле Паланке 1942. године. Слободан Јовановић Кокица, погинуо као политички комесар I чете, I батаљона, II крајишке бригаде XVII ударне дивизије 1944. године. Јован Николић, ухваћен на политичком раду у Белој Паланци 1941. године и депортован у Норвешку где је дочекао крај рата. Бока Ј. Вељковић Стевка погинуо у немачком заробљеништву. Остали чланови СКОЈ-а, активно учествујући и дајући свој допринос народно-лободилачком рату, дочекали су крај рата и налазе се на разним дужностима или више нису живи.

Фабрика конфекције и трикотаже „Први мај” прославила је ове године двадесетогодишњи јубилеј. Многи моменти, у току релативно кратког периода рада једне фабрике, били су карактеристични за пиротску конфекцијску кућу, а рекло би се да су они били и специфични за њу и да се нису у таквој мери појављивали у другим срединама.

Када је Фабрика 1958. године почела са радом имала је једну једину шиваћу машину на ножни погон и 30 радника који су радили ручно у четири мале закупљене просторије! Уосталом, Предузеће је и формирано само зато да би вршило услуге, да шије одела и хаљине по мери, и нико није постављао питање робне производње на велико. И да је желео, Предузеће тада није ни могло нешто више, јер није имало ни кадрове, ни искуства, ни пара. Нити је оно имало, нити је неко могао да му обезбеди основна и обртна средства за нормално пословање. Имало је само 30 ентузијаста који су знали само за рад и одрицање, што је, по општем мишљењу, био највећи капитал Фабрике.

Живећи тако отприлике годину дана, људи у Предузећу су утврдили да раде и послују онако како су то чиниле бивше друге: ничега новог, још мање савременог што би колектив покренуло напред. Постовање је било на ивици рентабилитета, чиме је egzистенција ових тридесет радника била озбиљно угрожена. Тада су се у Предузећу почела јављати размишљања о конфекцијској производњи, припремљена је група радника која је послата у неколико конфекцијских кућа на праксу, и то је био први корак ка освајању савременог начина конфекцијске производње.

Када се група вратила са праксе, у Предузећу су се договорили да почну производњу сакоа и женских капута у серијама од 200 до 500 комада. Како је тада почела градња аутопута, Предузеће је добило посао израде бригадирских одела, па су му сада хитно били потребни нови радници и машине. Одмах је примљен изванредан број радника, али само они који су донели шиваће машине наравно, на ножни погон). Са успехом су завршена одела за бригадире и нешто конфекције, и тада се појављује питање продаје, односно продајног простора. За само 15 дана предузеће је опремило и отворило прву продавницу („Новитет”), а

када је почела продаја првих комада робе, у Предузећу су сви били изненађени, чак збуњени: све што би у току дана из производње изишло, сутрадан би било продато! Буквално, сваког дана производња је давала све више робе која је одмах била продавана. Ове три појаве: бригадирска одела, конфекцијска роба и прва продавница, снажно су подстакле људе и показале им правац за даље напредовање.

Друге године по формирању Предузеће је одлучило да постепено ликвидира услуге и наруџбине и да прошири конфекцијску производњу. Те године запослило је 40 нових радника и опремило и отворило прву продавницу ван Пирота (у Краљеву). Мисао о будућој сопственој трговачкој мрежи зачела се тада. Како је већ у четвртој години пословања Предузеће имало око 170 радника, количине робе су се све више повећавале и нису могле бити пласиране само кроз продавнице. Зато су тада примили три путника који су показали добре резултате.

За прве четири године колектив се тотално одрицао зарабеног динара, па су радници примали само онолико колико им је било неопходно за живот. Главни су били фондови, машине и обртна средства. Банка тада још увек није могла да обезбеди средства за пословање Предузећа. Поред тога што су зараде биле ниске, и услови за рад су били испод сваке критике: застрале машине на ножни погон, са ниском продуктивношћу, давале су веома слаб квалитет. У таквим условима радници су чинили све да би лоше стање превазишли, па је било момената када су радили и дању и ноћу.

Тих година стање у погледу даљег развоја Предузећа било је критично. Савремени услови живота и рада, нова индустријска кретања у земљи и свету, неумољиво су и од „Првог маја” захтевали новине и промене. Зато је 1962. г. Предузеће одлучило да сагради нове производне просторије у индустријској четврти града. Велику помоћ при изградњи хала пружили су радници Предузећа организујући радне акције, и то је трајало неколико година. И тада се говорило, и сада се са поносом говори у „Првом мају”, да су средства за градњу фабричких хала била радничка, створена њиховим одрицањем. То је утицало да се људи формирају у јаке, хумане и радне личности, што је било пресудно за даље предузимање још озбиљнијих корака.

По усељењу у нове просторије, Предузеће је одједном нагло почело да се развија: пали су трошкови производње, повећана је производња са постојећом радном снагом и, најважније, радници су добили боље услове за рад. Сада је Предузеће почело да набавља нове електричне машине, нове парне пресе, запослило је нових 150 радника, отворило нове продавнице и — радило добро. Док је групација конфекције тада била у критичној ситуацији, „Први мај” је имао натпросечне резултате. Међутим, Предузеће је и даље задржало политику ниских личних доходака и издвајања у фондове. Пропорција је тада изно-

сила 60:40 у корист фондова. Тада су радници „Првог маја” по примањима били скоро последњи у групацији, а по резултатима међу првима.

Овакав начин рада створио је једну дивну атмосферу у међуљудским односима и велике могућности за даљу изградњу Предузећа и запошљавање радника. Реформу је тих година Предузеће дочекало спремно, иако је целокупна текстилна индустрија била у лошој ситуацији. И баш тада Предузеће је одлучило да сагради нову фабрику и прими 250 нових радника. Средства за градњу била су својина Предузећа, а кредит у мањем износу враћен је за две године.

Фабрика, модерна за оно време, саграђена је у рекордном времену, за 8 месеци. Производња је сребрена такорећи преко ноћи и она је текла нормално, без прекида. Вероватно пресуд-

Изложбени павиљон у парку „Први мај”

ни моменат у животу Предузећа тих година је био тај што је оно успело да у тешким условима живота конфекционера Југославије обезбеди сопствена средства за градњу нове фабрике. Осим тога, Предузеће је имало своје програме за производњу и промет и јасан и чист приступ расподели дохотка (што, можда, код других није био случај); то је, вероватно, и омогућило да „Први мај” буде оно што је данас. Тих првих десет година било је најтеже у његовом животу.

„Први мај” данас садржи компоненте које га сврставају у ред најнапреднијих и најмодернијих организација у земљи и свету. Све оне, од технолошких и економских, преко социјалних, културних и образовно-васпитних, до спортских, засноване су на идеологији Савеза комуниста.

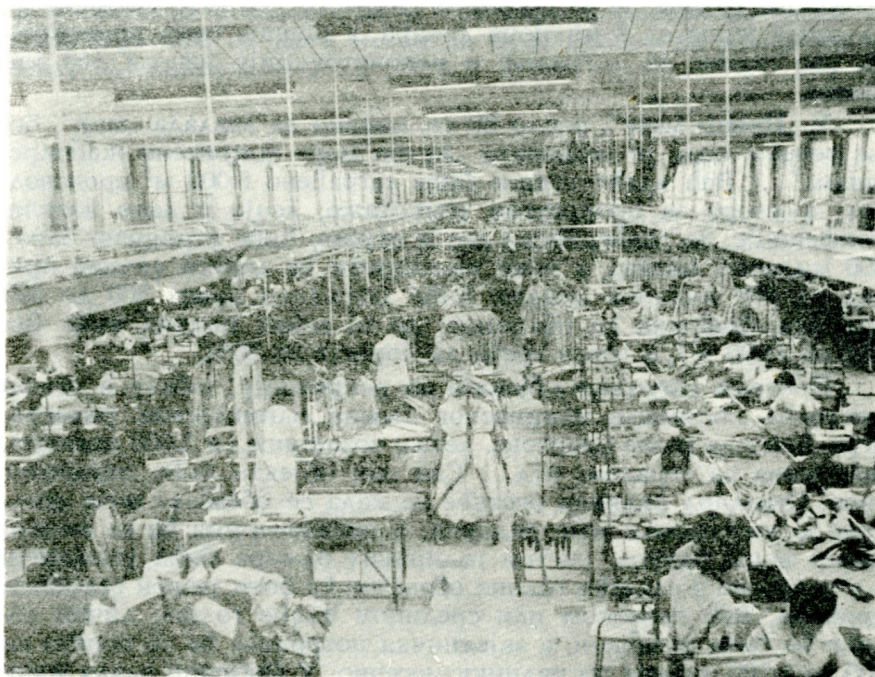
Најсавременија технологија, организација транспорта, организација простора сврставају данашњи „Први мај” међу најсавременије фабрике у земљи. У погледу економичности, по укупном приходу, по доходу, по остатку дохода, Фабрика је међу првима од преко 300 конфекцијских кућа у земљи. Данас капитал Фабрике износи близу једне милијарде нових динара, она има 80% својих средстава за пословање; други такав пример у групацији конфекције не постоји. У организацији промета Предузће постиже најпросечне резултате: од производње робе до продаје не прође ни година дана (у Европи то износи 10 — 11 месеци). Зато данас „Први мај” има стопу дохода на укупан приход од око 40%, што је по мишљењу стручних људи Фабрике за групацију конфекције много, а за пиротске конфекционаре сасвим нормално.

У „Првом мају” данас истичу да су континуирана добра производња, ефикасан промет и висока сопствена средства омогућили Фабрици да постане врло јака економска целина, са великим материјалним потенцијалом који гарантује сигурно пословање, без опасности од било каквих евентуалних незгода. Данас су многа питања у Фабрици заокружена врхунским решењима у поређењу са онима која постоје у групацији. Просечан лични доходак Првомајца ове године ће изнети 4.000 динара (у групацији је 3.000), у Фабрици су решили питање чувања и одгоја деце радника, исхрану радника, обезбедили су одмор и рекреацију радника, решено је и још боље ће се решавати питање школовања деце радника... Стамбени проблем, тврди се у „Првом мају”, ликвидирао је у 90% случајева (још за око 100 радника треба да се обезбеде станови), па ће ове и идуће године бити издвојено 15 милиона динара за коначно ликвидирање стамбеног питања. Влада опште уверење да је оваква социјална политика формирала раднике „Првог маја” у праве самоуправљаче који ће давати још већу производњу и још више и боље утицати на расподелу дохода, а тиме и на свој бољи живот.

И у Фабрици и ван ње такође влада уверење да по свему што је колектив постигао, по томе како је то учињено и по ономе што ће се учинити, ова радна организација може да послужи као узор. Сада Фабрика запошљава 2.300 радника, има укупан приход од милијарду динара, акумулираће у фондове 80 до 100 милиона динара, а по расподели остатка идуће године биће богатија за наведени износ, јер ће моћи да врши даљу проширену репродукцију у производњи и да издава средства за личну и заједничку потрошњу. Са новим машинама, савременим

транспортом и новим магацином Фабрика ће моћи у наредном периоду да увећа производњу за најмање десет процената. Нових 200 радника попуниће линије, чиме се, једним делом, решава питање незапослености у Општини. У реновираном ресторану и из проширене и модернизоване кухиње радници очекују квалитетнију и разноврснију храну. Изложбени павиљон ће истинити квалитет производа и утицаће на висину промета.

Нове транспортне траке у халама и магацину решиће неколико важних ствари: проток робе кроз халу биће неупоредиво бољи; квалитет робе у новом магацину биће далеко боље очуван но што је до сада био случај; током целе године постојаће максимални континуитет у производњи која ће тиме бити пове-

Централна хала конфекције „Први мај”

ћана за даљих 5%; правовременим ускладиштењем робе продавницама ће бити омогућено да на време буду снабдевене потребним количинама робе, што ће повећати промет у њима за још 8 до 10 процената; магацин ће моћи да прими и ону робу која ће доћи после проширења Фабрике идуће године. Нови магацин са најсавременијом технологијом транспорта, има 5.000 м² простора и може да прими 500.000 комада конфекцијских производа, што га чини највећим и најмодернијим у групацији.

Уз овакве материјалне вредности стоје ништа мање значајне духовне и социјалне, којима се обогачује и оплемењује човек и подижу његове етичке вредности. Фабрика непрестано подиже културни ниво целокупног простора, трудећи се да елиминише, колико год може, кич и полувредности. Данас, поред осталог, Фабрика у свом простору има четрдесетак врхунских ликовних остварења југословенских и светских уметника, која, поред основне функције, имају „задатак“ да докажу да су раднику, поред машине, предмета рада и „плавог коверта“, потребни и други животни елементи који га формирају као свестрану самоуправљачку личност. У „Првом мају“ су већ доказали да Фабрика не може да има само производњу, већ и више од тога: да буде хумана и оплемењена разноврсним вредностима. Само ове године за културне и спортске потребе Фабрика је уложила више од 8 милиона динара, а укупна сума инвестирана ове године за доградњу и реконструкцију износи 160 милиона.

У „Првом мају“, рекло би се, никако да завлада „мир“, боље речено, овде је непознато „мртво море покривено жабоквечином“... Већ идуће године биће саграђено 8.000 м² производног простора за проширење трикотаже, дечје и лаке женске конфекције. За грађевински део и опрему биће утрошено близу 200 милиона динара, а нови капацитети ће донети укупан приход од 600 милиона динара. Биће запослено нових 500 до 600 радника, Фабрика ће оформити до 10 већих модних кућа (од 300 до 1.000 м²), а извоз треба да порасте за 20%.

Програм изградње објеката за рекреацију, забаву и одмор предвиђа постојање покривеног базена олимпијских размера, игралишта за разне спортове, летње позорнице са 3.000 седишта, ресторана са терасом, итд... Сви ови објекти биће отвореног типа. Стандард радника осетиће се када се обезбеде нова средства за школовање деце радника, о пензионерима ће се водити много више рачуна, систем годишњих одмора биће усавршен, а у току ове и следеће године обавезно ће бити решен стамбени проблем. Већ почетком или средином идуће године лични доходи ће бити повећани, а заједничка потрошња ће се попети са 800 на 1.200 динара по раднику месечно. У Фабрици влада мишљење да је дошло време када је могуће вратити, постепено, радницима оно чега су се годинама одрицали.

Веома је интересантно мишљење које влада у „Првом мају“ у вези са препоруком да не треба ширити капацитете у групацији конфекције, јер их има доста. И у Фабрици знају да их има доста, али истичу да их је „било више и онда када нисмо постојали, и када смо се рађали“. За ових 20 година „Први мај“ је смогао снаге да у граду без конфекцијске традиције, без кадрова, без пара, постигне оно што има данас и да демантује све који су тврдили да поред постојећих капацитета не може да постоји фабрика каква је она данас. У Фабрици су такође про-

тиву нових пројеката, али су за то да фабрика која има кадрове, организацију рада, програме, организацију промета, велики економски потенцијал, своје име итд., итд., да таква фабрика може да се дограђује и проширује. Овде су чврсто убеђени да ће после проширења пословање бити још успешније и да ће радници још боље живети, поготову стога што у Општини има четири до пет хиљада незапослених, претежно женске радне снаге у добу од 18 до 30 година.

Ето тако у кратким цртама изгледа Савремена конфекција и трикотажа „Први мај” данас. Привредници, економисти, социолози, стручњаци других профила и занимања који познају „Први мај”, мисле да је он закорачио у живот какав се мало где може срести у Југославији. У исто време у Фабрици је чврсто укоренењено мишљење да је пут који је омеђен исправан и да би скретање са њега могло да буде опасно по колектив и читаву заједницу.

Ових дана, пре двадесет година, већ је увелико отпочела да ради Економска школа „Борис Кидрич”, која данас слави свој јубилеј. Решењем бр. 6108 Народног одбора среза Пирот од 26. маја 1956. год. одређено је да од нове школске 1956/57. године Економска средња школа отпочне са радом. На предлог Савета за просвету и културу НОС расписан је конкурс за упис 70 ученика у први разред. Јуна месеца 1956. године пријавила су се 102 кандидата, а одабран је 61 ученик. За преосталих 9 места обновљен је конкурс у августу, а пријавило се 64 кандидата. На оба конкурса је учествовало 166 кандидата свршених основаца. Тако је конкурсна комисија одабрала 72 ученика, који ће почети да уче у новооснованој школи. Упис ученика у Школу обављен је од 1. до 3. септембра 1956. године. Настава је отпочела када и у осталим школама са 4 редовна — стална, професора, 5 хонорарних, директором, секретаром и помоћним службеником. У то време је обављен и избор 9 чланова за први Школски одбор, орган друштвеног управљања Школе, а нешто касније формиран је Школски комитет народне омладине. Тако је нова Школа почела да ради и друштвено живи.

На школској свечаности поводом почетка рада новоосноване Економске средње школе, њен директор Љубомир Златковић поздравио је присутне госте и у поздравној речи говорио о значају нове школе за овај крај. Реч је узео и председник Савета за просвету и културу НОС Никола Стаменовић, директор Учитељске школе у Пироту, и у име оснивача Школе, поред осталог, рекао:

„Задатак ове — Економске средње школе је да да нашем срезу и нашој држави кадрове солидне економске спреме, стручњаке који ће сутра снажно кренути напред нашу социјалистичку економику у Срезу и Земљи.

На вас, другови и другарице, ученици и наставници, пада историјски задатак да први у овом граду и крају понесете бар-

*) Извод из реферата поднетог на свечаној академији поводом 20. годишњице Економске школе, 27. новембра 1976. године.

јак Економске средње школе, да будете пионири напредне економске мисли у овом крају.

Данас палимо нову буктињу просвете у нашем граду отварајући Економску средњу школу. Држите је високо нека светли на корист и понос нашем крају и нашој отаџбини!"

Надамо се да смо историјски задатак до овог момента извршавали, да преузети барјак још увек држимо високо и да запаљену буктињу, пре двадесет година, не само да одржавамо већ и даље распламсавамо, са истом жељом као и онда, на добробит нашем крају.

Кад смо већ ту, да бацимо накратко поглед на неке податке који говоре о томе како је изгледао наш крај у то време.

Срез Пирот је, у време почетка рада Школе, имао 128.604 становника од којих су 79,7% били пољопривредници. Тадашњи срез чинило је 7 општина: Пирот, Суково, Темска и Вишочка Ржана, Велика Лукања, Крупац и Ђиљан.

Према подацима од 31.марта 1958. године, дакле две године после почетка рада Школе, у Срезу је у друштвеном сектору било запослено 6.673, а од тога је 3.999 радника у индустрији, занатству и пољопривреди, док је у то време било 2.764 службеника. Жена радница било је врло мало, само 784, односно 11,7%.

У то време у целом срезу се школовало годишње 493 ученика у привреди (само 29 ученица је похађало ову врсту школе). Од тога броја 226 ученика у привреди у друштвеном сектору а 267 у приватном сектору. Каква је привредна структура подручја била види се и по томе што је од наведеног броја ученика у привреди само 63 школовано за индустрију, а 376 за занатство. Највише се школовало за металску струку 142 (28,8%) и дрвнопрерађивачку 112 (22,7%), те су ове две струке чиниле половину свих ученика у привреди.

У то време друштвени сектор, према организационом облику и извору стицања дохотка, имао је 1350 установа на буџету, 393 установе са самосталним финансирањем и 348 самоуправних и кредитних установа. Друштвени сектор је укупно запошљавао 6.668, а од тога је у индустрији и рударству било запошљено само 2.164 а у занатству 877 радника, док су 2.003 била запошљена у непроизводним делатностима.

Стандард становништва тадашњег среза најбоље илуструју неки подаци из 1958. године. У срезу су била само 43 путничка аутомобила, 11 аутобуса, 35 камиона, а за задовољење потреба становништва било је 276 трговинских продавница и 29 угоститељских радњи.

Што се развијености школске мреже тиче, те 1958. године, у срезу су радиле 2 гимназије са 28 одељења и 746 ученика. Учитељска школа са 9 одељења и 279 ученика, Школа учени-

ка у привреди са практичном обуком, са 19 одељења и 420 ученика и једна средња стручна школа) то је Економска школа) са 4 одељења и 133 ученика. Школа је имала само два разреда и била је тек у фази пуног формирања.

Школа је коначну физиономију добила школске 1959/60. године када је имала сва четири разреда. Онда је имала 8 одељења са укупно 242 ученика. Те школске године је прва генерација изашла на завршни испит, а пиротска привреда и наш завичај добили су прве књиговође са завршеном средњом школом. До тога времена у пиротској привреди је радио мали број књиговођа са завршеном трговачком академијом, а доста је било књиговођа припреманих на књиговодственим курсеви-ма 6—12 месеци.

За протеклих двадесет година постојања и рада Економске школе, кроз њу је прошло (завршно са јуном 1976. год.) 5.384 ученика, који су имали статус редовног ученика. То значи, Школа је за протекли период просечно годишње имала 269,2 ученика.

Школа је од првих дана рада прихватала свршене основце са подручја горњег Понишавља и Лужнице. Процент ученика из појединих делова региона није сваке године био исти, али се у просеку кретао око 1/4 просечног броја ученика. Најниже забележен проценат свршених ученика рођених ван подручја општине Пирот износио је 18,8% (шк. 1967/68) а највиши проценат је 46,6% (шк. 1960/61.). Код овог највишег процента 23,3% је рођено на подручју општине Бабушница, 16,6% на подручју општине Димитровград, а 6,6% је било оних који су рођени ван подручја овог региона. Тако је Школа у току протеклог периода, готово од самог почетка рада, имала регионални карактер, а већ школске 1971/72. године било је 28,8% ученика који потичу са подручја ван овог региона.

Свакако је интересантно истаћи какав је социјални састав ученика био у току протеклог периода. Школске 1956/57. године (прве године рада) 38,8% ученика имало је родитеље чије је занимање било земљорадник, 27,5% радник, 25,0% службеник, а 2,7% занатлија. Дакле, веран одраз ондашње социјалне структуре становништва тадашњег среза, о којој је већ било речи. Школске 1962/63. године било је, од укупно 319 ученика — 42,3% ученика чији су родитељи земљорадници, 27,5% чији су родитељи радници, 21,9% родитељи службеници и 7,5% родитељи занатлије. Поредећи ове са претходним подацима може се закључити да готово и није дошло до промене у социјалном саставу ученика. Последња анкета обављена у старијим разредима школске 1975/76. године дала је ове резултате: 59,2% ученика је из радничких породица, 20,2% земљорадничких а 20,6% службеничких. Овде се већ може за-

кључити да је, дошло до знатнијег социјалног реструктурирања ученика, што такође представља веран однос измењене социјалне структуре становништва.

Успех ученика је варирао од најнижих до највиших екстремних вредности. Пошто нисмо у могућности овом приликом да изнесемо анализу успеха у свих протеклих двадесет година, то ћемо се послужити просечним вредностима оствареним у току протеклог периода. Просечан позитиван успех остварен на крају наставног периода, у јуну месецу, износи 51,6%, а после поправних испита завршило је разред 83,9%. То значи да је просечно годишње понављало разред 16,1% ученика. Тако се на основу изнетих просечних вредности (за јунске резултате) може утврдити да је у 9 школских година успех био изнад просечног, у три школске године се кретао око просечног а осталих осам година позитиван успех је био испод просечног. Како на успех утичу бројни фактори, не бисмо се овом приликом упуштали у њихово разматрање, јер захтева дубљу анализу.

Закључно са јуном месецом прошле школске године (све календарске) 16 генерација је полагало завршни испит. Школа је на тај начин издала 1045 диплома свршеним ученицима. Овом приликом треба истаћи да је 99 ученика, такозваних одраслих ученика, преко одељења за одрасле уз вечерњу наставу или ванредним полагањем испита, у исто време не прекидајући радни процес, завршило економску школу, а неки од њих наставили су и даље да се образују. Велики је број свршених ученика наставило даље образовање на вишим и високим школама. Неких година се из генерације свршених ученика и до 40% уписивало и настављало даље образовање. Највећи број је користио подобности близине нишког Универзитета и уписивао се на Економски факултет. На основу једне анализе успеха студената Економског факултета у Нишу, у време када је највише наших ученика било, ученици ове Школе су у 80% случајева завршавали студије о року, а успех им је био међу најбољима.¹⁾

Тако је шеснаест генерација, ученика, до сада завршило средњу економску школу којој је готово од самог почетка оснивања припала част да носи име Бориса Кидрича, истакнутог сина словеначког народа, једног од најистакнутијих југословенских твораца новог друштвено-економског система. Име које Школа носи није дато само из обичног пијетета према преминулом револуционару, већ избор имена значи и јасно и недвосмислено идејно опредељење радних људи овог краја.

¹⁾ Асистент на катедри економије предузећа на Економском факултету у Нишу, Тодор Бирић сачинио је анализу успеха студената овог факултета 1968. године, а податке о ученицима ове школе доставио школи ради информације.

И тако под именом тога великана ова Школа двадесет година, живи и ради. Наставни план и програм који је Школа код свих генерација остваривала, односно на основу којих је образовала економске стручњаке — економске техничаре, прописан је од стране републичких органа. Наставни план и програм, уз незнатне корекције и адаптације, у основи је остајао дуго исти, али увек актуелан у односу на привредне токове. Састојао се од два блока предмета: општеобразовних и уско стручних. Такав, јединствен програм за целу Републику неминовно је упућивао на међусобну сарадњу економских школа, која се остваривала преко Заједнице економских школа СР Србије.

Поред књиговодственог усмерења, пратећи потребе оредне у кадровима овога профила и на захтев те средине, Школа је извела неколико генерација ученика који су се уско образовали по посебном програму за послове комерцијале и послове финансија. Тако су, поред књиговодственог одсека, који је остао основни профил Школе, смењивала још два одсека. На захтев Савета за привреду и финансије НОС Пирот, а на основу донетог закључка од 11. октобра 1958. године на седници тога Савета, отворено је једно одељење финансијског одсека. Када су потребе у овој врсти кадрова задовољене, отворен је комерцијални одсек. На тај начин је Школа пратила потребе привреде и друштва у кадровима одређеног профила.

Просторни и материјални услови рада, поред великих напора, остали су нерешени. Од самог оснивања Школе школски простор је био проблем број један. Више од десет година Школа располаже учионичким простором од свега 278,8 м², што, зависно од броја ученика, чини само 0,92 м² по ученику. Тако ограничен простор не само да је био недовољан за наставу, него је најгоре деловао на слободне активности ученика. У склопу таквих просторних могућности Школа је поклањала пажњу и ваннаставним ученичким активностима и на тај начин пружила ученицима могућност да развијају своје склоности и способности. У току протеклог периода Школа је имала ученички хор, а од самог почетка формиране су мушка и женска рукометна екипа, које су дуго представљале костур градских екипа. У Школи је негована и кошарка, преко које су неки од свршених ученика доспели до савезног ранга такмичења. У стрелаштву је ученик ове Школе освајао и прво место у Републици. Сва признања ученицима спортистима немогуће је овде набројати. Сем ових активности ученици су организовали фолклорну секцију, драмску секцију, рецитаторску и др. Омладинска организација Школе је издавала и свој лист „Млади економист“, организовала бројне радне акције и заједничке манифестације са омладином привредних организација и сеоских насеља. Из редова ученика израсли су и

омладински активисти, бирани на положај руководиоца општинске омладинске организације итд.

Посебно треба истаћи неке ван наставне активности. Од самог оснивања Школе оформљен је марксистички кружок, који је продужио своје постојање све до данашњих дана као Ученичка катедра за друштвено-економска питања. Ови облици рада допуњавали су оно што се на часу није могло постићи и тиме деловали на политичко образовање будућих економских кадрова.

Неправда би била да у мноштву ваннаставних активности не поменемо огромно залагање ученика и професора у развијању и јачању Бачке задруге која је основана 9. октобра 1956. године под именом „Набављачко-потрошачка и кредитна задруга ЕСШ”, чија се делатност развијала све до данашњих дана. Данас, у складу са променама у друштву, она није више Бачка задруга већ „Радна организација ученика ЕШ”. Целокупна организација са органима управљања представља модел радне организације, која има свој рачун код банке и у којој целокупно пословање воде сами ученици уз стручни надзор професора. Задњих година недостатак простора је у приличној мери ометао њену делатност.

У жељи да достојно обележимо овај јубилеј, да Школи и овој средини оставимо писани документ, као сведочанство пређеног пута Школа је штампала Публикацију у којој је обрађен период од оснивања Школе до данашњих дана. Како Школа није сврха сама себи, већ да допринесе развоју средине, то је у истој књизи обрађено и 17 привредних организација са освртом на њихов пређени пут. Књига је објављена под насловом „Економска школа и пиротска привреда”. Вероватно ће некима на први поглед изгледати необична публикација. Међутим, њеним пажљивим проучавањем надамо се да ће уочити њену суштинску поруку.

Међу ауторима је 26 бивших ученика ове школе, а од њих 17 је завршило економски факултет. Њихова стручност и познавање проблематике омогућили су да се замисао приведе крају, на чему им најсрдачније захваљујемо.

Књига почиње једном цитираном мишљу Бориса Кидрича, те ћу ово излагање њоме завршити: „Иза нас је победа — пред нама тежак посао”.

Др ТОДОР ВАСИЋ

**ПРИЛОГ ПИТАЊУ ИНТЕГРАЦИЈЕ
ПРОИЗВОДНИХ СНАГА У
ПОЉОПРИВРЕДИ ПОНИШАВЉА**

(Социолошки аспект)

Суштинска питања

Проблем интеграције производних снага у пољопривреди је посебан феномен у читавом комплексу интерагационих кретања, јер се ради о усаглашавању хетерогених интереса и воља индивидуалних ситносопственичких произвођача и друштвено-економских асоцијација у пољопривреди. Здруживање производних снага у индустрији се врши у повољнијим материјално-социјалним условима, јер његови носиоци имају подједнак третман са гледишта статуса економске основе: они су управљачи и корисници друштвених средстава.

У пољопривреди је доминантан ситан приватносопственички посед који може (и неформално, али садржински) да се укључи у општа економска кретања једино кроз учешће индивидуалних воља. То може да се постигне ако све појединачне воље претходно осете да им се, сједињавањем производне акције, остварује материјални интерес. Притом се мора имати у виду и то да ово не буде тренутан и парцијалан интерес, него да се кроз овакву акцију назире будућност, дугорочно решење виталних проблема, како ширег социјално-економског слоја индивидуалних пољопривредника и сваког његовог појединачног члана (домаћинства). Значи процес интегрисања индивидуалних произвођача у социјално-економске асоцијације, поред производног као основног, има и чисто социјални, да га назовемо, педагошки смисао.

Досадашњи напори и друштвено-политичких заједница и пољопривредних асоцијација као најпозванијих, били су једнострано усмерени на сједињавање само једног дела производних снага у пољопривреди, на кооперацију средстава за производњу, док се учешће воља само подразумевало; као да ће се оне механички, изазване очекиваним интересом, без икаквих социјално-педагошких мера, уклопити у замишљена производно-социјална кретања.

Несумњиво је да су економски моменти примарни и одлучујући и да се њиховим решењем ствара основа за разрешење

чвора социјалних појава. Али пољопривреда на испитиваном подручју у формално-правном и производном смислу је конгломерат, па се мора рачунати и са конгломератом производних воља за које не може да се нађе униформно решење, односно производни образац који може да задовољи све. Зато је, на плану истраживања могућности интеграције производних снага у пољопривреди, нужна паралелна акција за разрешавање и економских и социјално-социолошких проблема.

Овај напис не претендује да сагледа проблем у целини, него треба да буде само незнатан допринос да се сагледају и они проблеми комплекса пољопривредне динамике који се одnose на могућности оријентације сеоског становништва у процесу интеграционих кретања у пољопривреди, односно на селу, геосоцијалне регије Понишавља. То значи да се на бази његове социјалне ситуације, миграционих тенденција и смисла социјалне динамике на овом подручју, одреде и могућности економско-социјалног повезивања.

Социјална ситуација подручја

Ради прегледнијег прилаза социјалној ситуацији понишавског пољопривредног становништва потребно је унапред дати следеће претпоставке:

а) претежни део становништва овог подручја једва задовољава своје потребе приходима са свога поседа, јер је посед веома уситњен па је зато већина сеоског становништва слабијег материјалног положаја и упућена на допуну својих прихода из делатности изван пољопривреде, што условљава перманентно одливање једног дела становништва;

б) релативно је мали број пољопривредних произвођача на селу, који располажу таквим поседом на коме би се могла користити најамна радна снага, посебно ако се има у виду да су то махом поседи или многочланих породица или у пасивним областима, те се може рећи да нема тако снажних пољопривредних домаћинстава која би могла да се издвоје у посебну категорију и друштвени слој изван осталог сеоског становништва;

ц) у структуру сеоског становништва увлачи се нов сеоски становник који је једном својом страном окренут граду као месту садашњег или будућег занимања, а другом према селу као традиционалном исходишту.

Миграционе карактеристике становништва

У периоду до 1956. године као стална покретачка снага за миграциона померања становништва на понишавском селу служила је економско-социјална ситуација на селу: неразвијене производне снаге, скученост и неплодност земље и релативна

пренасељеност. Овакве скучене производне могућности села деловале су као одлучујући унутрашњи чинилац који је потискивао и нагонио вишак радне снаге на одливање. Привредни полет као општи југословенски замах до 1956. и нове оријентационе могућности створене њиме одражавали су се на кретање радне снаге понишавских села.

Међутим, од 1956. године па надаље, у складу са политиком постепеног самоуправног осамостаљења локалних друштвено-политичких заједница, привредни полет у Понишављу доводи сеоско становништво у ближи додир са индустријом, са предностима које пружа индустрија за побољшање радних а нарочито животних услова. Једном речију, створени су нови продукциони услови који, осим као унутрашњи фактори, делују и снагом примарних узрока — покретача сеоске радне снаге у смислу преливања у секундарне и терцијалне делатности.

То је процес који, по својој суштини, представља део општег замаха социјалних кретања изазваних индустријским развојем. Међутим, он, у својим појавним облицима, носи елементе оних услова и околности под којима се одвија.

Док се миграциони процес одвијао у оквиру претежно пољопривредне производње, он је имао више облик спорог преливања из једног у друго пољопривредно подручје. Последице таквог процеса су биле квантитативне природе, док су квалитативне промене биле незнатне и веома споре — напосто нису се осећали револуционарни заокрети.

У новој друштвеној ситуацији овај процес мења свој интензитет. Он постаје изузетно убрзан. То показују и упоредни подаци о квантитативном кретању пољопривредног становништва према пописним периодима.

Табела 1.

Квантитативно кретање становништва Понишавља по пописима 1953., 1961. и 1971. г. у апсолутним и релативним показатељима.

Подручје		1953.	1961.	Индекс 61/71	1971.	Индекс 53/61
1		2	3	4	5	6
Бабушница	општина	37.312	34.316	92,0	29.011	84,5
	насеље	749	972	129,8	1.658	170,6
	сеоско	36.563	33.344	91,0	27.353	72,0
Бела Паланка	општина	28.750	24.982	86,9	21.313	85,3
	град	3.168	4.300	135,7	5.762	134,0
	сеоско	25.582	20.682	80,7	15.551	74,6
Гаџин Хан		26.182	23.965	91,5	19.969	83,3

	1	2	3	4	5	6
Дими- тровград	општина	22.082	18.414	91,5	16.377	88,9
	град	2.891	3.665	126,8	5.488	149,7
	сеоско	19.191	14.749	76,7	10.889	72,9
Н и ш	општина	181.464	146.524	122,1	193.320	131,9
	град	58.656	81.250	138,5	127.178	156,5
	сеоско	59.808	65.274	109,0	66.142	102,5
Пирот	општина	69.210	68.073	98,4	69.175	101,6
	град	13.175	18.415	139,8	29.228	158,7
	сеоско	56.035	49.658	89,4	39.947	79,0
Свега	УКУПНО	302.000	316.274	104,3	349.165	110,3
	градско	778.639	108.602	141,0	169.314	152,4
	сеоско	223.361	207.672	91,3	179.951	86,3

Из података у претходној табели се види да се становништво подручја у целини незнатно повећавало (годишње нешто испод 2.000), док је сеоско становништво рапидно опадало у апсолутном смислу. Ако се, пак, оване дода природни прираштај који се годишње у периоду од 1953 до 1971. године кретао око 5% а који се не може сагледати у присутном становништву, може се рећи да се понишавско село, осим ретких изузетака око градова, перманентно празни, а у природном смислу и одумире. На другој страни градови, нарочито Ниш и Пирот, нагло расту. Али, с обзиром на то на се у њих досељава знатан број миграната из крајева ван Понишавља, може се тврдити да се један део сеоског становништва губи са овог подручја у апсолутном смислу. То је још један аргумент у прилог тези да је депопулација села у Понишављу константна, а у најновије време њена фреквенција се још више појачава. Ова чињеница је посебно интересантна за социјалне пројекције у домену интеграционих кретања у пољопривреди.

Неки видови социјалне динамике

Миграциона кретања су само вид одређеног испољавања једног дубљег процеса који захвата много ширу област индивидуалних и друштвених промена. Разуме се, овај облик није пасивни одраз тога процеса: он има и своје ретроактивно дејство на све оне појаве које су га изазвале. Ипак, остаје да у сржи свих појава на подручју кретања сеоског становништва доминира процес раслојавања и дезинтеграције села.

Ове промене изазвале су изразиту мобилност сеоског становништва, која је и иначе тињала, тако да су се за релативно

кратко време, за нешто мање од две деценије, и село и људи у њему структурално и психолошки изменили до те мере да већ прерастају у проблеме интересантне и за шира и веома садржајна истраживања.

Из оваквог сплета појава, од посебног интереса су појаве и промене у економско-професионалној структури и квалитативне промене у сеоским домаћинствима.

Сеоско становништво у Понишављу у периоду између два светска рата било је скоро у целини пољопривредно. Мало је домаћинстава која су била непољопривредна, или која су имала по једног члана домаћинства који није био чисти пољопривредник. Чињеница да је један део сувишне радне снаге, у потрази за допунским материјалним изворима, мигрирао — не мења структуралну основу, јер су на крају сви ови мигранти били у првом реду пољопривредници.

Такав је професионални лик села нишавског подручја до рата (1941). Међутим, његова физиономија почиње да се мења одмах по ослобођењу 1945. године. Већ општи попис из 1953. године забележио је појаве које нису у складу са ранијим периодом и које нарушавају професионалну монотонију понишавских села. Према подацима послератних пописа уочава се да је професионално диференцирање добило константне профиле.

Под дејством индустријског развоја на селу се формирају три посебне социјалне групе. Ово разврставање извршио сам по критеријуму извора прихода, а за основу разврставања узет је квалитет домаћинства. По овом критеријуму могући извори прихода на селу су: а) из пољопривреде, б) из пољопривреде и непољопривредне делатности, у питању је, дакле, мешовити извор прихода и ц) из непољопривредних делатности. Истина, на нишавском подручју је и раније био релативно висок проценат становника села који је, путем допунских делатности, остваривао своје приходе. Међутим, те делатности су имале привремен карактер и у највећем делу одвијала су се у оквиру пољопривреде, па зато нису могле одсудно да делују на промене у професионалној структури. Тек индустрија је омогућила стабилност на непољопривредном послу и постојани, временски неискидан, доходак који се сједињава са пољопривредним.

Однос социјалних група на селу Понишавља, табеларно приказан изгледа овако:

Табела 2.

Домаћинства према изворима прихода у релативним показатељима по пописима из 1961. и 1971. године

Подручје (општина)	Година	Пољопривредно	Мешовито	Непољопривредно	Градска од укупних
Бабушница	1961.	7,3	24,0	8,8	—
	1971.	58,4	26,4	15,2	7,3
Бела Паланка	1961.	50,2	32,0	17,8	20,0
	1971.	45,6	21,9	35,5	27,4
Гацин Хан	1961.	72,5	22,5	5,0	—
	1967.	63,4	26,9	9,7	—
Димитровград	1961.	62,5	16,1	21,4	25,0
	1971.	49,5	12,0	38,5	34,6
Н и ш	1961.	20,8	17,2	62,00	56,4
	1971.	8,2	10,0	81,8	71,1
Пирот	1961.	46,0	24,3	29,6	34,1
	1971.	34,0	18,9	47,1	46,5
Понишавље	1961.	38,1	20,9	41,0	40,5
	1971.	25,1	15,4	59,5	53,4
Наведене општине без Ниша	1961.	58,9	25,6	15,5	17,5
	1971.	40,6	20,7	38,7	29,6

У пописима становништва из 1948. и 1953. године домаћинства су исказивана само као пољопривредна или непољопривредна. Других резона није ни могло да буде, јер је становништво у свом највећем делу било пољопривредно у целој земљи, а тим више у Понишављу које је било изразито неразвијено. Домаћинства су у високом проценту била радно хомогена. Међутим, развој нашег друштва односио се и на сеоско становништво тако да је и Понишавље, истина са релативним закашњењем, за кратко време, али веома интензивно, закорачило у токове индустријског друштва. То баш и показују пописни резултати из 1961. и 1971. године разрађени у приложеној табели. Према њима пољопривредно становништво Понишавља, које је износило око 60% у 1961. години, свело се на 40% у 1971. Ови подаци се од-

посе на општине из претходне табеле без Ниша. Ако се укључе и подаци који се односе на нишку општину, онда се ситуација битно мења, јер је 1971. године у Понишављу било свега 25% чисто пољопривредних домаћинстава.

За ово истраживање потребно је уочити чињеницу да се сеоско становништво постепено претаче из чисто пољопривредног у мешовито и непољопривредно. Понишавље без нишке општине бележи перманентну промену структуре становништва од пољопривредног ка непољопривредном. Категорија мешовитих домаћинстава је у постепеном паду од 1961. године, што је доказ да је ова категорија и становништва и домаћинства прелазног, према томе и епизодичног карактера. Управо реч је о смањивању броја радника сељака и конституисању чистих домаћинстава по занимањима и изворима прихода, а то је веома значајно за пројекције у домену удруживања у пољопривреди.

Проблем старења сеоског становништва у Понишављу.

Још значајнији чинилац за утврђивање могућности интеграције индивидуалних произвођача са друштвеним структурама је старосна структура пољопривредног сеоског становништва Понишавља. Следећи табеларни прегледи показује у ком правцу су усмерене воље пољопривредног становништва у Понишављу, па сходно томе и услове за интеграциона кретања. Другим речима, утврдиће се које су и какве снаге са којима се може рачунати у даљим развојним кретањима на нишавском селу.

Понишавље припада оним регионима у којима је прираштај становништва, и поред релативне неразвијености, низак. Поред општих законитости природног кретања становништва овде делују и посебни чиниоци. На овом подручју доста касно су извршене суштинске промене у структури производње, па се зато дуго задржала ситна инокоштина која је условила перманентну „глад за земљом“ која се одражавала и на наталитет. Индустријализација до последњих година само је појачала интензитет опадања природног прираштаја и довела га до забрињавајућих разрема. То се види из следеће табеле:

Табела 3

Природни прираштај становништва у Понишављу и раздобљу од 1961. до 1972. год. изражен у промилима*

Подручје (општине)	Г О Д И Н А					Просечни годишњи прираштај	
	1961.	1965.	1968.	1969.	1970.		
Бабушница	2,1	0,2	1,0	-1,7	0,1	-0,7	0,16
Бела Паланка	4,3	0,8	0,9	0,8	-0,7	0,0	1,0
Гаџин Хан	8,2	6,5	2,6	2,5	-0,4	-1,7	2,9
Димитровград	3,6	3,8	1,8	-0,6	1,8	0,3	1,3
Н и ш	10,3	12,1	8,8	9,2	7,2	7,6	9,2
Пирот	9,4	6,5	5,7	4,0	2,6	2,1	5,0
Понишавље	6,3	4,9	2,7	2,4	1,7	1,3	3,2

На читавом овом подручју нарочито је изразита тенденција опадања прираштаја у оним подручјима где је претежно сеоско становништво, што је обрнуто од правила у кретању наталитета, јер је доказано да је у неразвијеним срединама фертилитет (наталитет) виши.) Тако, у општинама, осим нишке и пиротске у којима се концентрише млада радна снага, просечни прираштај у периоду 1961 — 1972. године креће се скоро око 1—2‰

Ако се овако неповољним кретањима природног прираштаја дода и рапидни процес старења, пре свега сеоског, односно пољопривредног становништва у Понишављу, добиће се нимало охрабрујућа слика социјалне ситуације на нашем селу. Ево табеларног прегледа у том смислу:

Табела 4.

Старосна структура пољопривредног активног становништва у Понишављу исказана у % *

Општина	Година	до 14	15—24	25—34	35—49	50—64	65 и више
1	2	3	4	5	6	7	8
Бабушница	1961.	3,1	21,2	27,0	22,8	20,8	5,0
	1971.	1,1	18,2	13,7	34,7	20,5	11,6

* Табелу сам приредно користећи разне статистичке извештаје

* Табелу сам приредно користећи разне статистичке извештаје

1	2	3	4	5	6	7	8
Бела Паланка	1961.	2,2	19,3	18,0	24,1	28,2	8,2
	1971.	0,5	12,6	9,7	26,8	29,5	20,8
Гацин Хан	1961.	3,0	21,8	25,4	22,5	21,9	5,3
	1971.	1,0	13,5	14,0	34,3	24,2	13,0
Димитроград	1961.	2,2	17,6	16,3	26,5	27,4	9,9
	1971.	0,4	14,0	8,3	24,0	32,0	21,2
Н и ш	1961.	1,6	21,6	24,3	25,1	20,6	6,7
	1971.	0,5	16,0	13,7	33,5	23,5	12,6
Пирот	1976.	2,6	18,1	22,3	26,1	24,2	6,6
	1967.	0,7	14,3	11,2	21,7	27,0	14,9

Као што видимо пољопривредно становништво се помера у правцу секундарних и терцијалних делатности, што је мање више природан ток. Проблеми у пољопривреди настају пре свега због тога што мигрира пољопривредни подмладак, управо он се скоро у целини одлива. Зато констатација да наше село стари не значи да се, због повољнијих услова живота, само продужује животни век сеоског становништва. Много је значајнији, чак и пресудан чинилац, што се код сеоског, односно пољопривредног подмлатка ствара одбојност према пољопривредним занимањима.

Подаци из табеле 4 показују линију интензивног старења сеоског становништва у раздобљу између пописа 1961. и 1971. године, које антиципира надогледан такав процес.

Крајњи циљ наших социјално-економских кретања у пољопривреди је прелазак на индустријски начин производње. Али он је остварљив под условима колективне својине над средствима за производњу, бар до 50% пољопривредног поседа. Међутим, у читавом нишком региону од 824.508 хектара укупне површине у друштвеном сектору је 30,8%. На први поглед могло би се бити задовољним оваквим својинским стањем. Али, података да је од укупне површине обрадиво свега 46,5%, од чега је у друштвеној својини само око 2%, говори нешто сасвим друго.²⁾ Преображавање пољопривредне производње у смислу њене индустријализације у таквим условима незамисливо је без учешћа опредељеног и масовног учешћа индивидуалних пољопривредних произвођача.

Зато сматрамо да тежиште треба бацити на сарадњу индивидуалних и друштвених снага у пољопривреди, али тако да ова поприми еластичне видове кооперације. Основни смисао кооперације се састоји у сарадњи приватних и друштвених привредних

чинилаца у пољопривреди у циљу остварења што продуктивније и рентабилније пољопривредне производње, а коначни циљ је социјалистички преображај села. Тиме се не тврди да је она константна категорија односа у пољопривреди. Суштина кооперације је методолошке природе, а крајњи циљ је њено превазилажење. У материјалима Десетог конгреса СКЈ се истиче да је „суштина самоуправног подруштвљавања пољопривредне производње . . . у складном и постепеном удруживању рада индивидуалних пољопривредника и у њиховом укључивању у удружени рад друштвене привреде преко разних облика социјалистичке кооперације. . .”, а затим: „. . . Самоуправним укључивањем индивидуалних произвођача у удружени рад агроиндустријског комплекса, или изван пољопривредне делатности друштвене привреде, рјешавају се темељна питања преобразбе пољопривреде, преваладавање уситњености и изолираности ситног посједа, стихије и економске заосталости”.³⁾ Према томе кооперација је само један од путева, нужно одређених, којим се одвија процес изградње социјализма на селу.

Међутим, кооперативни пут, у социолошком смислу, карактерише се једном компонентом која може да му даде и специфичну физиономију, а преко које не може да се олако прелази. Ради се о ситносопственичкој свести многих коопераната, који на кооперацију гледају као на једну од могућности задржавања индивидуалног поседа без доследног опредељења за оставању пољопривреди. Сељаци — радници, нарочито они који немају довољно радне снаге да у својој организацији обављају пољопривредне радове, прихватају сарадњу са друштвеним снагама као такву солуцију у оквиру које могу да се одрже и као индивидуални пољопривредни произвођачи и као радници у непољопривредним делатностима. Едвард Кардељ на једном месту поводом тога пише: „. . . где су постојали услови за веће запошљавање радне снаге сељачких домаћинстава, било у непољопривредним делатностима, било у оквиру интензивније пољопривредне производње, сељак се брже и лакше одлучивао за кооперацију, чак и онда када доходак на површинама у кооперацији није био много већи или чак био исти као онај који је остваривао у самосталној производњи, уколико је тај доходак остваривао с мање рада, што му је омогућавало да се пуније запосли ван свога газдинства. . .”⁴⁾

Несумњиво је да и на оној другој, старачкој страни, постоји такође спремност за одређене видове сарадње, чак и за потпуну интеграцију, али само у облику теренутног и изнуђеног решења. Ради се о домаћинствима без, да их тако условно назовемо „пољопривредних наследника”, која своју егзистенцију до смрти могу да обезбеде углавном ослањањем на друштвене снаге. Она не могу, поред осталог, да уложе и рад па је њихова воља детерминисана страхом пред неизвесном судбином и сигурно је да такви кооперанти не могу да буду нека сигурна перспектива

у развоју социјалистичке производње на селу; она су са својим поседима материјална резерва за догледне пројекције у процесу подруштљавања производних снага у пољопривреди.

Такав однос, иако је привремено прихватљив, дуже време на представљаће перманентну кочницу социјализације пољопривреде, јер оваква сарадња је изнуђена објективном ситуацијом — непостојањем радне снаге, а не и стварном менталном опредељеношћу за нове процесе и методе у пољопривредној производњи. Према томе млађи сељак, чисти пољопривредник, и поред одређених козервативности, при условима слободног опредељења, искреније и креативно прихвата сарадњу. То је већ реална појава и са њом се мора рачунати.

Први резултати на плану сарадње индивидуалних произвођача у пољопривреди већ су остварени. Логика развоја је неумољива и под њеним притиском коначно попуштају и најнепригодљивији појединци. Тренутни кооперанти имају пионирску улогу. Али они су симптом продора квалитативно новог елемента у продукционе односе на плану нишке геосоцијалне регије и указују да ће кооперативни покрет сеоског становништва, изазван економско-политичким кретањима и психолошким немиром (у стилу „грабљења места“), коначно потећи и усмерити се у правцу онаких пропорција људског фактора какве изискује реалан однос примарних, секундарних и терцијалних делатности.

Из реченога излази да је сарадња друштвених и индивидуалних чинлаца у пољопривреди примаран вид односа на селу и да све остало треба у овом тренутку да се подреди њему. Ако је тако онда треба да се поставе нека питања и предложе нека могућа решења:

— Да ли ће концентрација средстава у пољопривреди изван задружних организација, и тиме просторно удаљавање од основне масе која се налази код индивидуалних произвођача, повољније деловати на радно активирање индивидуалних пољопривредних произвођача? Сматрамо да је удаљавање социјалистичких пољопривредних у првом реду субјективних снага од основне производне масе, непрепоручљиво нарочито у доба колебања сеоске радне снаге између индустријске и пољопривредне производње. Постоји опасност да се интеграција у пољопривреди врши само ради интеграције и до свођења свега само на централизацију руковођења. Заокружена радна организација у пољопривреди, економски и социјално најуспешнија ће бити само у оквиру једне уже производне регије која се своди на једно веће село, односно на неколико села која по нечему чине природно интегрисану целину.

— Посебно је питање радне оријентације подручног пољопривредног становништва. Из излагања изнетих напред која се односе на динамичку сеоског становништва излази да постоји стално одливање радног подмлатка са села и да се Понишавље

демократски неприродно разређује и празни што у догледној будућности може да доведе до немогућности да се реализују социјалне пројекције са којима наша заједница, и те како, рачуна. Нека предвиђања иду тако далеко да упоређују нашу разређеност људског фактора на селу са истим у неким развијеним земљама и оцењују то као нормалан пут. Поставља се питање реалности таквих предвиђања, како са гледишта геоморфолошких одлика понишавског подручја, тако и са становишта економско-социјалних услова. Разређивање сеоског становништва поприма драматичне размере само у планинским подручјима, док се исто у приградским насељима згушњава, без обзира на то што ово становништво унеколико мења и своју професионалну структуру. Али разређивање планинског становништва има природне границе до којих може да се иде. Механизација се на планинском подручју може с тешкоћом применити па зато на овом подручју може и сме да дође до оптималне разређености, како би се избегло стварање производних празнина. У таквим условима као неодложна намеће се интервенција друштвених материјалних и субјективних снага, која би се огледала пре свега у ефикасном пројектовању перспективних кретања, а затим у откупу и правилном коришћењу поседа, који се скоро бесплатно нуде, и убрзаном повећању сточарских ефектива.

— У приградском домену, а унеколико и у ширем радијусу, сеоско, односно пољопривредно становништво бројно или стагнира или се незнатно повећава, али не са оријентацијом на пољопривреду као искључиви извор прихода, него са перспективом да трајно балансира између пољопривреде и других делатности. У таквим условима мора да се рачуна са трајном опрезношћу индивидуалаца у кооперацији са друштвеним чиниоцима, што ће имати озбиљне реперкусије на интеграциона кретања па према томе и на физиономију интеграције, јер мора да се рачуна са већом популационом сабијеношћу у насељу, па према томе и на распарчаност поседа, интереса и воља.

То би били неки од могућих путева, њих је много. Али без обзира на широк дијапазон путева сарадње на пољопривредном подручју, циљ остаје један. Њега је друг Тито у свом говору у Скопљу 1961. године овако одредио: „... наша пољопривреда мора да примењује начин индустријске производње и да се третира као фабрика. Људи који ту раде треба да буду не сељаци, него радници у пољопривреди. Сам појам сељак застарио је и он данас, у социјалистичком друштву, не смије више да доминира. Човјек који ради у тој области радник је као и онај у фабрици и треба да има иста права, стварајући себи живот достојан човека...”⁵⁾

Оријентација на савремено самоуправно удруживање индивидуалних чинилаца у пољопривреди са друштвеним само је напор да постављени циљ у речима друга Тита прерасте у стварност.

Примедбе:

1. Поједини региони у Босни и на Косову имали су наглитет између 30 и 40 промила.
2. Подаци узети из материјала Међуопштинске конференције ССРН — Ниш под насловом: „Неки актуелни проблеми агроиндустриског комплекса на подручју Региона — Ниш”, Ниш,
3. X конгрес СКЈ, стр. 255 и 259.
4. Кардељ: Проблеми социјалистичке политике на селу, Изд. Београд, 1959., стр. 286—287.
5. „Политика” од 14 новембра 1961. год. (назив чланка?)
6. Статистички подаци су узети из претходних резултата пописа из 1971. године.

Река Височица била је позната само малом броју људи до двадесет петог фебруара 1963. године. Географи су је познавали као брзу планинску реку, која је на више места у свом кориту издубила циновске лонце, који се као репрезентативни примери помињу у многим уџбеницима геологије и географије. После преграђивања долине Височице, што је последица клизања стеновитог материјала, за неколико дана је створено језеро, чије су воде потопиле село Завој. Од тада Височица и Завојско језеро (названо тако по поплављеном селу) постале су често изговаране речи. Са настанком бране почела је борба људи за спас села, а затим за очување саме земљане бране која је, под притиском огромне количине воде претила да се поруши и омогући води да у катастрофалном таласу однесе све пред собом. Све то заједно — клижење терена, акумулација воде, потапање села, расељавање становништва, изградња Новог Завоја на периферији Пирота, прокопавање одводног канала, а затим тунела, испуштање воде и планови за ојачање природне бране и стварање већег језера, заслужује пажњу географа, геолога, хидролога, социолога, економиста и других стручњака.¹⁾

Становници села Завоја, променивши место свога живота доживели су крупну промену, поштримили много новина, али својим присуством изазвали су и промену у средини у којој су се настанили.

Утицај градске средине на Завојце и утицај Завојаца на градску средину

Преласком из села у град Завојци су учинили невероватан скок, тим пре што је тај процес био „муњевит“. Променивши средину они су са собом понели своја обележја, донели су оно што их је битно разликовало од људи који живе у граду.

*) Истраживање је обављено према упутствима др Јована Ђирића, проф. универз. у Нишу.

¹⁾ Др Стеван М. Станковић: Завојско језеро, „Пиротски зборник“ 2, Пирот, 1969, стр. 127.

Док су били у селу, градски начин живота је допирао до њих, али у незнатној мери. Веза са градом су били њихови житељи (печалбари) и учитељи. Нису имали електричну енергију у селу, а и средства масовне комуникације готово да и није било. Многи од њих су први пут видели град баш онда када су дошли да се настане у њему. Њихов начин живота на селу (пољопривреда и сточарство) условио је и одређене садржаје њиховог духовног живота, који прожимају и одређују типичан систем вредности и циљева као и карактеристичне ставове. У њиховом начину живота земља је основни природни услов и главно производно средство, као и сточарство. Поседовање земље и стоке биле су основне друштвене вредности, основни услови репродукције живота, основни критеријум социјалне организације. „Због непосредног односа сељака према природним увјетима своје егзистенције, могла је друштвена структура у којој се сељачки живот конституисао и репродуковао опстати као релативно ограничена, самодовољна и изоллирана”.) Социјални оквири њиховог индивидуалног живота у таквим сеоским условима егзистенције сужени су само на сеоску заједницу — индивидуализовану патријархално-наследну породицу. Друштвена обележја саме индивидуе и културне тековине условљене су баш овом породицом.

Новац до кога је домаћинство долазило имао је карактер његовог власништва, као и њихово имање. Због тога он није ни морао да се употреби у непосредне потрошачке сврхе. „Потрошња није била сама по себи циљ, она је тек средство, а живот се ставља у функцију имовине као такве. Отуда у селу влада власничка психологија”.)

У животу сељака природне снаге играју важну улогу. Његов рад се одвија у зависности од природе, од временских услова.

Веома је била изражена у селу институција сродства и суседства. Могле су се уочити блиске везе, као и кохезија унутар читавог села. То се може потврдити тиме да су сељаци били сложни у многим подухватима који су се тицали унапређења села. Неколико година пре катастрофе изградили су нову основну школу (за осам разреда, а имали су пре тога само зграду за четири разреда), Дом културе, а прикупљали су средства и за увођење електричне енергије. Чврста повезаност је битно обележје за становнике села Завоја.

Религиозност тих људи била би следећа њихова одредба. У селу су имали цркву у коју су редовно одлазили. Имали су своје религиозне и мистичне обреде, светковине — „славе”, или како то каже Стипе Шувар, „У сеоском су се животу криста-

2) Стипе Шувар: Између засеока и мегалополиса, „Библиотека социологије села”, Загреб, 1973. година, стр. 2.

3) Стипе Шувар: Између засеока и мегалополиса, пом. рад, стр. 23.

лизирали дани свечаности као тренуци изнимног живљења, тренуци опуштања, изобиља, контемплације, колективизма, ослобођења од радне свакидашњице и уједно концентрације за даљње робовање њој“.⁴⁾

Њихов начин живота (земљорадња и сточарство) пружао је могућности за доколицу, нарочито у зимским месецима и поподневним часовима.

Доласком у град становници села Завоја извршили су известан утицај на градску средину, али су се много више под утицајем те средине сами мењали. Они су се у граду сусрели са новим начином живота, доколицом, другојачијим схватањима, моралом итд. Доласком у нову средину променили су начин рада, оруђа и друга средства за рад, морали су мењати и ставове, принципе, правила понашања, веровања, вредности.

Прилагођавање становништва овог села градским условима живота одвијало се већом брзином него што се очекивало. Догодило се то због тога што је одједном мигрирала већа група становника и што је етничко порекло и састав становника у Новом насељу остао исти као у селу. У град су мигрирале чите породице, а адаптација је у том случају много бржа и безболнија. Они су у породици налазили сигурност и у случају потешкоћа ослањали се на њу. Многа од својих ранијих обележја Завојци су сачували у првим годинама после доласка, па су се донекле и наметнули граду (бар својим суседима у граду). Али нису показали неку претерану упорност у чувању и одржавању својих навика и обичаја. У град су, на пример, донели свој обичај „свадбе“ који се битно разликује од тог обичаја у граду. У свадбеном обичају фигурирала је институција мираза, а сам обред трајао је три дана, што је захтевало прилично материјалних издатака. Међутим, током година и овај обичај ће се редуцирати само на један дан (као у граду) и то из економских разлога. Полако ишчезава и институција мираза.

Примећено је да је опала религиозност код ових становника. Они који су остали на појатама на домак потопљеног села немају цркву, па се и не моле више богу, а ови који су дошли у град веома је слабо посећују. Старије генерације Завојаца полако изумиру, остало је мало оних који би своја религиозна схватања могли да пренесу на децу.

Завојци су уредили своје домове, куће граде по угледу на градске. Већина њих има потпуно оређена купатила са свим санитарним уређајима, просторије за кухињу, трпезарију, дневну и спаваћу собу. У свим тим собама налази се нов стилски намештај. „Потрошачка грозница“ која влада у граду захватила је и њих. Може се осетити једно опште надметање у том по-

⁴⁾ Стиле Шувар: Између засеока и мегалополиса, пом. рад. стр. 88.

гледу. Ако комшија има — што и ја не бих имао, или: зашто да ја немам више од њега? Има ствари које купују само за репрезентацију (комплетна спаваћа соба). То се може уочити и у погледу њиховог одевања. Суочили су се са модом као колективном појавом која даје значајно обележје урбаном животу, у духу закључка Цветка Костића да је „мода веома променљива, јер се заснива на правилу: мода од јуче је смешна, мода од сутра је апсурдна, а данашња је добра, а данас постаје јуче, а сутра — данас“.⁵⁾

Начин одевања Завојца (нарочито млађих генерација) не разликује се сада од начина одевања становника града. Њихова одећа и обућа је много разноврснија и богатија од оне коју су имали у селу, што је последица вишег животног стандарда који је условљен бољом економском базом.

Промењен је и начин исхране. Обогаћен је разноврсним намирницама које у селу нису биле доступне становницима. Нарочито је промењена исхрана током светачких дана, све је мање „посне“, оскудне хране. Њу замењује богатији асортиман намирница.

Важне трансформације Завојци су претрпели под утицајем града у области васпитања и конституисања породице.

У селу су имали у почетку само основну школу, за четири разреда, а касније, неколико година пре катастрофе, и осмогодишњу. Цео тај васпитни процес деце завршавао се само на том школском степену. У школи је преовладавао број мушке деце, док је женске деце било мање. Доласком у град њима је омогућено да наставе даље школовање. Скоро сва завојска деца после навршене основне школе уписују и завршавају средњу школу за квалификоване раднике. Оспособљавају се на тај начин за непосредно учешће у процес производње. Веома је мали број оних који се уписује на више и високе школе (године 1977. свега три студента у насељу „Нови Завој“). Од ове године нека деца предшколског узраста похађају забавишта и обданишта. Подједнако су заступљена и мушка и женска деца. У погледу васпитања и образовања завојске деце учињен је корак напред, али стање још увек није задовољавајуће.

Највеће трансформације претрпела је завојска породица. Од индивидуализоване патријархалне породице трансформисала се у индустријску — радничку — демократску породицу. У патријархалној породици најстарији члан домаћинства имао је највише права, он је одлучивао о имовини домаћинства, о раду на њему, његова реч је била одлучујућа. Нарочито је лош положај жена и женске деце у оваквим породицама. Најчешће је традиционална (патријархална) породица у себи садр-

⁵⁾ Цветко Костић: Социологија града, Београд, 1973, стр. 74.

жавала две до три, а понегде и четири уже породице. Велики је број чланова у оваквој породици, у њој има припадника различитих генерација.

Преласком у град овај облик породице се губи. Многи су искористили катастрофу да се одвоје од таквих заједница и наставе живот у кругу уже породице. Најчешће у тој, доминантно радничкој (индустријској) породици живе родитељи и деца, понегде се у насељу Завојаца могу срести у једној породици и по три генерације (родитељи, деца и њихова деца). „Чланови ове породице живе од рада у индустрији и у свом чистом облику немају непокретне својине. Они имају својину обично над потрошним добрима — личну својину“.⁶) Али Завојци у Пироту још нису достигли такав „чисти“ радничко-индустријски развојни степен.

Суседски односи у граду слабе, али у њиховим насељима су још изражени, мада су лабавији него што су били на селу. Одржавају се и родбинске везе које код њих нису изгубиле значаја.

Оне породице које су се настаниле трајно у граду, нису у потпуности прекинуле са пољопривредом и сточарством. Завојци веома марљиво обрађују земљиште у свом дворишту. Површина овог обрадивог земљишта (башта) није велика, али пружа могућности за узгајање лука, кромпира, бораније и другог поврћа за потребе домаћинства. Рад у „башти“ пружа им задовољство, међутим, количина произведеног поврћа не задовољава у потпуности потребе домаћинства, већ само делимично. Најчешће се овим радом у башти баве они најстарији у кући, најстарија генерација Завојаца, нарочито жене.

Није редак случај да се у њиховим двориштима виде помоћне просторије за смештај стоке (свиње, овце, козе, краве), и живине (највише чувају кокошке). Око стоке се старају они из најстарије генерације. Ови остаци пољопривреде и сточарства само су показатељ њиховог порекла (сељачког) и њихове још увек не прекинуте везе с прошлошћу. Управо, због тога њихова дворишта не могу бити срећена као она у граду, већ носе обележје једног типичног сеоског дворишта. Наравно, није то случај са свим двориштима у насељу Завојаца, већ са већином њих.

Ово говори и о непотпуној адаптацији оне најстарије генерације Завојаца (родитеља).

Поред овога, оно традиционално што су још увек задржали јесу њихове светковине — славе. Светачки дани су нерадни дани. Сада када „славе“ они не раде, али само после рада у фабрици. Њихове светковине су двојачке: индивидуализоване (када их слави само по нека породица) и колективне, када цела насеља Завојаца славе (раније цело село). На тим светковинама окупљају се на гозбу, игранку и весеље. Уствари, на њима

се одвија ближи социјални контакт чланова те заједнице, или, како каже С. Шувар: „Дани светковина, који све више постају дани одмора, културних разонода и социјалних активности у оном смислу који имају нерадни дани у савременом друштву уопште, у сељачком су животу увек имали велику социјалну вредност и разнолике социјалне функције”.⁶⁾

Овим својим обележјима Завојци су утицали на средину у којој су се настанили. Њихов утицај на град као целину био је незнатан, али је израженији у односу на њихове суседе, код којих је овај утицај био директан. Због тога нису били ретки конфликти између Завојаца и суседа (нарочито у насељу „Провалија”). Временом, са већим степеном адаптације и ови конфликти се губе.

Процес адаптације Завојаца према узрасту и полу

Процес адаптације Завојаца различито се одвијао у односу на старосну структуру, као и у односу на структуру тог становништва према полу.

Најспорије се одвијао процес адаптације старије генерације (родитеља). Многи од њих нису напуштали село дуго година после катастрофе, него су остали на својим појатама до којих катастрофа није допрла. Бавили су се сточарством, а храном и одећом снабдевали су их „они њихови из града”. У град би долазили тек пошто би потпуно изнемогли, или ако би један од супружника умро. Код тих становника у граду најјаче су изражене особине традиционалности. То се може уочити по њиховој одећи. Они носе још увек сукнено одело које су носили и у селу, са малим модификацијама (кошуља није иста). Ово се односи на мушкарце из старије генерације, док је одећа њихових супруга претрпела знатне измене. Модели њихових сукњи и џемпера исти су као и у селу, али материјал од којих су направљени је другачији (купују индустријско платно и вуницу). Ципеле имају само за свечаности, а главна обућа су им гумени опанци.

Њихово највеће задовољство је да се баве радовима у „башти” и да чувају стоку. Број стоке по домаћинству је незнатан, као и површина њихових „башти”, али рад на томе причињава им задовољство и представља једину везу са прошлошћу. Ове навике, дакле, нису нестале доласком у град.

Степен религиозности је највећи код ове старије генерације Завојаца. То се, поред осталог, види и по томе што су задржали своје светковине, славе.

⁶⁾ Цветко Костић: Социологија града, пом. рад, стр. 49.

⁷⁾ Стипе Шувар: Између засеока и мегалополиса, пом. рад, стр. 89.

Затим, веома тешко су се навикли на употребу новог намештаја и посуђа. Послове око сређивања и уређења препустили су својој деци (средњој генерацији Завојаца).

Адаптација средње генерације, радно способног становништва била је много бржа. То су они људи који су (већина њих) напуштали село и одлазили на сезонске радове широм земље. Донекле, ти људи су имали и раније додира са градском средином, тако да су се брзо уклопили у нову средину и адаптирали на њу. Код њих је тај процес био тежи на раду (у индустрији) него у приватном животу. Нарочито је адаптација на техничку компоненту рада била спора, због недостатка навика на индустријски рад. Управо, ова генерација Завојаца похаћала је низ курсева, течајева и вечерњих школа, како би побољшала своје професионалне квалификације. Они су били главна радна снага у изградњи својих кућа и насеља. Релативно брзо су се адаптирали у погледу употребе нове одеће, обуће, новог намештаја и посуђа. Њихова одећа и обућа не разликује се од оне која се носи у граду.

Достигли су ниво градског стандарда за свега десетак година. То су постигли захваљујући људској солидарности и хуманости која није затајила онда када је њима била најпотребнија, као и њиховој марљивости, вредноћи и штедљивости. Сва материјална добра која поседују данас, резултат су неких бенифиција које су добили (повољни кредити, бесповратна помоћ), као и њиховог рада.

И схватања по питању школовања деце су се променила. Не праве више разлику између мушке и женске деце. Жеља свих родитеља је да њихова деца заврше школу (средњу за квалификоване раднике) и укључе се у процес производње. Баш у овоме је проблем. Треба их упутити и указати им на могућност да њихова деца могу достићи и више школске степене. Овом проблему треба прићи озбиљније.

Улога мужа и оца у породици се променила. Жена је у оваквој породици добила своје право место. Равноправно са своји сугрутом и децом одлучује о многим важним питањима: о расподели породичног буџета, о уређењу кућа, дворишта, о набавци одеће, обуће...

Код ове генерације Завојаца осетно је опала религиозност. Променили су се њихови погледи на свет, обичаји, навике, ставови, вредности.

У целом овом процесу адаптације најфлексибилнији су омладина и деца. Међу њима готово нема традиционалнога, осим тога незнатан је број девијантних, отуђених понашања због тога што су мигрирале њихове породице; адаптација код њих тече најбрже.

Завојска омладина и деца похађају основну школу „29. новембар” у Пироту, а касније се уписују у средњу школу за квалификоване раднике. Они се стално налазе између породичног живота и оног проведеног у школи. Бројне су активности које обављају у секцијама и кружоцима који постоје при школама.

У насељу „Нови Завој” постоји Дом културе. У њему се најчешће окупља омладина на забаву, игранку, матине, или гледање филмова. То су уједно најглавнији облици њиховог културног живота, поред праћења фудбалских утакмица и програма на телевизији и радио апарату.

Деца своје слободно време најчешће проводе на улици у игри са другом децом. Она немају посебан простор у насељу, уствари, простор постоји али није срећен, није опремљен. Веома је мали број оне деце која похађају предшколске установе. О њима се најчешће старају баба и деда или остали чланови ближе или даље родбине од чије умешности и образовања зависи њихово васпитање и образовање.

Многа деца се нису родила у селу, тако да су одмалена навикнута на градску средину, а о катастрофи и пореклу њихових родитеља чули су само из прича старијих.

Кад се разматра однос мушког и женског становништва, уочава се бржа адаптација жена. Оне су у односу на мушкарце брже прихватиле нове норме живота и стандарда, нарочито у домену новог начина одевања, затим у погледу употребе новог кућног намештаја и посуђа, као и у погледу обогаћења асортимана и начина исхране.

Закључак

Катастрофа у селу Завоју само је убрзала процес миграције становника ка граду, који је и раније био изражен у овом делу Висока. До овога би неминовно дошло, али у знатно споријем облику, градски живот обухватио би временом и ово село (урбани процес).

Носталгија није вратила ни једно домаћинство у стари крај, што говори о одличној сналажљивости и адаптацији ових становника. Током ових година они су се „претопили”, њих као и да нема, бар према спољним одликама њихове тренутне културе.

Друштво им је помогло онда кад је њима било најпотребније. Изградили су себи куће, насеља, запослили се, живе свој живот не много различит од оног који се одвија у граду. Али, треба им указати и на још неке могућности, треба им помоћи

да својој деци омогуће даље школовање, као и да прошире круг могућих занимања. Својим радом, залагањем и одрицањем постигли су много, али могли би и више.⁸⁾

⁸⁾ О смештају и другим аспектима живота Завојаца — податке сам добила у разговору са Јованом Панчићем, службеником Скупштине општине Пирот, Сретеном Мадичем, референтом Скупштине општине Пирот, Вукојем Стефановићем, помоћним радником Скупштине општине Пирот, Миливојем Поповићем, радником фабрике „Тигар“, Чаславом Влатковићем и Чедомиром Нешићем, радницама Индустрије вуне и коже и Стојаном Денчићем, секретаром Занатске задруге „Победа“. Значајна менторска и методска упутства добила сам од професора др Јована Ђирића.

ДУШАН НАЈДАНОВИЋ

**УТИЦАЈ БОРАВКА ДЕЦЕ
У ПРЕДШКОЛСКОЈ УСТАНОВИ
НА УСПЕХ У ПОЧЕТНОМ РАЗРЕДУ
ОСНОВНЕ ШКОЛЕ**

У уводном делу Резолуције о задацима Савеза комуниста Југославије у социјалистичком самоуправном преображају васпитања и образовања, донетој на Десетом конгресу СКЈ, између осталог пише: „Савез комуниста се посебно залаже за доследну примену принципа социјалистичке солидарности у васпитању и образовању, ради ублажавања утицаја разлика које произилазе из услова средине, положаја у расподели, неједнаких образовних стандарда и положаја породице у односу на могућности и услове за образовање, нарочито радника и њихове деце”.¹⁾

Да би ово било реализовано, у другом делу Резолуције у тачки 3, поред осталог је зацртано: „Полазећи од изнетих основних опредељења у развоју васпитања и образовања, Десети конгрес СКЈ истиче да је у наредном периоду потребно одлучно вршити следеће промене:

1. Предшколско васпитање и образовање, због значаја за целокупан развој деце, мора постати саставни део васпитно-образовног система, политике васпитања и образовања и друштвено-економске и социјалне политике. Предшколским васпитањем и образовањем треба брже и шире обухватити децу, посебно из радничких породица”.²⁾

Тако, према томе, треба убудуће организовати рад на предшколском васпитању деце у нашој земљи.

Како је сада, може се видети из Извештаја о развоју предшколских васпитних установа и проблемима обухвата предшколске деце, који је израдио Републички секретаријат за образовање и науку СРС, фебруара 1974. године. У том документу може се прочитати да је у досадашњем развоју предшколског васпитања било доста застоја и неједнаке распоређености обухвата деце. На страни 20. поменутог Извештаја пише: „Досадашњи развој предшколског васпитања показује:

¹⁾ Резолуције Десетог конгреса СКЈ, Комунист, 3. јун 1974. г., стр. 53.

²⁾ ибид, стр. 56.

1. И поред јасно одређеног места и улоге предшколског васпитања у нашем друштву, у Републици је 1972. године обухват предшколске деце достигао тек 9,59%, а на ужем подручју свега 7,44%. Овај проценат, такође, не значи једнаку распоређеност обухвата деце. У великим градским и индустријским центрима проценат обухвата иде до 20 и 24% (Ниш, Бор, Београд, Чачак и сл.), а са друге стране постоји још око 30% комуна (на ужем подручју) у којима нема још ни једног облика организованог предшколског васпитања³⁾

Према истом Извештају до 1968. године предшколско васпитање у Србији није се развијало у складу са потребама и циљевима друштва. Стопа пораста обухвата деце износила је свега 0,3% годишње. За последњих пет година тај пораст износи 1%, што је знатно боље него у периоду пре тога, али је још увек недовољно. Када се ради о регионалној уједначености развоја предшколских установа, онда је стање мање задовољавајуће. Као што је напред речено, 30% општина са око 55.000 деце је без предшколских установа, а у сеоским срединама оне су права реткост. Када се пак ради о томе ко су корисници постојећих предшколских установа, онда се долази до чињенице да већину чине деца чији родитељи могу да плаћају пуну уплату, а само је 10—18% деце са делимичном или потпуном дотацијом за њихов боравак. Из овога даље следи да предшколске установе нису још увек постале део друштвеног стандарда и значајан елемент класно-социјалне политике и да такве установе мало утичу на смањивање јаза социјалних неједнакости међу грађанима.

То је постојеће стање, а о будућности у Извештају се каже да би до краја 1985. године требало обухватити предшколским васпитањем 50% деце овога узраста у свим насељима са више од пет хиљада становника. То ће бити могуће ако се, пре свега, обезбеде потребна материјална средства и престане да гледа на предшколске установе искључиво као на социјалне, (какав је случај био до 1967. године), а не као и на саставни део јединственог васпитно-образовног система наше земље.

Наведени садржаји из Резолуције о задацима СКЈ у социјалистичком самоуправном преображају васпитања и образовања, донетом на Десетом конгресу СКЈ и Извештаја о развоју предшколских васпитних установа и о проблемима обухвата предшколске деце, с предлогом мера, који је урадио Републички секретаријат за образовање и науку СРС, фебруара 1974. године, подстакли су аутора овога рада да приступи об-

³⁾ Извештај о развоју предшколских васпитних установа и проблемима обухвата предшколске деце, с предлогом мера, Секретаријат за образовање и науку СРС, Београд, 1974. година, стр. 20.

ради теме како је у наслову наведено. Подаци који су коришћени односе се на Пирот, Димитровград и Бабушницу за период од 1969/70. до 1973/74. године, када је реч о обухвату деце предшколским васпитањем у установи, а од 1970/71. до 1974/75. године, када је реч о утицају тог боравка на успех у првом разреду основне школе, јер су деца тада и завршавала тај разред. Приликом приступа обради теме пошло се од следећих претпоставки:

1. Обухват деце организованим предшколским васпитањем на овом подручју је задовољавајући.

2. Обухват деце из радничких породица је мањи него из службеничких,

3. Утицај боравка деце у предшколској установи на успех у почетном разреду основне школе је знатан и

4. Тај утицај зависи и од класно-професионалне структуре породице из које деца потичу; већи је на децу из радничких породица.

У Пироту се са организованим васпитањем деце предшколског узраста започела још 1929. године. Све до последњег рата у целом граду радила је по једна васпитна група и то у саставу Основне школе у Пазару. Група је била састављена од деце старијег предшколског узраста (деца са навршених 5 и 6 година живота). За време окупације се из разумљивих разлога није могло радити. Одмах после рата постојале су две васпитне групе, једна у Тијабари и једна у Пазару, такође у саставу основних школа. И њих су похаћала само деца старијег предшколског узраста. Године 1949. Пирот добија прво обданиште у једној приватној кући. Обим делатности се није знатније мењао све до 1967. године, када је изграђен први објекат намењен раду са предшколском децом. У њему су радиле две васпитне групе, јаслени део и продужни боравак и било је обухваћено око деведесеторо деце. Још један објекат капацитета три васпитне групе и јаслени део са око сто двадесеторо деце изграђен је 1973. године. Године 1975. отворен је још један модерно грађен и савремено опремљен предшколски објекат, чији је капацитет три васпитне групе и јаслени део. У том објекту може боравити око стотину деце, а налази се у непосредној близини Савремене конфекције и трикотаже „Први мај“.

Данас се у Пироту ради са предшколском децом у четири предшколска објекта, а седам васпитних група ради при основним школама у граду. У јаслицама борави деведесет седморо деце узраста од шест до тридесет шест месеци. Организованим предшколским васпитањем обухваћено је око седам стотина тридесеторо деце узраста од 3 године до поласка у школу.

У Димитровграду се организовано ради на васпитању деце предшколског узраста од ослобођења наовамо. Већ 1944. године постоје три васпитне групе. Радило се у приватној згради. Од 1950. до 1969. године васпитне групе раде при основној школи у томе месту. Још од предшколског васпитања родитељи су могли да бирају језик (бугарски или српскохрватски) на коме ће бити организован васпитно-образовни рад за њихову децу. Године 1969. изграђен је први објекат за рад са предшколском децом. Он је касније дограђен, тако да данас у њему ради пет васпитних група и то: једна млађа, једна средња и три старије. У свим васпитним групама обухваћено је око стотине и четрдесеторо деце. С обзиром да се и Димитровград, због миграције становништва, шири то се већ резервише простор за још један објекат за предшколско васпитање у другом делу града.

Рад на организовању васпитања и образовања деце предшколског узраста у Бабушници је тек у почетној фази. Од 1962. године постоји само по једна васпитна група састављена од деце старијег предшколског узраста. Та група ради у просторијама основне школе и њоме је обухваћено око тридесеторо деце. Изграђен је објекат за предшколско васпитање и треба да ускоро отпочне са радом. Капацитет овог објекта је три васпитне групе и јаслени део, и моћи ће да прими око стотину деце.

Методологија истраживања

До података који ће бити коришћени дошло се применом упитника следеће садржине:

1. Име и презиме
2. Име оца и занимање
3. Име мајке и занимање
4. Висина прихода по члану домаћинства
5. Време проведено у предшколској установи изражено у годинама (једна, две)
6. Успех са којим је завршен I разред (попуњава учитељ на основу документације).

Упитник је подељен свим ученицима млађих разреда свих основних школа у Пироту, Димитровграду и Бабушници школске 1973/74. и наредне године. Тим упитником је обухваћено 2.348 ученика из Пирота, распоређених у четири основне школе и 72 одељења, 576 ученика из Димитровграда распоређених у 18 одељења једне и једине основне школе и 175 ученика из Бабушнице који се налазе у 6 одељења, такође једине основне школе у томе месту. Из наведених података може се ви-

дети да је овим истраживањем обухваћено укупно 3.099 ученика распоређених у четири разреда, 96 одељења, 6 основних школа у три насеља. На питања из упитника су одговарали бачки родитељи, осим на последње. До одговора на то питање дошло се на основу документације школе.

Имајући у виду хипотезе од којих смо пошли и обим и карактер оваквог рада, одлучили смо се за наведени упитник.

Обухват деце организованим предшколским васпитањем

Приликом обраде овог дела теме свакако се има у виду да предшколског васпитања има и у породици и да су њиме сва деца обухваћена. Међутим, овде ће бити речи о обухвату деце васпитањем у предшколским установама. Тиме се не прецењује нити потцењује улога предшколског васпитања у породици, већ се пре свега полази од тога да је, због услова у којима данас живи наша породица (запосленост оба родитеља, њихова већа ангажованост у друштву, социјалне разлике које постоје и слично) неопходно предшколско васпитање деце и у установама.

Из података који ће бити наведени пре свега ће моћи да се види колики је број деце био обухваћен таквим васпитањем, макар једногодишњим боравком у предшколској установи. Незнатан је број деце која су боравила у предшколској установи дуже од једне године. Највећи број обухваћене деце је боравио у старијој васпитној групи у полудневном боравку. Број деце која су била обухваћена предшколским васпитањем са навршене три и четири године живота је више него скроман. Чак и данас ми можемо видети да је предшколским васпитањем у установи у старијој групи обухваћено нешто више од 90% у Пироту и близу 100% у Димитровграду и Бабушници. Процент обухваћених трогодишњака и четворогодишњака је тек 10—15 у Пироту и Димитровграду, а у Бабушници још увек нема установе у којој би боравила деца тога узраста.

Из прикупљених података може се видети да једна генерација предшколске деце у Пироту броји између 450 и 500 деце. Од тога је у периоду који је предмет обраде око 55% увек било обухваћено предшколским васпитањем у установи.

У Димитровграду једна генерација броји између сто и стодвадесеторо деце. У ових пет генерација има петстотина седамдесет и шесторо деце, а обухват се кретао око 70%.

Број деце у једној генерацији у Бабушници је, због веома интензивне миграције становништва, веома различит. Креће се од двадесет и петоро, године 1972/73. до педесет и једног детета 1971/72. године. Обухват деце предшколским васпитањем у установи се кретао од 71,9%, 1970/71. до 76,47% наредне

године. За читав период просечан обухват деце у том месту је скоро као и у Димитровграду и износи око 75%.

Посматрањем свих ових података може се закључити да је највећи обухват деце био у Бабушници (74,86%), затим у Димитровграду (69,97%) а најмање у Пироту (54,60%).

Доста казују и збирни подаци за сва три места и за свих пет година. Из њих се може видети да на овом подручју једна генерација деце, у периоду на који се истраживање односи, броји у просеку око шестотина или свих пет генерација 3.099 деце. Од тога је предшколским васпитањем у установи било обухваћено хиљаду осамсто двадесет и двоје или 58,60% деце. Овакав обухват би на први поглед требало да буде сасвим задовољавајући јер представља вредност која би, према програму за уже подручје Србије, требало да буде остварена до 1985. године. Међутим, чињеница да деца овог подручја прилично касно, када наврше пет година живота, бивају обухваћена предшколским васпитањем у установи у овом проценту, умањује напред наведену оцену. С обзиром пак, да тек нешто око 60% деце борави у предшколским установама, а да је према томе око 40% ван њих, чини се сасвим умесним питање социјалног порекла деце која су у њима и која су ван њих. Да би био дат одговор на то питање приступило се испитивању класно-професионалне структуре породица из којих потичу деца са стажом у предшколској установи и деце која нису боравила у њима.

Обухват деце према класно-професионалној структури породица из којих потичу

Упитником помоћу кога су прикупљени подаци тражено је, поред осталог, и занимање оца и мајке. На основу добијених података породице из којих потичу деца су подељене на радничке, службеничке и мешовите. У радничке су сврстане оне породице у којима су оба родитеља радници. Службеничким породицама су сматране оне у којима су оба родитеља службеници, а мешовитим у којима је један родитељ радник а други службеник. Тренутна незапосленост неког од родитеља није утицала на класификацију породице. С обзиром да је упитник дељен свој деци, а не само оној која су боравила у предшколској установи, обрадом добијених података било је могуће израчунати обухват деце из свих породица и добијене податке поредити. Из тих података може се видети да је обухват деце из радничких породица у сва три места и у свих пет година најмањи. Тако, на пример, у Пироту се обухват те деце креће од 37,57% 1970/71. до 61,83%, 1973/74. године, или просечно свих пет година 46,12%. Одмах пада у очи да је овај просек знатно нижи од општег просека обухвата деце у Пироту који је напред наведен и износи 54,60%.

Обухват деце из службеничких породица креће се од 68,47%, 1971/72, до 91,40% 1973/74. године или просечно за читав период износи 77,19%. Поредићи овај податак о просечном обухвату деце из службеничких породица за период на који се истраживање односи са истим податком о обухвату деце из радничких породица, долази се до закључка да је обухват деце из службеничких породица већи за 31,07%.

Обухват деце из мешовитих породица креће се од 71,87%, 1972/73. до 79,16%, 1969/70. године, или у просеку за читав период износи 76,27%. До сада наведени подаци пружају могућност за извођење неких закључака. Највећи обухват деце је из службеничких породица — 77,19%, затим из мешовитих — 76,27%, а најмањи из радничких — 46,12%. Обухват деце из радничких породица је нижи за 31,07% од обухвата деце из службеничких породица, а за 30,15% од обухвата деце из мешовитих породица.

У Димитровграду је ситуација, донекле, слична мада је, као што смо напред истакли, обухват деце уопште знатно већи (69,97%) него што је у Пироту (54,60%). Из радничких породица деца су била обухваћена од 48,88%, 1970/71, до 75,00%, 1972/73. године или у просеку за читав период 64,19%. Обухват деце из службеничких породица кретао се од 66,67%, 1970/71. до 95,00%, 1969/70. године или у просеку 88,66% за читав период. Из мешовитих породица обухват се кретао од 80,00%, 1969/70. до чак 100,00% наредне две године, или у просеку 91,43%. Значи, и овде је у предшколским установама било мање деце из радничких породица него из службеничких и мешовитих. Међутим, разлика је мања него у Пироту. Овде је највећи обухват деце био из мешовитих породица — 91,43%, па из службеничких — 88,66%, а најмањи из радничких — 64,19% или 24,47% мање него из службеничких и 27,24% мање него из мешовитих породица.

У Бабушници се обухват деце из радничких породица кретао од 58,82%, 1972/73, до 66,66%, 1969/70, године или у просеку је износио 65,59%. Обухват деце из службеничких породица се кретао од 80%, 1969/70, до 100,00% 1972/73, године или у просеку 86,36%. Деца из мешовитих породица су била обухваћена од 66,66%, 1969/70, до 100,00% — 1970/71. и наредне године или просечно 81,25% за петогодишњи период. Овде је најбољи обухват деце из службеничких породица — 86,36% па из мешовитих — 81,25%, а опет најмањи из радничких породица — 65,59% или 20,77% мање него из службеничких и 15,66% мање него из мешовитих.

Посматрамо ли податке за сва три места запазићемо да су деца из радничких породица најбоље била обухваћена у Бабушници — 65,59%, затим у Димитровграду — 64,19%, а најслабије у Пироту — 46,12%. Највећи обухват деце из службеничких и мешовитих породица је остварен у Димитровграду,

затим у Бабушници, а најмањи је опет у Пироту. Разлике у обухвату деце из радничких, службеничкиш и мешовитих породица су највеће у Пироту, затим у Димитровграду, а најмање у Бабушници.

Подаци који се односе на стање у сва три места заједно показују да се обухват деце из радничких породица креће од 40,90%, 1970/71. до 62,86%, 1973/74. године или 50,51% просечно за цео период. Деца из службеничких породица су била обухваћена од 72,59% — 1970/71. до 91,45% — 1973/74. године или просечно 79,91%. Обухват деце из мешовитих породица се кретао од 76,74% — 1972/73. до 80,95% — 1970/71. године. Просечан обухват те деце за свих пет година износи 78,95%.

На основу наведених података намеће се закључак да и поред задовољавајућег општег обухвата деце васпитањем и образовањем у предшколским установама не можемо бити задовољни односом у обухвату деце из радничких, службеничких и мешовитих породица, јер је он крајње неповољан по децу из радничких породица. Ово тим пре што полазимо од претпоставке да је боравак у предшколској установи неопходнији управо деци из тих породица, посматрано са становишта значаја боравка у предшколској установи за припрему деце за полазак у школу. Интересујући се за разлоге који су довели до таквог стања сазнали смо да је то уследило пре свега као резултат гледања на предшколску установу као на социјалну, а не као и на саставни део васпитно-образовног система наше земље. Полазећи од таквог става, одлучујући критеријум код пријема деце у предшколску установу је био запосленост оба родитеља, а тај критеријум су пре испуњавале породице у којима супружници имају вишу или високу стручну спрему, те се и дошло до стања какво је напред дато. Сигурно је да се и тај критеријум не сме пренебрегнути, али се као појединачно значајна мора узети у обзир и концепција предшколске установе као једне од карика у нашем јединственом васпитно-образовном систему. А то значи да се мора полазити и од тога да предшколска установа има значајну улогу и у припремању детета за полазак у школу, и да утиче на степен успеха у школовању које следи. Колики је тај утицај треба наредни подаци да покажу.

Утицај боравка у предшколској установи на успех у првом разреду основне школе

На успех детета у школи уопште, а посебно у почетном разреду основне школе, утиче свакако много фактора. Ми немамо намеру да говоримо о утицају свих тих фактора. Ограничићемо се само на утицај боравка у предшколској установи на успех и то само у првом разреду основне школе. Ограни-

чили смо се само на почетни разред, јер се тај утицај тада највише и осећа, пошто долази одмах после боравка у предшколској установи. Вероватно да се тај утицај касније слабије осећа, јер бива потиснут другим утицајима. Да бисмо могли проучавати тај утицај прикупили смо податке о успеху све деце на крају I разреда основне школе. Тим путем смо добили податке о успеху двеју група деце: која су боравила и која нису у предшколској установи. Тиме смо добили могућност да поредимо успех деце једне и друге групе. Између многих могућности за обраду овог дела теме одлучили смо да то учинимо на примеру одличних и довољних ученика на крају првог разреда основне школе. Ово зато што је одличан успех највећи домет у школовању уопште, па и у почетном разреду основне школе, а довољан, нешто што се после недовољног успеха најмање жели, нарочито на старту. Недовољан успех ће бити узет у обзир приликом обраде само у границама могућности, јер у неким генерацијама у појединим местима (пре свега у Бабушници, а делимично и у Димитровграду) нема ученика који су на крају I разреда имали недовољан успех, па се губи могућност за поређење.

Из података који су тим путем прикупљени може се видети да је далеко већи број деце која су похађала предшколску установу завршило I разред са одличним успехом. У Пироту се та разлика креће од 24,40%, 1971/72. до 32,56%, 1972/73. године, или за свих пет година разлика износи 27,51%. У Димитровграду се разлика креће од 11,56% школске 1973/74. до чак 45,32%, 1974/75. године или просечно за петогодишњи период та разлика износи 19,48%. У Бабушници ситуација је следећа: школске 1974/75. године разлика је износила 14,55% да би 1973/74. године била 35,72%. Просечна разлика за читав период, који је обухваћен истраживањем, у Бабушници износи 28,40%. Анализирамо ли податке за сва три места и за цео период, можемо констатовати да је највећа разлика у категорији одличних ученика остварена у Бабушници — 28,40%, затим у Пироту — 27,51%, а најмање у Димитровграду — 19,48%.

Из збирних података за сва три места и за читав период види се да се разлика креће од 22,17%, 1971/72. до 34,20%, 1973/74. године, или просечно износи 26,00% за свих пет година, све у корист деце која су боравила у предшколској установи. Ова последња разлика која се односи на највећи број деце (3.099) и на најдужи период (петогодишњи) представља и најпоузданији податак и казује да је утицај боравка у предшколској установи на постизање одличног успеха веома велики. Чак толико велики да је број деце са одличним успехом процентуално више него двоструко већи у категорији деце која су боравила у предшколској установи (1:2,22).

Слична је ситуација и када је реч о деци која су завршила I разред са довољним успехом. У Пироту се разлика у корист деце која су боравила у предшколској установи креће од 7,96% — 1971/72, до 14,41% — 1974/75 године, или просечно за читав период износи 10,14%.

С обзиром да је овде реч о мањим вредностима, јер је нормално да мањи проценат ученика заврши I разред са довољним успехом, то је много очигледније ако буду дате обе вредности. Док је свега 4,21% деце која су боравила у предшколској установи завршило први разред са довољним успехом, докле је 14,35% деце, која нису боравила у предшколској установи, завршило први разред са истим таквим успехом. Разлика је, према томе, више него трострука. У Димитровграду је та разлика нешто мања. Она је нешто више него двострука. Другим речима, међу децом која су боравила у предшколској установи је два пута мање довољних ученика на крају првог разреда, у односу на децу која нису имала организовано предшколско васпитање. У Бабушници је веома мали број деце са довољним успехом, али се запажа сличан однос као у Димитровграду. Наиме, 5,34% деце која су похађала предшколску установу су завршила први разред са довољним успехом, а 11,36 деце која нису. Овде је разлика у корист прве групе деце такође више него двострука.

Може се закључити да је утицај боровка у предшколској установи и на постизање довољног успеха знатан, да је разлика у сва три места у просеку позитивна и креће се од више него троструке у Пироту до више него двоструке у Бабушници и Димитровграду.

Ако пак сумирамо све податке (за сва три места и свих пет година), онда ћемо запазити да је разлика свуда у корист деце која су боравила у предшколским установама и да се креће од 6,35% — 1971/72, до 11,90% — 1974/75 године, или просечно износи 9,27%. Иако наоко проценат није велики, вредност је толика да значи да је три пута мање довољних ученика међу децом која су имала организовано предшколско васпитање у односу на децу која то нису имала. Значи да се на основу ових података може са сигурношћу закључити да и овде утицај који се испитује сигурно постоји и да је знатан, чак већи него када се ради о утицају на постизање одличног успеха (где је као што смо рекли разлика више него двострука), а овде је скоро трострука.

Кад је реч о подацима који се односе на ученике који су на крају првог разреда имали недовољан успех, напред смо већ рекли да нема довољно услова да буду коришћени за свако место посебно. Зато ћемо се послужити само подацима који се односе на сва места и све године. Из тих података се види да је највећа разлика у корист деце са организованим предшколским васпитањем остварена 1974/75. године — 6,42%, а

најмања 1971/72. године — 2,66%. Просечна разлика је 4,18% у корист деце која су боравила у предшколској установи. Додамо ли томе да је 1,43% деце која су имала организовано предшколско васпитање на крају првог разреда имала довољан успех, а чак 5,61% деце која то нису имала, лако ћемо закључити да је утицај боравка у предшколској установи довео до скоро четири пута бољег успеха у овој категорији деце.

На крају овог дела могло би се закључити да је утицај боравка у предшколској установи највећи када се ради о смањењу броја деце која на крају првог разреда имају довољан успех (1:3,92), затим када се ради о деци која су завршила први разред са довољним успехом (1:2,98), а најмањи, али још увек знатан, када се ради о постизању одличног успеха (1:2,22).

С обзиром на наслов теме морали бисмо да кренемо и даље па да размотримо тај утицај зависно од класно-професионалне структуре породица из којих деца потичу.

Утицај боравка у предшколској установи на успех у почетном разреду основне школе зависно од класно-професионалне структуре породица из којих деца потичу

Да бисмо дошли до показатеља на основу којих би било ово разматрано прикупили смо податке о деци која су први разред завршила са одличним и довољним успехом, па приступили анализи структуре породица из којих та деца потичу. Задржали смо и даље поделу породица на радничке, службеничке и мешовите, узимајући у обзир критеријуме које смо користили када се радило о обухвату деце организованим предшколским васпитањем зависно од класно-професионалне структуре породица из којих деца потичу. Анализом тих података може се видети да су у Пироту у свих пет година деца из радничких породица која су боравила у предшколској установи у већем проценту постизала одличан успех на крају првог разреда од деце која нису имала организовано предшколско васпитање. Та разлика се креће од 6,08% — 1974/75, до 25,97% — 1972/73. школске године, или просечно за читав период разлика износи 18,20%. Код деце која потичу из службеничких породица, а боравила су у предшколској установи, је такође проценат одличних ученика већи него код оне деце која нису похаћала предшколску установу, а такође су из службеничких породица. Ту се разлика креће од 6,66% — 1970/71, до 24,71% — 1974/75. године, у корист деце која нису боравила у предшколској установи или у просеку износи 17,43%. И на децу која потичу из мешовитих породица је утицао боравак у предшколској установи на постизање одличног успеха. Ту се раз-

лика креће од 0,00% — 1972/73, до 25,60% — наредне школске године, или у просеку износи 20,00% у корист деце са стажом у предшколској установи. Посматрамо ли све ове показатеље који се односе на децу из радничких, службеничких и мешовитих породица, може се стећи утисак да је највећи утицај остварен код деце из мешовитих породица, где је остварена разлика од 20,00%, затим код деце из радничких породица са просечном разликом од 18,20%, а најмањи је на децу из службеничких породица где је остварена просечна разлика од 17,43%. Будемо ли пак имали у виду однос између вредности које су постигла деца која су боравила у предшколској установи и деца која нису, онда се долази до сасвим друкчијих показатеља. Утицај на постизање одличног успеха је највећи на децу из радничких породица, где је остварен однос 1:2,15, затим на децу из мешовитих — 1:1,60, а најмањи на децу из службеничких породица — 1:1,29.

У Димитровграду, такође, постоји утицај боравка у предшколској установи на постизање одличног успеха на децу из радничких и службеничких породица. Код деце из радничких породица тај утицај се креће од 0,99% — 1970/71. до 35,00% школске 1973/74. године, или у просеку — 10,55%. На децу из службеничких породица утицај се креће од 21,06% — 1970/71, до 29,17% — 1972/73. године, просечно 14,93%. Међутим, за праћење утицаја боравка у предшколској установи на децу из мешовитих породица могућности су веома ограничене, јер само у једној години једно дете из такве породице није боравило у предшколској установи. То је свакако недовољно за извођење било каквог поузданијег закључка. На основу података које смо навели за Димитровград, може се закључити да је и овде утицај боравка на постизање одличног успеха већи на децу из радничких породица где је остварен однос 1:1,49, него на децу из службеничких породица са односом 1:1,26.

Када је реч о Бабушници ту су могућности и за испитивање утицаја још мање, јер скоро да и нема необухваћене деце из службеничких и мешовитих породица. Може се једино рећи да утицај боравка у предшколској установи на децу из радничких породица постоји и да се разлика креће од 12,50% — 1971/72, до 28,57% наредне школске године, или просечно за читав период износи 14,47%. Однос је 1:2,05 у корист деце са стажом у предшколској установи.

На основу наведених података може се закључити да је у сва три места остварен знатан утицај боравка у предшколској установи на постизање одличног успеха у првом разреду основне школе и да је тај утицај највећи на децу из радничких породица. У Пироту износи 1:2,15, у Бабушници 1:2,05, у Димитровграду 1:1,49, све у корист деце која су боравила у предшколској установи. Највећи утицај боравка у предшколској установи на децу из службеничких породица је такође

остварен у Пироту и износи 1:1,29, затим у Димитровграду — 1:1,26, док у Бабушници из већ поменутих разлога нема могућности за поређење. Кад је реч о утицају боравака у предшколској установи на децу из мешовитих породица, већ смо истакли да могућности за поређење нема. Постоје подаци само о стању у Пироту и ту је остварен утицај у износу од 1:1,60.

Свакако ће нам много више рећи збирни подаци. Из њих се види да, гледано у целини, у сва три места и за свих пет година, утицај боравака у предшколској установи, на децу из радничких породица у категорији одличних ученика, постоји и да се креће од 8,29% — 1971/72, до 24,93% — 1973/74. године или просечно за читав период износи 16,68%. Речено још убедљивије, деца из радничких породица која су похађала предшколску установу су у двоструко већем броју постигла одличан успех од деце која су без стажа у предшколској установи (1:2,01). Треба рећи да је остварен позитиван утицај боравака у предшколској установи на успех деце из службеничких породица и да се разлика креће од 13,09% — 1970/71, до 26,47% — 1973/74. године или просечно износи 17,07%. Остварен је однос 1:1,29, дакле знатно мање него у случају деце из радничких породица. Када се ради о деци из мешовитих породица и ту је остварен позитиван утицај изражен разликом која се креће од 4,20% — 1972/73, до 37,57% школске 1973/74. године, или просечно износи 18,32%. Остварен је однос 1:1,51, већи него у случају утицаја на децу из службеничких породица а мањи него када се ради о утицају на децу из радничких породица.

Утицај боравака у предшколској установи на успех у првом разреду основне школе у категорији довољних ученика проучавали смо на исти начин. Из података се види да је у Пироту међу децом која потичу из радничких породица, а похађала су предшколску установу, знатно мање деце која су завршила први разред са довољним успехом. Разлика се креће од 6,49% — 1971/72, до 13,57% школске 1974/75. године, или у просеку за читав период износи 9,31%. Свакако је много јасније ако се каже да је међу децом која потичу из радничких породица, а нису боравила у предшколској установи, скоро два и по пута више ученика који су први разред завршили са довољним успехом. Довољан успех код деце која потичу из службеничких породица је веома редак. У појединим годинама и нема такве деце. Зато ћемо навести само збирни податак за читав период. Од три стотине шездесет и двоје деце из таквих породица, која су похађала предшколску установу, само су два детета завршила први разред са довољним успехом или 0,55%, а од сто седморо деце, која нису похађала предшколску установу, три су завршила разред са таквим успехом или 2,80%. Разлика је као што се види више него петострука у корист деце са стажом у предшколској уста-

нови. Код деце из мешовитих породица је то још израженије. Од стро тридесет и петоро деце, која су похађала предшколску установу, само је једно дете завршило први разред са недовољним успехом или 0,74%, а од четрдесет и двоје деце, такође из мешовитих породица, која нису боравила у предшколској установи, петоро је завршило разред са довољним успехом или 11,90%. Разлика је, према томе, већа од шеснаестоструке. У Димитровграду такође скоро само међу децом из радничких породица има ученика који су завршили први разред са довољним успехом. Утицај боравка у предшколској установи је и овде знатан. Од две стотине осамдесет и петоро деце која су похађала предшколску установу, двадесет двоје их је завршило први разред са довољним успехом или 7,72%, а од сто педесет и деветоро деце, такође из радничких породица, која нису похађала предшколску установу, двадесет једно или 13,21% је завршило први разред са довољним успехом. Разлика је и овде као и у Пироту скоро двострука. Међу децом из службеничких и мешовитих породица скоро да и нема довољних ученика те нема могућности за утврђивање утицаја боравка у предшколској установи на постизање довољног успеха. Нема довољних ученика ни међу децом из службеничких и мешовитих породица у Бабушници. А када се ради о деци из радничких породица можемо рећи да је од четрдесет шесторо деце, која су боравила у предшколској установи, четворо завршило први разред са довољним успехом или 8,70%, а од двадесет деветоро деце, такође из радничких породица, која нису боравила у предшколској установи, четворо или 13,79% је завршило први разред са довољним успехом. На основу података које смо до сада навели, може се закључити да је у категорији деце, која су завршила први разред са довољним успехом, највећи утицај боравка у предшколској установи остварен опет у Пироту — 1:2,43, затиму Димитровграду — 1:1,71, а најмање у Бабушници са односом 1:1,58.

Из збирних података за сва три места и за читав период може се видети да је од хиљаду сто шеснаесторо деце из радничких породица, која су боравила у предшколској установи, седамдесет седморо или 6,90% завршило први разред са довољним успехом, а од хиљаду сто петоро деце, која су без стажа у предшколској установи, сто седамдесеторо или 15,38% их је завршило први разред са таквим успехом. Дакле, разлика је више него двострука у корист деце која су имала организовано предшколско васпитање (1:2,23). Када се ради о деци из службеничких породица, од пет стотина деце, која су похађала предшколску установу, четворо или 0,80% је на крају првог разреда имало довољан успех, а од сто двадесет шесторо деце која нису имала организовано предшколско васпитање, троје или 2,38% је имало довољан успех на крају првог разреда. Из тих података се види да је овде разлика

скоро трострука (1:2,98), дакле, знатно већа него када се радило о деци из радничких породица. Од сто седамдесет двоје деце из мешовитих породица, са стажом у предшколској установи, троје или 1,74% је завршило први разред са довољним успехом, а од четрдесет седморо деце, која нису похаћала предшколску установу, је четворо или 8,51% имало на крају првог разреда довољан успех. Овде је разлика скоро петострука — 1:4,89, дакле, највећа. Требало би закључити да је утицај боравка у предшколској установи на постизање довољног успеха највећи на децу из мешовитих породица — 1:4,89, затим на децу из службеничких — 1:2,98, а најмањи на децу из радничких породица — 1:2,23.

Намера нам је била да истражимо утицај боравка у предшколској установи на успех у почетном разреду основне школе и у категорији ученика који су на крају првог разреда имали недовољан успех. Подаци, међутим, нису пружили могућности за то. Веома често, нарочито међу децом из службеничких и мешовитих породица, није било таквих ученика. Зато ћемо се послужити само подацима за сва три места и за читав период и то само када се ради о деци из радничких породица. Од хиљаду сто шеснаесторо деце из радничких породица, која су похаћала предшколску установу, двадесет троје или 2,06% је на крају првог разреда основне школе имало недовољан успех, а од хиљаду сто петоро деце која нису боравила у предшколској установи, чак седамдесет троје или 6,61% је на крају првог разреда показало недовољан успех. Разлика је, као што се види, више него трострука (1:3,21). Од шест стотина двадесет шесторо деце из службеничких породица и две стотине двадесет петоро из мешовитих, свега су два ученика на крају првог разреда имала недовољан успех, па је потпуно немогуће изводити иоле поуздане закључке.

Закључна разматрања

На основу свега до сада реченог ваљало би извући неке закључке и предложити извесне смернице за даљи рад у области предшколског васпитања на овом подручју.

1. Обухват деце предшколским васпитањем у одговарајућим установама у периоду од 1969/70. до 1973/74. године на подручју Пирота, Димитровграда и Бабушнице је сасвим задовољавајући. Износи 58,60% у просеку за свих пет година и за сва три места, а то је вредност која према програму развоја предшколског васпитања у Србији (на ужем подручју), треба да буде достигнута 1985. године. Пројекти који постоје за изградњу нових објеката за предшколско васпитање, чија реализација је у току или ће се ускоро отпочети са тим, створиће услове за још бољи обухват деце васпитањем у предшколским установама.

2. Обухват деце из радничких породица на целом подручју у периоду који је био предмет истраживања износи 50,51%, из службеничких 79,91% а из мешовитих — 78,95%. Такво стање није у складу са садржајима који су цитирани из Резолуције. До тога је довело превасходно уважавањем критеријума о запослености оба родитеља приликом пријема деце у предшколску установу. Стање ће морати да се мења уважавањем поставки изражених у поменутој Резолуцији и полагањем од концепције да је предшколско васпитање део нашег јединственог васпитно-образовног система.

3. Утицај боравка у предшколској установи на постизање одличног успеха на почетку школовања у основној школи је знатан. Од деце која су похађала предшколску установу 47,36%, а од деце која су без стажа у предшколској установи 21,36% је завршило први разред са одличним успехом. Разлика, као што се види, је више него двострука (1:2,22), те се може сматрати знатном и приписати, пре свега, утицају боравка у предшколској установи. Боравак у предшколској установи утиче и на постизање довољног успеха. Док је само 4,68% деце која су боравила у предшколској установи завршило први разред са довољним успехом, дотле је чак 13,95% деце, која нису похађала предшколску установу, имало такав успех. Ту је разлика скоро трострука у корист утицаја који је предмет истраживања (1:2,98). Слична је ситуација и када се ради о смањењу броја ученика који на крају првог разреда имају недовољан успех. Од деце која су похађала предшколску установу само је 1,43% имало недовољан успех на крају првог разреда, а од деце која нису имала организовано предшколско васпитање, 5,61% је имало такав успех. Разлика је скоро четворострука (1:3,92). Према томе, утицај боравка у предшколској установи на успех у почетном разреду основне школе је знатан.

4. Међу децом из радничких породица која су похађала предшколску установу је двоструко више одличних ученика него међу оном децом, такође из радничких породица, која нису похађала предшколску установу (1:2,01). Та разлика је мања међу децом из службеничких — 1:1,29 и мешовитих породица — 1:1,51. Према томе, утицај боравка у предшколској установи на постизање одличног успеха је највећи на децу из радничких породица. Када се ради о том утицају на постизање довољног успеха стање је нешто другачије. Највећи је на децу из мешовитих породица — 1:4,89, мада има само шест таквих ученика, затим на децу из службеничких — 1:2,98, има седам ученика, а најмањи на децу из радничких породица — 1:2,32, где има сто осамдесет осам ученика.

Процент ученика који на крају првог разреда имају недовољан успех, међу децом из радничких породица, која су похађала предшколску установу, је више него троструко ма-

њи него међу децом која нису боравила у предшколској установи (1:3,21). Међу децом из службеничких и мешовитих породица скоро да и нема недовољних ученика.

Према томе, с обзиром на утицај боравка у предшколској установи на успех уопште, а посебно зависно од класно-професионалне структуре породица из којих деца потичу, требало би обезбедити сразмеран обухват деце из радничких, службеничких и мешовитих породица. Тиме би био дат значајан допринос остварењу ставова из Резолуције, донете на Десетом конгресу СКЈ, из које су одломци на почетку рада цитирани.

Л И Т Е Р А Т У Р А

1. Резолуција Десетог конгреса СКЈ „Комунист“, 3. јун 1974. године.
2. Извештај о развоју предшколских васпитних установа и проблемима обухвата предшколске деце, с предлогом мера, Републички секретаријат за образовање и науку, Београд, 1974. године.
3. Лукић Радомир, Основи социологије, Савез удружења правника Југославије, Београд, 1965. године.
4. Младеновић М., Увод у социологију породице, Савремена администрација, Београд, 1973. године.
5. Милосављевић С., Социјални положај породице и успех ученика, Настава и васпитање бр. 5/1968. год. Београд.
6. Мозер А., Методи анкетања у истраживању друштвених појава, Култура, Београд, 1962. године.

ДРАГИЦА НИКОЛИЋ

ФАКТОРИ ПРИЛАГОБАВАЊА УЧЕНИКА ЗАХТЕВИМА СРЕДЊЕ ШКОЛЕ¹⁾

У В О Д

Питање успеха ученика је врло комплексно и за његово свеобухватно сагледавање потребна је дубља анализа свих чинилаца који га условљавају. Са увођењем педагошко-психолошке службе по школама све више се емпириски истражују фактори који утичу на успех ученика.

У склопу тих настојања у Гимназији у Пироту је испитивано деловање неких фактора на успех, као на пример интелектуалне способности, ниво неуротичности, емоционална зрелост ученика и фактори адаптације ученика при преласку из основне у средњу школу.

На овом месту ћемо приказати последње наведено испитивање — фактори адаптације ученика захтевима средње школе.

Пракса показује да прелазак ученика из основне у средњу школу има доста утицаја на њихов даљи успех. Пре свега, код већег броја ученика успех опада у односу на успех у завршном разреду основне школе.

Неуспех током предходног школовања се сматра, за сада, најрелијабилнијим индикатором будућег, поновљеног, неуспеха у средњој школи. Одличан успех у основној школи, с друге стране, представља извесну гаранцију да одлични ученици неће по-

¹⁾ **Напомена:** Испитивање приказано у доњем тексту је извршено пре почетка реформе средње школе у нашој Републици. У школској 1977/78, год. је отпочео преображај васпитања и образовања. Средње усмерено образовање се организује у две фазе као степенасте систем међусобно повезаних програма. Прва фаза траје две године. У другој фази, структура рада и његова сложеност условљавају обим, садржај и време трајања васпитања и образовања. Проблем прилагођавања ученика захтевима средње школе, третиран у овом испитивању, је веома актуелан и идентичан са проблемом прилагођавања ученика захтевима средњег усмереног образовања и васпитања. Он може да се постави двојако као проблем прилагођавања ученика при преласку из основне школе у прву фазу усмереног образовања и при преласку из прве у другу фазу. Зато закључци овог испитивања могу да се односе и на реформисану средњу школу.

стати проблем школе бар у образовном погледу. Рачуна се с тим да квалитет и квантитет предходно стечених знања јесте непобитно један од важних предуслова даљег образовног прогреса.

Међутим, како се и квалитет и квантитет знања још увек изражавају бројчаном оценом дешава се да једна иста оцена не покрива исту количину и квалитет знања па са преласком ученика из основне у средњу школу, са променом критеријума оцењивања (и подвођењем под један критеријум) један нимало занемарљив број ученика показује поврени или трајни неуспех.

С друге стране, предикција успеха ученика је јако отежана тиме што за сада не постоји могућност да се упознају и измере мотивација, радне навике, емоционална прилагођеност и функционални ниво способности.

Промена успеха у средњој школи се, пре свега, везује за узрастне карактеристике ученика. Са развојем ученика, са рашћењем и све интензивнијим интелектуалним развојем и развојем специфичних способности у периоду адолесценције се све више испољавају разлике међу ученицима а то даље води преасподели ученика према успеху. Долази до нове дистрибуције ученика у категорије одличних, врло добрих, добрих и осталих категорија.

У категорији одличних ученика остаје све мањи број и то оних код којих су поред општих интелектуалних способности до високог нивоа развијене и различите специфичне способности. Или, с друге стране, најупорнији, најамбициознији, ученици са највећом мотивацијом и најбољим радним навикама најдуже задржавају добар успех.

Поред наведених фактора на успех ученика у I разреду средње школе делује негативно промена другова, наставника, средине, промена методологије којом се садржај програма школских предмета преноси ученицима и сл. Отежано прилагођавање захтевима средње школе је потенцирано и психолошким карактеристикама ученика на овом узрасту као и слабом вертикалном повезаношћу основношколског и средњешколског ступња.

У овом истраживању анализирали смо деловање неких момената на прилагођавање ученика средњој школи. То смо учинили тако што смо поредили успех ученика у завршном разреду основне школе и њихов каснији успех у I разреду гимназије. Пратили смо четири генерације ученика Гимназије „Предраг Костић” у Пироту, почев од школске 1972/73 до школске 1975/76 године.

Последњој генерацији ученика која је I разред Гимназије завршила школске 1975/76 године, дата је анкета с циљем да видимо које факторе они сматрају најбитнијим за извесно смањење успеха са преласком из основне у средњу школу.

Поређење успеха ученика из завршног разреда основне школе са њиховим успехом у I разреду Гимназије²⁾

Табела 1

успех	одлич.	вр. доб.	добар	дов.	сума
број	354	134	31	4	523
%	67,68	25,62	5,92	0,76	100,00

Успех ученика у VIII разреду основне школе

Табела 2

успех	одлич.	вр. доб.	добар	довољ.	поп. ис.	понав.	сума
број	139	136	131	28	61	28	523
%	26,57	26,00	25,04	5,35	11,36	5,35	100,0

Успех истих ученика у I разреду Гимназије

Као што показују подаци из табеле 1 највећи број ученика који су уписали Гимназију од 72. до 1975. године је имао одличан успех у основној школи. Из табеле 2 се види да ти исти ученици у I разреду Гимназије скоро у подједнакој мери показују одличан, врло добар и добар успех. Известан број од истих ученика показује довољан успех, преко 11% иде на поправни испит а око 5% понавља разред.

Поредећи податке у горе наведеним табелама видимо да је успех у I разреду Гимназије, у целини гледано, знатно слабији у односу на успех из основне школе. Док је, на пример, од укупно уписаног броја ученика 67,68% било одличних сада је од истог тог броја само 26,57% ученика са одличним успехом.

Да би смо јасније видели опадање успеха пратићемо резултате ученика по категоријама (анализирали смо како су прошли одлични, врло добри и добри ученици из основне школе на крају I разреда Гимназије).

Успех ученика из основне школе по категоријама и њихов успех постигнут у I разреду Гимназије дат је у табели број 3, на следећој страни.

²⁾ **Методологија истраживања:** Успех ученика упоређиван у истраживању узет је из школских дневника рада основне школе и гимназије. Мишљење ученика о факторима прилагођавања средњој школи је добијено анкетом. За обраду и дискусију добијених резултата коришћени су статистички поступци.

(2) **Методологија истраживања:** Успех ученика упоређиван у истраживању узет је из школских дневника рада основне школе и гимназије. Мишљење ученика о факторима прилагођавања средњој школи је добијено анкетом. За обраду и дискусију добијених резултата коришћени су статистички поступци.

Табела 3

успех у осн. школи		успех у I разреду гимназије						
		одлич.	вр. доб.	доб.	дов.	поп. ис.	понавља	сума
одлични (354)	број %	139 39,26	119 33,61	67 18,52	5 1,41	18 5,08	6 1,69	354 100,00
вр. добри (134)	бр. %	—	17 16,34	56 53,84	16 15,38	32 30,76	13 12,50	134
добри (31)	број %	—	—	8 25,80	6 19,35	10 32,25	7 22,50	31
довољни (4)		—	—	—	1	1	2	4

Детаљнијом анализом података датих у горњој табели установили смо следеће: Од ученика који су дошли у Гимназију са одличним успехом само 39% задржава тај успех док се код осталих ученика успех смањило на врло добар у 33%, добар у 18,5%, а 5% ученика се упућује на поправни испит. Из исте категорије ученика (одличних) 5 ученика показује довољан успех а 6 ученика понављају разред.

На исти начин се може анализирати и успех преосталих категорија (врло добрих и добрих). И у овим категоријама успех знатно опада а нарочито је тај пад велики код ученика са врло добрим успехом. Само 16% ученика са врло добрим успехом задржава тај успех, а код свих осталих је нижи за 1,2 или три ступња.

Један од могућих фактора који условљава ову појаву је недовољна вертикална повезаност основне и средње школе у погледу наставних садржаја. С друге стране, евидентна је и недовољна координација рада наставника средње и основне школе што проузрокује непознавање неких захтева основне школе од стране наставника гимназије, или непознавање захтева гимназије од стране наставника основне школе.³⁾

³⁾ Овај недостатак је истакнут у реформи основног и средњег образовања и увођењем Заједничке основе средњег образовања треба да се ублажи, јер ће се I фаза средњег усмереног образовања надовезивати на јединствене основе основног образовања.

Наставни садржаји у средњој школи су тежи и обимнији у поређењу са градивом које је проучавано у основној школи. За успешније савлађивање наставних програма у I разреду средње школе треба да добу до изражаја нови захтеви и способности: самосталност у раду, креативност, апстрактно мишљење, вербалне способности, брзина решавања одређених проблема и сл. То даље значи да ће најбоље образовно — васпитне резултате да постигну они ученици који у већем степену испуњавају поменуте захтеве.

Прибегавање глобалној методи меморисања у основној школи можда и може доносити извесне задовољавајуће резултате. Међутим, већ у средњој школи та метода постаје делимично одговорна за неуспех.

Поред тога, у средњој школи се мења и методологија доношења наставних садржаја од стране наставника а то нужно повлачи за собом и промену критеријума оцењивања у учењу. Даље, ученици средње школе се упућују на прикупљање информација из шире литературе, а не само из уџбеника, што опет представља новину у погледу улагања напора ученика при учењу.

Међу факторима који утичу на промену успеха ученика при преласку из основне у средњу школу, као врло значајне, издвајамо и факторе психолошке природе. Ученици мењају своје наставнике, мењају разредног старешину, односно мењају своје узоре. Ученици су приморани да траже нове другове, јер су се растали са друговима са којима су 8 година били заједно у основној школи. Неки ученици, пре свега они који долазе из сеоских основних школа, одвајају се од родитеља. Све ове промене су још више изражене и потенциране прелазним периодом од детињства ка релативној зрелости, у коме се налазе ученици при упису у средњу школу.

Позната је чињеница да је код адолесцената присутна напетост, реакција неодређеног страха или тегобе, несигурност, чак и неуротичност. Поред тога, са преласком у средњу школу, код ученика се повећава тежња за осамостаљењем и одвајањем од породице, тежња за афирмацијом на разним пољима, а све то одвлачи ученике од књиге. Ово се одражава на њихову концентрацију при учењу. Подаци добијени нашим испитивањем неуротичности и емоционалне зрелости ученика I разреда Гимназије у Пироту, такође иду у прилог овој појави. Један одређен број ученика, нимало занемарљив, има појачану неуротичност и смањену емоционалну зрелост и стабилност.

Као што из свега видимо, ученици првог разреда средње школе, су стављени у једну нову психолошку ситуацију, на коју треба да се прилагоде. То прилагођавање ће бити брже и успешније уколико обратимо пажњу на поменуте факторе сви: и ми наставници, и ученици и родитељи.

Из изведене анкете са ученицима смо сазнали да су по њима најбитнији разлози за пад успеха у I разреду Гимназије следећи: тежи програм у гимназији, строжији критеријум, недовољан рад ученика, промена наставника, слабија концентрација за учење, нетактичан став наставника према ученицима и у релативно малом постотку, недовољно предзнање ученика из основне школе, емотивни проблеми, неразумевање родитеља и промена другова.

Поређење успеха ученика са села и из града

Даљим истраживањем проверавали смо нашу другу хипотезу која гласи: Пад успеха у првом разреду средње школе у односу на успех у основној школи је изразитији код ученика који су основну школу завршили у селу. Резултате о томе смо приказали у табели број 4. (Резултате ученика са добрим и довољним успехом нисмо анализирали пошто је број таквих ученика мали.)

Табела 4

успех у основ. школи	успех у I разреду гимназије		сума						
	одлич.	вр. доб.	добри	довољ.	поп. ис.	понав.			
ОДЛИЧНИ:	град	бр.	129	106	53	3	10	2	303
	303	%)	42,57	34,98	17,49	0,09	3,30	0,06	
	село	бр.	10	13	14	2	8	4	
	51	%	19,60	25,49	27,45	3,92	15,68	7,84	51
ВРЛО ДОБРИ:	град	бр.	—	17	46	12	26	5	104
	104	%	—	16,34	44,23	11,53	25,00	10,48	
	село	бр.	—	—	4	4	6	6	
	20	%	—	—	20,00	20,00	30,00	30,00	20

Из табеле се види да је број ученика са села, који уписују Гимназију, шест пута мањи од броја ученика из града, али и поред тога статистичко поређење је могуће.

Подаци показују да се ученици из сеоских основних школа много теже прилагођавају захтевима средње школе, што се огледа у много већем паду успеха. Тако на пример, одлични ученици из градских основних школа у 42,57% завршавају I разред Гимназије одличним успехом, док ученици са села у 19,60% остају одлични. И у свим осталим категоријама ученици са села показују знатно слабији успех. Много је већи број оних који су упућени на поправни испит и оних који су понављали I разред Гимназије из сеоских основних школа.

Ови резултати се могу објаснити, пре свега, тиме што се услови рада и критеријуми оцењивања много разликују у сео-

ским и градским основним школама. Односно, сеоске основне школе су слабије материјално и кадровски опремљене. Наставни кадар је често са мањим искуством и слабијом мотивацијом за рад. Поред тога, неки ученици који иду у више разреде основне школе често путују до централне школе, што значи да немају могућности за систематски рад.

Један од веома значајних момената који утиче на слабије прилагођавање ученика са села захтевима I разреда средње школе је, као што смо нагласили, критеријум оцењивања. Састав одељења у сеоским основним школама је често слабији и критеријум нужно опада, за исто знање ученици добијају већу оцену, него ученици из града. То су показала и тестовска испитивања знања свих ученика основних школа пиротске општине школске 67/68 године. У тим испитивањима „добри“ ученици из града су често имали већи број поена од „одличних“ ученика са села.

Отежано прилагођавање средњој школи ученика из сеоских основних школа је условљено и одвајањем ових ученика од породице.

Нека испитивања социјалног порекла ученика показују да се деца са села осећају мање прихваћеном међу својим вршњацима.

Поређење успеха ученика I разреда Гимназије с обзиром на то из које градске основне школе су дошли

У даљем току испитивања интересовало нас је да ли и међу ученицима из појединих градских основних школа постоје разлике у постизању успеха у I разреду Гимназије. У том циљу смо анализирали успех одличних и врло добрих ученика у зависности од тога у којој су основној школи у Пироту завршили осми разред основне школе. Подаци о овој варијабели су дати у табели бр. 5. и број 5-а.

Табела број 5

	успех у осн. школи		успех у I разреду гимназије						
	б.	%	одлич.	вр. доб.	добри	довољ.	поп. ис.	понав.	сума
ОДЛИЧНИ	В. Карацић (125)	б. %	53 42,40	40 32,00	24 19,20	2 1,60	4 3,20	2 1,60	125
	П. Крстић (68)	б. %	27 39,70	25 36,74	11 16,17	1 1,47	4 5,88	—	68
	8. септем (80)	б. %	41 51,25	28 35,00	11 13,75	—	—	—	80
	29. новем. (30)	б. %	8 26,67	13 43,33	7 23,33	—	2 6,67	—	30

Табела број 5-а

	успех у осн. школи		успех у I разреду гимназије						сума
	одлич.	вр. доб.	добри	довољ.	поп. ис.	понав.			
ВРЛО ДОБАР	В. Карац.	б.	—	10	30	4	11	3	58
	(58)	%	—	17,24	51,71	6,90	18,96	5,17	
	П. Крстић	б.	—	1	7	—	8	1	17
	(17)	%	—	41,17	—	47,06	—	—	
8. септем.	б.	—	2	9	6	4	1	23	
(23)	%	—	8,70	39,13	26,09	17,39	—		
29. новем.	б.	—	4	6	2	3	1	16	
(16)	%	—	25,00	37,50	12,50	18,75	—		

Табеле показују да највећи број ученика долази у Гимназију из Основне школе Вук Караџић, а најмање из Основне школе 29. новембар. Иако је неједнак број ученика из појединих школа ми смо ипак извршили статистичко поређење података у циљу откривања неких тенденција.

Из табеле се види да се успех најмање снижава код ученика из Основне школе 8. септембар, затим долази „Вук Караџић” и „Павле Крстић”, док је највеће снижење успеха код ученика из Осн. шк. 29. новембар. Ови подаци потврђују нашу другу хипотезу, смањење успеха ученика са преласком у средњу школу зависи и од тога коју су основну школу ученици завршили.

Чињеницу да је снижење успеха ученика у I разреду Гимназије највеће код ученика из Осн. школе „29. новембар”, можемо објаснити критеријумом оцењивања с обзиром на састав одељења. Познато је да у Основну школу „29. новембар” иду претежно ученици чији су се родитељи доселили са села.

Овде можемо говорити о социјално-економском обележју породице из које ученик долази као важном моменту за успех у учењу. То су родитељи чији је образовни и културни статус нижи, па они немају могућности да помажу деци у учењу онда када је то потребно. Поред тога, васпитне мере, начин мотивисања деце, ставови према раду и образовању, као и материјални услови су фактори који се разликују од обележја породица ученика из града.

Поређење успеха према полу ученика

И на крају ове наше анализе проверавали смо утицај пола на промену успеха ученика при преласку из основне у средњу школу. Преглед успеха ученица и ученика из основне школе и у I разреду Гимназије дат је у табели 6.

Табела 6

успех у осн. школи			успех у I разреду гимназије						
			одлич.	вр. доб.	добри	довољ.	поп. ис.	понав.	сума
ОДЛИЧНИ (354)	мушк.	б.	52	45	31	2	11	6	147
		%	35,37	30,61	21,09		7,48	4,08	
	дев.	б.	87	74	36	3	7	—	207
		%	42,03	35,75	17,39		3,38		
ВРЛО ДОБРИ (134)	мушк.	б.	—	8	31	10	20	12	80
		%		10,00	38,75	12,50	25,00	15,00	
	дев.	б.	—	9	25	6	12	1	54
		%		16,67	46,29	11,11	22,22		
ДОБРИ (31)	мушк.	б.	—	—	5	6	8	5	24
		%			20,83	25,00	33,33	20,83	
	дев.	б.	—	—	3	—	2	2	7
		%			42,85		28,57	28,57	
ДОВОЉНИ (4)	мушк.	б.	—	—	—	1	1	1	3
	девој.	%						1	1

Горњи подаци показују да је снижење успеха при преласку из основне школе у Гимназију израженије код ученика. Одличне и врло добре ученице у основној школи у значајно већем проценту задржавају такав успех у I разреду Гимназије у поређењу са ученицима. Исти је случај и са другим категоријама. Већи број ученика (мушкараца) је полагао поправни испит или понављало разред.

Мислимо да један од разлога што мушкарцима теже пада период прилагођавања при наведеном преласку треба тражити у њиховим психолошким карактеристикама. Познато је да је већи број мушкараца, ученика I разреда средње школе у пубертету, за разлику од ученица које су већ изашле из тог периода. Промене које прате дечаке (физичке и психолошке) у пубертету доводе до слабљења пажње, а самим тим и до слабије успешности у учењу.

Једно објашњење ових разлика можемо тражити у радним навикама. Ученице, у целини посматрано, долазе у средњу школу са развијеним радним навикама што није случај код већег броја ученика.

За објашњење ових разлика у адаптацији ученика и ученица чини нам се доста прихватљив фактор „вербалне природе“. Наиме, вербални фактор има значајну улогу при оцењивању и на овом школском ступњу. Ученице, као вербално спретније од мушкараца, имају „веће шансе“ да оставе бољи утисак при испитивању на часу и да добију већу оцену у I разреду, док касније, у осталим разредима, ствари могу да се промене са све бољим познавањем ученика од стране наставника.

ЗАКЉУЧАК

Као што се из наведеног испитивања види долази до снижења успеха ученика у I разреду средње школе у односу на њихов успех у основној школи.

Фактори који утичу на успешност ученика у школовању као и на промену школе у периоду адолесценције су многобројни. Сви они могу да се поделе у две групе, факторе средине и факторе личности.

Значајни део фактора средине чине организациони фактори образовног система, садржај и обим наставног градива, методе и технике коришћене у наставној пракси, постојећи систем оцењивања и мерења знања у школама, промена другова, наставника итд.

Фактори личности су углавном везани за узрастне карактеристике ученика средњошколског узраста: напетост, несигурност, неодређени страх, повећани степен неуротичности, повећана тежња за осамостаљењем и афирмацијом на разним пољима, опадање нивоа концентрације пажње, повећана склоност ка размишљању и сањарењу, осетљивост на критику и сл.

Нове генерације ученика очекују и друге промене у реформисаној средњој школи. На пример, истакнут је захтев за самообразовањем. Ученику се неће нудити готов систем знања како је то углавном до сада био случај, већ ће сам ученик морати да покаже умешност у учењу, креативност, мораће интензивније да мисли на примену стеченог знања у пракси.

С друге стране, прилагођавање захтевима средње школе, у средњем усмереном образовању биће олакшано све већом индивидуализацијом наставе. Увођењем разних облика наставе (додатна, допунска, изборна, факултативна, продужна, припремна) ће омогућити поклањање веће пажње појединим категоријама ученика (даровитим, онима који заостају и др.). То ће сигурно, поред осталог, допринети и очувању душевног здравља ученика, односно већој хуманизацији наставе.

ЛИТЕРАТУРА

1. Др Леон Жлебник, „Психологија детета и младих”, Делта-прес, Београд, 1972.
2. Херлок Е, „Развој детета”, Завод за издавање уџбеника СР Србије, Београд, 1956.
3. С. Милосављевић, „Настава и васпитање”, Часопис педагошког друштва СР Србије и педагошког друштва СР Црне Горе, бр. 5, 1968.
4. Ксенија Кондић „Психологија”, број 1 — 2, Београд, 1973.

Др ВЈЕКОСЛАВ БУТИГАН **МАРКСИСТИЧКО ОБРАЗОВАЊЕ
У ОПШТИНИ ПИРОТ**

Синтагма „марксистчко образовање” означава један нов облик образовања који је настао у пракси социјалистичког самоуправљања, као израз потребе да се радни људи и грађани оспособе за самоуправљање. Оно нема циљ, како буквални смисао овог термина казује, само да поучава, већ да васпитава човека да критички мисли и револуционарно делује у самоуправној пракси. Марксистчко образовање као савремени вид друштвено-политичког образовања постало је данас нераздвајни део образовања и васпитања у нашој земљи.

Друштвено-политичко образовање у нас има богату традицију. Настало је са модерним радничким покретом, почетком овог века, када је марксизам прихваћен као његова идеологија. Социјалдемократски покрет у југословенским земљама настојао је да кроз друштвено-политичко образовање упозна своје чланство са основним марксистичким учењима. У предратном периоду Комунистичка партија Југославије кроз легалан и илегалан рад на идеолошко-политичком образовању и оспособљавању припремала је своје чланове и радничку класу за предстојеће револуционарне битке.

У току народно-ослободилачког рата и социјалистичке револуције друштвено-политичко образовање је имало најзначајнију улогу у формирању револуционарне друштвене свести прогресивно оријентисаних друштвених слојева и учесника социјалистичке револуције.

У периоду после народноослободилачке борбе друштвено-политичко образовање добија обележја масовног, елементарног образовања народа. Револуционарни социјалистички преображај нашег друштва и улога Југославије у међународним односима, подстицајно су деловали на развој друштвено-политичког образовања грађана. О томе су се нарочито бринуле друштвено-политичке организације.

Са увођењем самоуправљања настала је потреба за друштвено-економским образовањем непосредних произвођача, носилаца самоуправних функција. На иницијативу Савеза синдиката Југославије од 1952. године почели су да се стварају раднички универзитети као специјализоване институције за оспособљавање радника за управљање предузећима. Преко њих се највише остваривало друштвено-економско образовање, док се

Савез комуниста бавио организацијом идеолошко-политичког образовања. Ови облици друштвено-политичког образовања развијали су се све до 1964. г. када су почели да стагнирају а до краја шездесетих година, са јачим продором либерализма у политички живот нашег друштва и да ишчезавају. На IX конгресу СКЈ нарочито је истакнута потреба даљег развоја систематског марксистичког образовања, али резултата у пракси није било. Требало је отворити процес снажнијег развоја самоуправљања да би марксистичко образовање добило јаче друштвене импулсе.

Политички обрачун са либерализмом започет на XXI седници Председништва ЦК СКЈ 1971. г. дао је замах марксистичком образовању у целој земљи. Десети и XI конгрес СКЈ дали су марксистичком образовању третман општег културног образовања деце, омладине и одраслих.

У оквиру општих токова марксистичког образовања у нашој земљи развијало се марксистичко образовање и у општини Пирот. Првих година XX века у Пироту је почео да делује организован раднички покрет који је велику пажњу посвећивао општем и друштвено-политичком просвећивању радника и занатлија. Године 1911. организација Социјалдемократске партије у Пироту организовала је Политичку школу за своје кадрове. Између два светска рата КПЈ и СКОЈ, мада у илегалности, ширили су и популарисали марксистичку литературу и у Пироту. После завршетка народно-ослободилачке борбе на подручју садашње општине Пирот организован је масован политичко-пропагандни рад на упознавању грађана са циљевима и начином социјалистичке изградње наше земље и нашег краја. Носиоци политичког образовања у то време биле су друштвено-политичке организације и народни универзитети, а од педесетих година раднички универзитет. Први раднички универзитет створен је у Београду 1952. г. У Пироту је основан Раднички универзитет 1955. г. и од тада до данас био је један од најзначајнијих организатора и реализатора марксистичког образовања у општини Пирот па и у суседним општинама. Ову делатност Раднички универзитет је остваривао преко Катедре за друштвено-економско образовање, која је 1964. г. добила назив Катедра за идеолошко политичко образовање, а од 1975. г. носи назив Катедра за марксистичко образовање.

Најинтензивнија активност и најбољи резултати у марксистичком образовању и идејно-политичком оспособљавању омладине, радних људи и грађана у општини Пирот остваривани су за време припрема и реализовања одлука и ставова конгреса СКЈ и других друштвено-политичких организација, приликом доношења устава и основних системских закона.

Марксистичко образовање остваривало се преко масовног идејно политичког рада у друштвено-политичким организацијама, удружењима грађана и друштвеним организацијама, пре-

ко јавних предавања и специјализованих облика: семинара, политичких курсева, политичких школа, школа самоуправљача, дебатних клубова, марксистичких кружока, Бачких универзитета. . .

Масовно марксистичко образовање

Од ослобођења Пирота и околине од бугарске фашистичке окупације до данас предавања из друштвено-политичке области са дискусијама била су најраспрострањенији облик максистичког образовања. Поред друштвено-политичких организација њих су организовали народни универзитети и Раднички универзитет у Пироту. Тако је Раднички универзитет у периоду од 1961. г. до 1969. г. организовао 178 јавних предавања којима је присуствовало 46.252 грађанина из општине Пирот.¹⁾ Предавачи су били истакнути научни, културни и јавни радници друштвено-политички радници и функционери из Београда, Ниша и Пирота. Касније се, на жалост, губи овај најпопуларнији вид општег и марксистичког образовања становника Пирота и организује се само за поједине групе као што су политички актив општине Пирот, радници појединих организација удруженог рада, чланови појединих друштвено-политичких организација, друштвених организација и удружења грађана.

Уочи и после X конгреса СКЈ почиње да се организује масовно марксистичко образовање, прво у организацији СК а затим и у другим друштвено-политичким организацијама. Основне организације СК постале су најзначајније место марксистичког образовања и идејно-политичког оспособљавања чланова СК. На основу Оријентационог програма идејно-политичког оспособљавања комуниста у основним организацијама СК Србије, који је донео Извршни комитет Председништва ЦК СКС, већина основних организација донела је планове идеолошког образовања својих чланова. Комисија за идејни рад ОК СК Пирот и Раднички универзитет у Пироту пружали су стручну помоћ основним организацијама у организовању марксистичког образовања у другој половини 1974. г. и у току наредних година. У току 1975. г. марксистичким образовањем у основним организацијама СК било је обухваћено 1910 чланова, 52% од укупног броја чланова СК у општини²⁾. Крајем 1977. г. марксистичким образовањем било је обухваћено 3.600 чланова СК, 85% од укупног броја.³⁾ Само у сеоским организацијама СК није био орга-

¹⁾ До података се дошло на основу годишњих извештаја о раду Радничког универзитета у Пироту.

²⁾ Реализација програма идејно-политичког образовања комуниста у основним организацијама СК, извештај припремљен за седницу Комисије за идејни рад ОК СК Пирот, маја 1975. г.

³⁾ Извештај о раду општинске организације СКС за период 1974—1977. г. шапилографисан, стр. 35.

позван овај рад на задовољавајући начин па су чланови ових организација обухваћени посебним семинарима за марксистичко образовање чланова СК — пољопривредних произвођача.

Кроз девет тематских области чланови СК упознали су се са марксизмом као идеологијом самоуправног друштва, са генезом самоуправљања и борбом СКЈ за самоуправни друштвени преображај и равноправне међународне односе, током 1975. и 1976. г. У 1977. и 1978. г. обрађивано је пет тематских области: о класној борби и социјалистичкој револуцији, о социјалистичким продукционим односима, о култури у самоуправном друштву, о друштвено-политичком систему социјалистичког самоуправног друштва, о социјалистичкој свести радничке класе и Савезу комуниста Југославије. У првом полугођу 1979. г. оствариван је привремени програм идејно-политичког оспособљавања и марксистичког образовања са четири теме: о активности СКЈ у развоју друштвено-економских односа, социјалистичке самоуправне демократије, делегатског система, општенародне одбране и друштвене самозаштите.

Организације Савеза комуниста у општини Пирот постигле су веома значајне резултате у масовном марксистичком образовању својих чланова и стекле искуства у организовању индивидуалног и колективног систематског марксистичког образовања У наредној фази марксистичког образовања организације Савеза комуниста треба да отклоне недостатке као што су: формализам и површност у обради појединих тема, недовољна повезаност обрађених садржаја са конкретним практичним политичким акцијама, недовољно ослањање на сопствене кадрове, на индивидуални рад и занемаривање групног рада на марксистичком образовању и систематском изучавању конкретне стварности нарочито комуниста са вишим нивоом марксистичког образовања и са већим интересовањем за овакав рад.

СПЕЦИЈАЛИЗОВАНИ ОБЛИЦИ МАРКСИСТИЧКОГ ОБРАЗОВАЊА

1. семинари

Семинари су један од најраширенијих и најчешћих облика марксистичког образовања у општини. Они се организују за секретаре и секретаријате организација СК; за руководства друштвено-политичких организација; за младе, новопримљене чланове СК; за пољопривредне произвођаче; за просветне раднике; за чланове органа самоуправљања, делегате и делегације, руководиоце радних организација итд. у циљу идејно-политичког оспособљавања за обављање друштвено-политичких, самоуправних и стручних функција.

Неки семинари су се организовали за објашњавање појединих друштвено-економских и политичких збивања у нас и у

свету, суштине и начина примењивања устава, системских закона и најважнијих друштвено-економских мера.

а) Семинари за руководства друштвено-политичких организација организују се скоро после сваког изборног периода у тим организацијама. На њима се руководства оспособљавају за рад на идејно-политичком, акционом и организационом јачању друштвено-политичких организација и за успешно укључивање у систем самоуправне социјалистичке демократије. На семинарима се обрађују теме из области марксистичке теорије и праксе развоја самоуправљања у нашој земљи. У раду ових семинара учествује око две хиљаде људи.

Програм семинара за секретаре и секретаријате основних организација СК доноси Извршни комитет Председништва ЦК СКС, од 1974. г. са 5 до 7 тема, брижљиво одабраних. Овим семинарима присуствовало је око 500 људи у 1975. и 1978. г.⁴⁾

У току 1978. г. организован је семинар за руководства Савеза синдиката општине Пирот. На семинару су обрађиване теме о остваривању програмских задатака Савеза синдиката кроз борбу за успешну примену Закона о удруженом раду. Семинаром је било обухваћено око 650 људи.

Слични семинари организовани су и за руководства осталих друштвено-политичких организација и друштвених организација.

б) Више од десет година у општини Пирот се организују семинари за новопримљене чланове Савеза комуниста. Програм ових семинара обухвата 5 тема из револуционарне прошлости СКЈ и области остваривања друштвене улоге СКЈ у самоуправном социјалистичком друштву. У последних шест година сваке године је овом семинару присуствовало око 180 нових чланова, или укупно 3.160 чланова СКЈ.⁵⁾

в) Чланови Савеза комуниста из сеоских организација СК нису били у могућности да организују марксистичко образовање у својим основним организацијама па су за њих организовани семинари у десет сеоских центара: у Високој Ржани, Великој Лукањи, Темској, Церови, Црноклишту, Осмакову, Сукову, Крупцу, Чиниглавцима и Камичу у 1965. 1978. и 1979. г. На овим семинарима обрађене су по четири теме из програма марксистичког образовања намењеног основним организацијама СК села. Чланови СК, пољопривредни произвођачи, показали су велико интересовање за овакав вид марксистичког образовања. На семинарима су постављали велики број питања и учествовали у дискусијама о обрађеним темама. У раду семинара учествовало је око 400 чланова СК.

г) У читавом послератном периоду у Пироту су организовани стручни састанци и семинари за просветне раднике. На

⁴⁾ Подаци су из информација Катедре за марксистичко образовање Радничког универзитета у Пироту.

⁵⁾ Подаци из истих извора користе се без посебног обележавања.

њима су обрађиване теме из области марксистичког образовања. Само у периоду од 1969—1972. г. није био организован такав вид идеолошко-политичког усавршавања просветних радника. За време зимског распуста 1973. г. Савет за образовање и културу СО Пирот и Учитељска школа у Пироту организовали су семинар за просветне раднике општине Пирот на коме је обновљен рад на идеолошко-политичком оспособљавању просветних радника. Наредне године такав семинар је организовала Педогошка академија у Пироту. Од 1975. г. марксистичко образовање просветних радника остварује се према Програму који је донео Просветни савет СРС. Део тог програма обрађује се на семинарима за стручно усавршавање просветних радника који организују Општински комитет СК, Општинско синдикално веће, Заједница образовања и културе, Катедра за марксистичко образовање Радничког универзитета у Пироту, Скупштина општине Пирот и Међуопштински завод за унапређивање образовања и васпитања у Нишу.

У последњих 7 година на семинарима за просветне раднике обрађено је 30 тема из свих области марксистичке науке. Предавачи су били истакнути научни радници, професори универзитета из Београда и Ниша, друштвено-политички радници и професори из Пирота. Семинарима присуствује око 450 просветних радника сваке године.

Већи део програма марксистичког образовања просветних радника остварује се у школама, мада не потпуно у складу са упутством Просветног савета СРС.

а) Поред сталних семинара, који се организују скоро сваке године, било је још неколико семинара који се нису обнављали. Међу њима заслужује пажњу семинар за руководиоце радних организација одржан 1965. г. на коме је обрађивана тематика из пословне политике радних организација. На семинару је обрађено 11 тема. Предавачи су били стручњаци за економију и организацију рада из Београда. Семинару су присуствовала 44 најодговорнија руководиоца из радних организација привреде и друштвених делатности општине Пирот. У Комисији за идејни рад ОКСК неколико пута је вођена дискусија о организовању марксистичког образовања за руководиоце радних организација, али до тога није дошло.

Међународна политика је увек интересовала радне људе и грађане Пирота. Због тога је Раднички универзитет 1965. г. организовао семинар из те области. На њему је обрађено пет тема. Предавачи су били из Београда. У раду семинара учествовало је 143 учесника.

У време дискусије о Нацрту закона о удруженом раду 1976. г. организован је семинар за политичко-привредни актив општине, правнике и економисте, на коме су кроз 4 теме објашњаване револуционарне промене које тај закон треба да донесе. Семинару је присуствовало око 500 људи.

Семинари су се у пракси показали као веома ефикасни специјализовани облици марксистичког образовања појединих група радних људи и грађана. Њима је било обухваћено 7.847 учесника у последњих 18 година. Међутим, њима нису биле обухваћене неке значајне групе као што су: здравствени радници, радници управе и правосудних органа, људи који обављају веома одговорне функције у облицима и органима самоуправљања, у друштвеним организацијама (спортским и рекреативним) жене и пионири, радници у области културе итд. Због тога је потребно припремити програме семинара како за формалне тако и за неформалне групе. Семинари на којима би се обрађивали садржаји, на пример, о марксистичком схватању уметности, морала, васпитања, културе, имали би посетиоце из свих професионалних група.

2. Политичке школе

Развој самоуправљања на подручју општине Пирот, шездесетих година, захтевао је од кадрова друштвено-политичких организација и органа самоуправљања виши ниво марксистичког образовања и идејно-политичке оспособљености за вођење политичке битке за самоуправљање. Због тога су руководства друштвено-политичких организација, предвођена Општинским комитетом СК, и Раднички универзитет у Пироту приступили отварању вечерњих политичких школа, политичких курсева, политичких школа друштвено-политичких организација, школа самоуправљача за омладину и одрасле. Већи број кадрова упућен је у политичке школе региона Ниш, Републике а један члан СК упућен је у Политичку школу ЦК СКЈ „Јосип Броз Тито”.

а) Школске 1964/65. г. Раднички универзитет у Пироту организовао је 2 једномесечна политичка курса за чланове руководства друштвено-политичких организација и чланове органа самоуправљања у радним организацијама. Полазници ових курсева били су ослобођени радних обавеза па су ангажовани часовима наставе и учења по осам сати дневно. Два таква курса организовао је Школски центар Фабрике гумених производа „Тигар” за своје политичке кадрове.

Програм курса обухватао је 3 тематске целине: Развој и основи научног социјализма (11 тема), Проблеми савременог друштва (7 тема) и Проблеми нашег друштвеног развоја (18 тема).

Предавачи на курсу били су најистакнутији друштвено-политички радници, функционери СО и професори средњих школа.

На крају су полазници курса полагали испит. Политички курс који је организовао Раднички универзитет завршио је 47 полазника и то 14 са одличним, 17 са врло добрим и 16 са добрим успехом. Катедра за друштвено-економско образовање Радничког универзитета, организовала је праћење активности ли-

ца која су завршила курс у срединама у којима су радили. На основу мишљења 106 секретара основних организација СК могло се закључити да су сви полазници ових курсева успешно примењивали стечено знање у друштвено-политичком животу и самоуправној пракси својих радних колектива и да предњаче у овој области. Међутим, нису наставили да индивидуално раде на свом друштвено-економском и политичком образовању, како се очекивало.

Овај облик марксистичког образовања показао се најнефикаснијим како по томе што није било оних који су одустали од овог вида образовања тако и по квантитету и квалитету знања и способности полазника. То је уједно био и први облик образовања из рада у нашој општини. Али, тај облик образовања је и најскупљи.

б) На иницијативу Савеза комуниста Раднички универзитет у Пироту почео је од 1959. г. да отвара одељења политичке школе. Од тада до 1964. г. сваке године уписивано је поједно одељење политичке школе састављено од средњошколаца и једно одељење састављено од омладинаца из привредних организација. Од 1964. г. до 1968. г. сваке године радило је 4—6 одељења политичке школе са 80—150 полазника, углавном омладинаца. Од 1968—1971. г. нису радила одељења политичке школе. Од 1972. г. до данас сваке године је радило 6—8 одељења са 150—216 полазника — омладинаца.

У периоду од 1961 — 1979. г. радило је у Пироту 70 одељења политичке школе и то 62 у средњим школама, 6 у већим радним организацијама и 2 у месним заједницама. У том периоду политичку школу завршила су 1.933 полазника. Око 200 полазника је напустило политичку школу.

У политичкој школи обрађивано је 20—30 тема путем предавања и консултација из 5 тематских области: друштвено-политички систем, економски систем, основи марксизма, савремено друштво, међународни политички односи, друштвена улога ССОЈ и актуелна друштвено-политичка проблематика.

Програм политичке школе остваривали су професори средњих школа, правници, економисти, друштвено-политички радници и омладински руководиоци.

Интересантно је да је највећи број полазника политичке школе био из средњих школа, мада је требало да буде из радничке и сеоске омладине. Међутим, постојало је неколико разлога да у свакој средњој школи постоји бар једно одељење политичке школе.

У средњим школама постојала је велика концентрација омладине коју је требало организовати и политички ангажовати. За то су били потребни добро оспособљени кадрови у политичкој школи.

У програмима школа није било довољно марксистичких садржаја, нарочито у оним која су припремала омладину за рад

или су марксистички садржаји обрађивани у завршним разредима а ученици су били политички најактивнији у млађим разредима и тада најзаинтересованији за марксистичко образовање.

Увођењем марксистичког образовања за све генерације заједничких основа и усмереног образовања у извесној мери смањена је потреба за марксистичким образовањем средњошколца кроз политичке школе. Према томе, политичком школом треба обухватити, пре свега, омладину у месним организацијама и у радним организацијама са већим бројем омладине.

в) Школа самоуправљача почела је да осваја организације удруженог рада 1972. г. Те године уз помоћ Савеза комуниста и Већа савеза синдиката Раднички универзитет организовао је рад 6 одељења Школе самоуправљача „Милентије Поповић” у већим привредним организацијама удруженог рада. Одељења су радила према програму који је израдио Институт за политичке студије Факултета политичких наука у Београду. У школи је обрађивано 45 тема за 8 месеци. Велики број полазника није могао да похађа школу тако дуго па је број тема смањен на 18, чиме је скраћено време трајања ове школе. У школи самоуправљача обрађују се садржаји из друштвено-економске области, из области примене Закона о удруженом раду, рада друштвено-политичких организација, делегатског система, општенародне одбране, друштвене самозаштите, културе рада и самоуправљања.

Од 1972. г. до данас сваке године радило је 4—6 одељења Школе самоуправљача са 100 до 150 полазника. У протеклих 7 година Школу самоуправљача завршило је, кроз 37 одељења, 919 радника, чланова органа самоуправљања, делегација, чланова руководстава друштвено-политичких организација и кандидата за пријем у чланство СКЈ. Сваки двадесети радник у друштвеном сектору завршио је Школу самоуправљача.

О дидактичкој и друштвеној ефикасности Школе самоуправљача требало би обавити посебно истраживање. Очигледно је да је Школа самоуправљача до сада одиграла велику улогу у јачању свести социјалистичког самоуправљања радничке класе и радних људи у општини Пирот.

г) У школској 1976/77. г. отворено је одељење Међуопштинске политичке школе за припремање кадрова из организација СК Бабушнице, Димитровграда, Беле Паланке и Пирота. Одељење је радило према програму који је утврдио Централни комитет Савеза комуниста Србије. Програм је имао пет тематских целина: Уводни део, Друштвено-економски односи, Друштвено-политички систем, Савез комуниста и друге друштвено-политичке организације, Култура, образовање и наука и Међународни односи. У току пет месеци обрађено је 50 тема.

За три године ову политичку школу завршило је 181 полазник, од тога 95 из општине Пирот. Највећи број њих био је из

непосредне производње. Провером је утврђено да су полазници солидно савладали програм. Полазници који су завршили међуопштинску политичку школу на последњим изборима изабрани су на одговорне функције у организацијама СК.

Наставу у школи изводило је 16 наставника, просветних радника, дипломираних правника и економиста и најистакнутијих друштвено-политичких радника.

а) Председништво Општинске конференције ССРН Пирот 1979. г. организовало је рад одељења Политичке школе за кадрове организација Социјалистичког савеза општине. У току месец дана обрађено је 12 тема о задацима Социјалистичког савеза у остваривању уставне улоге ове најмасовније друштвено-политичке организације у систему социјалистичке демократије.

Школу су завршила 42 полазника.

е) Око сто истакнутих чланова друштвено-политичких организација са подручја општине Пирот завршило је међуопштинске политичке школе друштвено-политичких организација у Нишу.

ж) Омладинску политичку школу „Борбе“ завршило је око 450 омладинаца. Омладинци су индивидуално проучавали текстове о појединим темама које је дневни лист „Борба“ свакодневно доносио у току 1977. г. На крају се путем тестирања знања утврђивало како су омладинци савладали програмске садржаје. Омладинци који су одговорили на 60 питања добили су дипломе о завршеној школи.

Програм школе „Тито-партија-револуција“ обухватио је 11 тематских области о животу и делу друга Тита и о нашој социјалистичкој револуцији.

У последњих 18 година систематским марксистичким образовањем и идеолошко-политичким оспособљавањем, кроз политичке школе и школу самоуправљача, било је обухваћено 3638 полазника из општине Пирот, који су са успехом завршили ове школе. Ови веома добри резултати били би још бољи да је успешније решено питање финансирања политичких школа. Ни до данас нису обезбеђени трајни и стабилни извори финансирања марксистичког образовања. Највише средстава за марксистичко образовање обезбеђевао је Општински комитет СК из својих прихода. Општинско синдикално веће финансирало је одељења политичке школе са полазницима који су се припремали за радничка занимања и нека одељења Школе самоуправљача. Организације удруженог рада финансирале су одељења Школе самоуправљача која су похађали њихови радници. Средства нису редовно притицала због чега је Раднички универзитет, као непосредни организатор рада политичких школа и школа самоуправљача, имао доста тешкоћа да одржи рад свих одељења.

Наставу у политичким школама изводила су 34 наставника — сарадника катедре за марксистичко образовање Радничког универзитета у Пироту. Међу њима су били: 2 доктора друштва-

них наука, 1 магистар географских наука, 1 специјалиста за марксистичко образовање 28 са високом школском спремом, 1 са средњом стручном спремом и 1 висококвалификовани радник. Међу наставницима са високом стручном спремом било је 7 дипломираних правника, 10 дипломираних економиста, 5 професора социологије, 2 политиколога, 1 професор филозофије, 1 професор педагогије, 1 професор исотрије, 1 професор психологије — специјалиста за економику и социологију образовања.

Непосредном организацијом рада политичких школа и других облика марксистичког образовања бавио се шеф катедре за марксистичко образовање или директор Радничког универзитета, када радно место шефа катедре за марксистичко образовање није било попуњено.

Закључци

Развој марксистичког образовања на подручју садашње општине Пирот, у протеклих двадесет година, био је тесно повезан са развојем самоуправљања и представљао је значајан фактор развоја свести социјалистичког самоуправљања. У том периоду могу се уочити 4 фазе развоја марксистичког образовања.

Прва фаза траје од 1959 — 1963. г. После VII конгреса СКЈ на територији тадашњег среза Пирот почиње изучавање Програма СКЈ. У првим одељењима политичке школе, која су отворена 1959. г., систематски се обрађивао Програм СКЈ. Број полазника био је веома мали а материјални и кадровски услови недовољни за успешно организовање марксистичког образовања. Тада је почело да се уводи самоуправљање у економске јединице за шта је било потребно много знања и умешности.

Друга фаза у развоју марксистичког образовања траје од 1964 — 1968. г. Она се поклапа са борбом радничке класе Пирота за овладавањем проширеном репродукцијом. Марксистичко образовање доживљава изразит квантитативан и квалитативан успон, нарочито у систематском проучавању марксизма у политичким школама.

У трећој фази, од 1969 — 1971. г. продор либерализма угрозио је и марксистичко образовање, тако да долази до замирања марксистичког образовања. Ниједна политичка школа у то време није радила у Пироту.

Четврту фазу у развоју марксистичког образовања карактерише експанзија свих облика марксистичког образовања, подстакнута одлукама XXI седнице Председништва ЦК СКЈ, Писмом друга Тита и Извршног бироа Председништва ЦК СКЈ, разговором друга Тита са политичким активом ЦК СКС, одлукама X конгреса СКЈ, Уставом СФРЈ и одлукама VII конгреса СКС. Све друштвено-политичке организације приступиле су организовању масовног марксистичког образовања. Од 1972. г. до средине 1979. г. политичке школе завршило је 2.595 радних људи,

чланова друштвено-политичких организација и органа самоуправљања на територији општине Пирот. То доста убедљиво говори да је преовладало схватање да се самоуправљање не може успешно развијати без систематског изучавања марксистичке теорије и самоуправне праксе.

Све образовно-васпитне организације посвећују велику пажњу марксистичком образовању ученика, како кроз редовну наставу тако и кроз марксистичке кружоке, ћачке универзитета, политичке трибине и друге облике рада.

Марксистичко образовање у општини Пирот налази се пред новом фазом развоја за коју треба изградити студиознију концепцију марксистичког образовања као образовања за самоуправљање. У том смислу марксистичко образовање треба да развија свест радничке класе, радних људи а нарочито омладине о неминовности да наша радничка класа овлада целокупном друштвеном репродукцијом, да удружује рад и средства, да сврсисходно управља друштвеним средствима и остварује друштвену продуктивност рада кроз виши ниво културе рада и самоуправљања. Тиме се стварају претпоставке за виши ниво самоуправљања. Из тих разлога марксистичко образовање треба да буде опште, масовно и диференцирано према улози појединих људи у самоуправним процесима.

Да би одговорило императивним захтевима нашег времена, марксистичко образовање треба да оспособљава људе за самоуправљање у овој области. У друштвеном сектору 2.460 запослених има средњу, вишу и високу школску спрему, 3.429 завршену школу за квалификоване раднике или школу за висококвалификоване раднике⁶⁾, дакле, 5.889 запослених може индивидуалним радом да се марксистички образује и оспособљава за самоуправљање. Велики број запослених са основном школом, који су завршили политичке школе, такође могу да је самостално марксистички образују, помоћу погодне литературе и текстова које би објављивали листови, разгласне станице и радио мрежа⁷⁾. У последњих 18 година посебним облицима марксистичког образовања било је обухваћено 15.985 људи. Марксистичко образовање треба да буде организовано у систем тако да лица са завршеним једним обликом образовања могу да наставе образовање у другом, вишем облику, без понављања програмских садржаја. Виши облици би требало да буду више истраживачки него предавачки.

По снази друштвено-економске моћи, степену образовања становника, кадровима, политичкој култури и традицији у мар-

⁶⁾ Републички завод за статистику — Одељење у Нишу: Међуопштинска регионална заједница Ниш, статистички подаци, Ниш, 1979. г. стр. 33

⁷⁾ „Слобода” је са успехом објављивала напise у рубрици „Лексикон марксизма” у 1974. и 1975. г.

ксистичком образовању, Пирот може да буде један од најјачих и најзначајнијих центара марксистичког образовања у југоисточној Србији.

ТАБЕЛАРНИ ПРЕГЛЕД

ПОЛАЗНИКА КОЈИ СУ ЗАВРШИЛИ ОМЛАДИНСКУ ПОЛИТИЧКУ ШКОЛУ НА РАДНИЧКОМ УНИВЕРЗИТЕТУ У ПИРОТУ

ШКОЛСКА ГОДИНА	Полазници из средњих школа		Полазници из привредних радних организација		Полазници из месних заједница		СВЕГА	
	Број одељења	Број омладине	Број одељења	Број омладине	Број одељења	Број омладине	Број одељења	Број омладине
	1961/62.	1	17	1	24	—	—	2
1962/63.	—	—	2	41	—	—	2	41
1963/64.	1	30	1	26	—	—	2	56
1964/65.	4	103	2	47	—	—	6	150
1965/66.	3	80	—	—	—	—	3	80
1966/67.	5	97	—	—	—	—	5	97
1967/68.	5	150	—	—	—	—	5	150
1972/73.	6	143	—	—	—	—	6	143
1973/74.	6	150	—	—	—	—	6	150
1974/75.	6	190	—	—	—	—	6	190
1975/76.	6	216	—	—	—	—	6	216
1976/77.	6	142	—	—	1	48	7	190
1977/78.	6	212	—	—	—	—	6	212
1978/79.	7	187	—	—	1	30	8	217
УКУПНО	62	1717	6	138	2	78	70	1933

ТАБЕЛАРНИ ПРЕГЛЕД
ПОЛАЗНИКА КОЈИ СУ ЗАВРШИЛИ ШКОЛУ САМОУПРАВЉАЧА
У ПИРОТУ

ШКОЛСКА ГОДИНА	БРОЈ ОДЕЉЕЊА	БРОЈ ПОЛАЗНИКА
1972/73.	6	150
1973/74.	4	64
1974/75.	6	190
1975/76.	5	121
1976/77.	5	123
1977/78.	5	132
1978/79.	6	139
СВЕГА	37	919

Увод

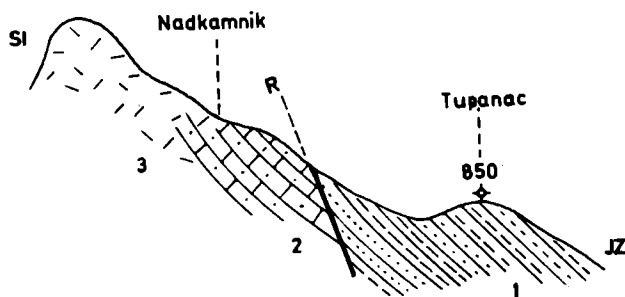
У Југозападном предгорју горостасне Старе планине протире се импозантни гребен Видлича и под његовим југоисточним делом мања област Забрђе. Његова укупна дужина је према Ј. Цвијићу 50, по М. Протићу „преко 30 км”, а М. Анђелковић му одређује 40 км (уп. 2,57; 9,269; 23,10,85). У ствари, морфолошки он је у Србији дуг само 18, а од тога на овај простор опада око 10 км. Са североистока је оштро омеђен екскарпманима високим 100 — 150 м, по М. Протићу „понегде и преко 200 м”, и дубоком долином Височице. Ка југозападу такође је стрм до преломне линије Мазгош-Мојинци-Гупанац (к. 850) — Китка-Гуленовци-Одоровци, а затим благо пада све до Забрдске (Протопопиначке реке и Берена. Најкраћа веза између Смиловаца и Одороваца уједно означава и северни обод крашког Одоровачког поља, а западно и југозападно од њега диже се област Тепоша. Сви ови његови терени, који захватају преко 40 км квадратних, врло су интересантни са геоморфолошког становишта па су стога и овом приликом посећени, а резултати тих проматрања износе се у даљем тексту.

Геолошко-тектонске одлике

Састав. — О геолошкој грађи забрдског дела Видлича постоји више помена. На основу тих података и властитих запажања у њему су највише заступљени јурски седименти. Једино су Ј. Жујовић и Ј. Цвијић, у први мах, сматрали да његов венац изграђују и кретацејски, а средњотријаске плочасте наборите кречњаке, које истичу Г. Златарски, С. Бончев, М. Протић, Б. Миловановић и Б. Ђирић, као и Ј. Петровић код Бребевице, односно на „источном оквиру Одоровачког поља” и „северно од Смиловаца”, Б. Милаковић такође увршћује у јуру (уп. 7,274; 15,186-7; 18; 21,70; 22; 23,43,49; 26,155). Иначе, стратиграфски они припадају лијасу, догеру и малму.

Лијас је комплетан и њега чине фосилоносни лапоровити или кварцни пешчари и конгломерати, лапорци, глинци и песко-

вити или глиновити кречњаци. Њих су „између Мазгоша, Протопинаца (и) Смиловаца” извојили Г. Златарски и М. Протић, а касније их спомињу М. Анђелковић „у изолованим партијама”, затим Б. Милаковић, П. Богдановић, И. Радошевић и други који додају још камсне угљеве. По трећем, они скупа припадају хетанженском, синсмурском, пленсбахском и таорском кату, а по осталим „типској трестенској фацији”, односно средњем и горњем лијасу (уп. 1,2-5; 2,50; 4,118-19; 15,186; 18; 22; 23,46,48-9, 67; 24,207,210). Од њих су терени Грбетнице, Китке, Смиловаца, Тупанца (к. 850), Мојинаца, Мазгоша, Бребевнице и Протопинаца. У том оквиру су и најнижи делови Забрђа, око Боћи дела (к. 744) и дуж забрдске долине до бугарске границе. Северозападно од Одоровача они се прекидају и појављују тек на Басари и Малом врху. Тако им је укупна ширина, према М. Протићу, „око 10 км”, а дужина, по Н. Пантићу и Р. Цветичанину, „око 25 км” (уп. 19,129; 22; 23,26,49). Мада се поменути литолошки чланови често смењују, бочно прожимају и због тога наликују на флиш, ипак пада у очи да су кречњаци највише развијени испод села Мазгоша и дуж Забрдске реке. Затим долазе неслојевити и трошни, сиви, сивомрки, мркоцрвенкасти, плавичасти и жућкасти пешчари. Они изграђују Тупанца, завршетке Душановог, Мечјег и Петровог дола, секторе Мојинаца, Мазгоша, забрдске долине и Боћи дел. Пешчари неосетно прелазе у црнкасте и мекане лапоровите слојеве који су заступљени углавном на Тупанцу, у Мојинцу и у грађи Дуљског брега (проф. 1).

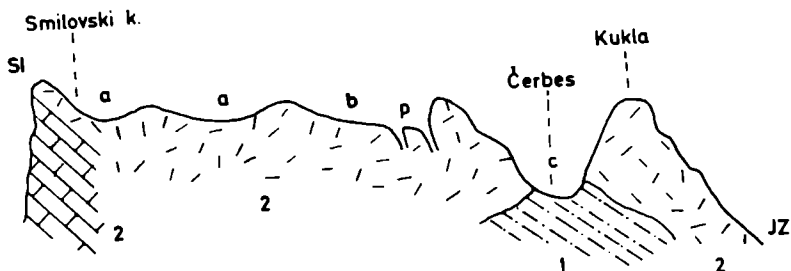

Профил 1. Геолошки односи код села Мојинаца. — 1. Лијаски лапорци и пешчари; 2. Догерски бречастии песковити кречњаци; 3. Малмски нестратификовани кречњаци; Р. Мојиначки расед.

Овај лијански пудинг се наставља и од Старе чесме ка Протопинцу и бугарској граници, док је према Смиловцу и Одоровачком пољу покривен неогеном.

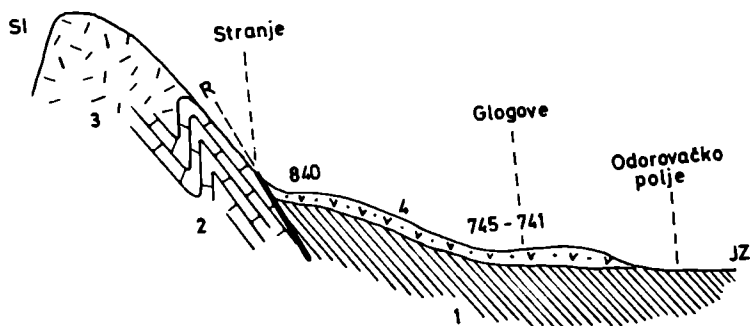
Догер је представљен кварцним, према М. Протићу, „редовно прљавожућкастим и ситнозрним, мање или више гвожђеви-тим” пешчарима, затим лапорцима, мрким и црним глињцима и песковитим кречњацима, који би, по М. Анђелковићу, припадали

бајеском, батском и келовејском кату. Ови седименти, које и други спомину, осим нешто једријих пешчара, литолошки се мало разликују од лијаских. Они изграђују два уска појаса. Дужи се пружа од Одороваца преко Гулиноваца, Китке, северно од коте 850 и села Мојинаца до бугарске границе, а краћи од Одоровачког прелаза до иза Вија воде (уп. 2,50; 4,119; 15,187;

Профил 2. Геологија и морфологија Видлича изнад Чербеса. — 1. Лапорци и пешчари догера; 2. Нестратификовани и банковити кречњаци малма; а. Низ тањирастих вртача; б. Асиметрична вртача са понорима; ц. Циновска вртача Чербес.

18; 22; 23,50). Међутим, други је откривен и у вртачи Чербес, код манастира св. Кирика и на извору Локве (проф. 2). У њему су углавном заступљени кварцни трошни пешчари жуте боје и зеленкасти лапори, а првом можда припада и један мали изданак црнкастих шкриљаца у доњем делу Мазгоша. Бречасте кречњаци

Профил 3. Морфолошки односи код Јанковог дола изнад села Смитовци. — 1. Покривени лијас; 2. Танкопложасте убрани догерски кречњаци; 3. Малмски нестратификовани кречњаци; 4. Дилувијалне и делувијалне насlage; Р. Смиловачки расед; 840 — 741. Абразиони нивои

на тектонском одсеку између Гуленоваца и бугарске границе, као и танкопложасте уз Јанков дол све до Локве, такође треба да су догерски (проф. 1 и 3).

Венац Видлича изграђују малмски, поглавито оксфорд-кимерицки и титонски кречњаци. Они су банковити или нестрати-

фиковани, једри и спрудни, а по боји црвенкасти, црнкасти и плавичасти. Осим тога, између Големог врха и Смиловског камена, испод Марине чесме и око превоја за Висок, међу њима још мермерастих, силицијских и рожначких партија. Као такве, затим пепељасте, сивоплавкасте, мрке, лапоровите, кристаласте, згужване, распукнуте и дубоко скрашћене означају их и М. Протић, М. Анђелковић, Б. Милаковић, Б. Миловановић, Б. Гирић и други (уп. 2,50; 15,187; 18; 21,6; 23,51-2).

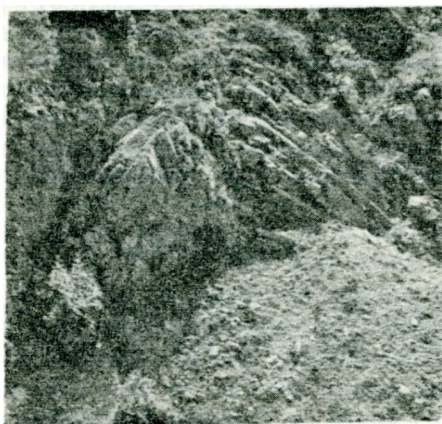
Југоисточни оквир, а по Ј. Петровићу, и дно Одоровачког поља, као и просторе дуж Забрдске реке покривају језерски преталожени и неvezани склади кварцних ситнозрних и жућкастих пескова, затим разнобојне песковите глине, шљунак и кречњачки валуци и конгломерати. Њихова дебљина на Дуљском брегу је преко 30 м, северозападно и југоисточно одавде, по Б.Милаковићу, износи 89 и 130 м, а према Д. Гавриловићу и „преко 150 м”. Где су најмоћнији ту има и наслаге лигнита „од 7 до 18 м” чије резерве, према подацима Г. Видановића, „не могу прећи 40 милиона тона”. Сви ови седименти, по Ч. Милићу, достижу максималну висину 772 м и имају понтиску старост (уп. 12,14; 15,187-9, 181; 17,62; 21,71-2; 25,32). Од Протопопинског врела ка Држилици, Смиловцима, Дучјем и Јанковом долу, као и дуж широко овлажене долине Берен, овај неоген је мање дебљине, а негде се песак од денудације и сасвим исклињује.

У простору Одоровачког поља заступљени су и дилuviјални седименти које истиче и М. Протић, а Б. Милаковићу изгледају само као „могући” (уп. 15,188; 23,15). Њих представљају углавном слабо везане брече у селима Смиловцу, Мојинцу и Мазгошу и тање акумулације преталожених пелита настали денудацијом лијаских и неогених пешчара и лапора. Међутим, грубљи песковити материјал, шљунак и дробина који се депонују особито дуж равни Забрдске реке припадају алувијуму. Он је незнатне дебљине, али по Г. Видановићу местимично достиже „и преко једног метра” (25,10). Исте старости су вероватно и овлажена тресетишта на дну Одоровачког поља и у долини Берен.

Најмлађе, делuviјалне наслаге, које Д. Гавриловић држи за плеистоцене бујичне наносе (уп. 12,25-6), најдебље су око села Смиловаца (до 3 м) где служе као њивска земљишта (проф. 3). Ових седимената има још у Чербесу и у другим вртачама испод Големог врха, на Тепошу и крајњем југоисточном Видличу, али су много тањи. Њих Г. Видановић одређује као смоницу и подзол (уп. 25,10-12).

Тектоника. — Забрдски део припада засебној морфотектонској једници познатој као Видличка зона, антиклинала, краљушт или навлака другог реда означене од Ј. Цвијића, М. Протића, П. Богдановића, М. Анђелковића, П. Николића и других (уп. 2,42,50; 3,139-41; 4,120-1; 5,293; 9,254; 15,192). Она се пружа СЗ-ЈИ и сачињена је из две разорене боре које су, према М. Протићу, „ја-

ко налегле ка СИ на кредне слојеве височке краљушти", док према Одоровачком пољу поступно тону. Овај пад ка ЈЗ се особито испољава у лијском комплексу „између села Смиловаца и Протопопинаца" (уп.23, 45, 67, 85, 101), затим код Тупанца (к. 850), Мојинаца и Мазгоша за 30—45° (проф. 1 и 3). Догерски слојеви такође падају на ЈЗ што се јасно види код лапораца у сектору вртаче Чербос, у Мазгошкој реци и код Локве где им угао износи 40°, док падине Грбетнице, Надамника и друге изграђују неслојевити кречњаци. И малмски слојеви генерално падају на исту страну, али са нешто већим углом (60—70°) што је очито у сектору Марине чесме и на екскарпманима Смиловског камена према Височици (уп. 22 и проф. 2). Јурски слојеви су и секундарно убрани. Поред поменутих бора у лијским слојевима, оне су уочене и у Јанковом долу, на Стрању више Смиловаца и код Локве у догерским кречњацима. Све су оне полегле ка СИ (проф. 3 и сл. 1). Од ових убирања, кретања и од доцнијих

Сл. 1 Антиклинарна бора у Јанковом долу изнад водопада Рипало

раседања и ерозивно-денудационих процеса видљичка антиклинала је на делу Забрља разнета и претворена у пространи басен. Иначе, ови тектонски процеси трајали су све до краја неогена што се види и по мноплиоценским слојевима који такође падају на ЈЗ.

Дно Забрског басена издељено је на Одоровачко поље, долину истоимене реке и, према Г. Видановићу, на „карсне депресије Радејне и Петрлаша" (25, 9). Прве две секундарне целине настале су дисјунктивном тектоником која се, према М. Протићу, одразила са „пуно раселина", а по Б. Милаковићу, „и данас наставља". У њој је најважнија мазгошка дислокација правца СЗ—ЈИ, али постоје и раседи „малих размера" који овом делу дају „паркетну структуру". Ј. Петровић и Д. Гавриловић такође истичу ове раседе дуж Одоровачког поља „од којих је северни

означен одсецима” (уп. 12,14; 15,185,188,192; 21,71-2; 23,85). Последњи је у ствари продужетак поменуте дислокације и може се назвати још и као мојиначко-смиловачко-одоровачки. Његови преломи, и поломљеност лијаских и догерских слојева, у ствари су очигледни на целој дужини југозападног бока Видлича (проф. 1 и 3). На њему је и Мазгошко врело, али најзначајнију улогу има у тектонском разграничавању Видлича од Тепоша. Поред њега, важан је и забрдски који води од Смиловаца на Протопопинско врело и дуж његове долине продужава на територију Бугарске према селу Врдловци. Између ова два раседа дошло је до кретања, спуштања и стварања веће котлине. Време тог збивања, према П. Богдановићу, одиграло се „лараманско-фирепејској фази алписке орогенезе” (4,120). Но, тој констатацији ваља додати још да су ови процеси и подмлађивани што се види према мало инверсном рељефу целог Забрља у односу на Станинску и Гинску реку (Нишаву) у Бугарској. Томе су вероватно допринела и епирогена издизања која су везана за дилувијум, а по Б. Милаковићу, и за млађи неоген када се дешавају „значајни прекиди језерских веза Панонског и Дакиског басена” (15,196-7). Сва ова кретања допринела су општој физиономији целокупног забрдског дела Видлича. Али, на коначан његов изглед утицали су и каснији абразиони, флувиоденудациони и крашки ерозивни процеси чији трагови такође постоје.

Морфологија

Иницијални рељеф. — Највиши делови Видлича припадају углавном пренеогеној ерозионој површи коју је П. Јанковић назвао нишавска. Према њему, она има средњу висину 1200 — 1100 м, али се од доње ивице, која је на око 1000 м и без „видљивог оштрог прелома”, спаја са горњим језерским нивоом те „у извесним деловима изгледа (и) као абразиона”. Њу помиње и Г. Видановић на 1100 м са местимичном ширином од 2 км, а Ч. Милић сматра да се може уврстити и у старопланинску на 1400 — 1500 м „образовану у току миоплиоценске фазе” (уп. 13,53, 103-29; 17,39,52; 25,8). У ствари, највиши, релативно урављени, део Видлича је северозападно од Смиловског камена на висини 1350 — 1300 м. Но, поред овог јасно истакнутог нивоа ваља истаћи још три. Један је у југоисточном делу Видлича на око 1220 м, други код Градишта на 1160 м, а трећи испод њега на 1070 м. Задња два уочавају се и на другим местима и јасно их раздвајају одсеци који подсећају на клифове те према томе могуће је да су грађени и абразионним процесима, па онда епирогеним покретима издигнута; први пут за 90, а други за 30 м.

Абразиони рељеф. — Панонска трансгресија, која се из долине Нишаве преко Тепоша прелила у Забрље, оставила је своја карактеристична заравњења и прегибе у више нивоа. О њима има

мало података, јер П. Јанковић, Г. Видановић и Ј. Петровић наводе само два и Д. Гавриловић један. У ствари њихов је број већи.

Највиши је на 1040 м и одговара горњој граници Јанковићевог од 1050 — 730 м (уп. 13,42-53). Он се налази на Грбетници и карактеристичан је по ретком застору полузаобљене кречњачке дробине. Затим би дошла површ Ј. Петровића од 950 — 1000 м (уп. 21,71-2), али она на овом простору није констатована. Трећи по реду био би на 920 м. Међутим, слабо је изражен иако се налази у оквиру висине Јанковићевог вишег пода. Наредна је већ сигурна тераса на 850 м која се уклапа и у горњу границу ниже површи Ј. Петровића (уп. 21,71-2). Њена заравњења најбоље су истакнута на Стрању изнад Консулове појате и на Тупанцу (проф. 1). Испод ње је ниво на 840 м висине, али се он местимично понаша и као стадијум. Најбоље је очуван код задружних појата и више Крста на Грбетници где се одликује и раседно-клифовским одсеком (проф. 3). Потом П. Јанковић истиче „врло широк абразиони горњи под Тепоша” на висини 830 м, а иза њега је одмах простран ниво од 792 м којег Г. Видановић „у атарима села Одоровца, Радејне и Петрлаша” означава ширином и до 2 км (уп. 13,131; 25,8-9). Следећа је тераса на 780 м коју спомиње и Д. Гавриловић (уп. 12,14). Она је заступљена на Крсту и код Одоровца, а између ове две локалности налази се и тераса од 770 м. Посебно је истакнут пространи ниво Глогова на 745 — 741 м. На њему делимично лежи и село Смиловци код цркве (проф. 3), затим је делимично заступљен на Држилици, Дуљском брегу и на темену Бојин дела, а према П. Јанковићу развио се и на Тепошу (уп. 13,42-53). Међутим, ова очигледна абразиона прегнатна тераса, према Ч. Милићу, је „неоспорно постпонтског и флувијалног порекла” (17,43,62) што се, због овдашњих слабих токова, тешко може примити*.

Флувијални рељеф. — По повлачењу језерске воде настаје флувијално-денудациона фаза. Међутим, због природе геолошког састава и малог простора забрдског дела Видлича, нема већих река. Уместо њих често се са обода стачу кратки и повремени токови чије долине у овом крају називају долови**. То су претежно уски и углавном суви жлебови са каскадама и циновским лонцима и уопште врло изломљеним уздужним профилима. Најдубљи је Јанков дол***. На његовом изласку из планинског окви-

* Нивои на 35 и 15 м релативне висине, које наводе Ј. Петровић и Д. Гавриловић, створени су Одоровачким језером (уп. 12,14; 21,71-2).

** Према Ј. Цвијићу, овај назив је, осим за пиротски, карактеристичан још и за „књажевачки и нишки округ”, а употребљава га и Д. Дукић за сталне, али слабе водотоке на лесним платоима Војводине (уп. 10,305-6; 12а,27).

*** Вероватно да на исти мисли и Ј. Цвијић који га „изнад Смиловаца” означава као дубоку долину од 2 — 300 м (уп. 9,272).

ра створен је водопад Рипало висок око 10 м (сл. 2), а затим настаје велика лезеаста плавина од крупних кречњачких дробина у којима се поток губи. Њену морфолошку улогу Г. Видановић види и у развоју „између Одоровског поља и долине Забрдске реке”, а Ј. Петровић сматра да су је градили и други „бројни периодски и повремени потоци” (уп. 21,72; 25,39). Остали долови су много плаћи и јединственији. Тако Петров и Душанов такође губе воду, али у песковитом материјалу, а Мечји и још један на самој граници, као и неки на бугарској територији, не простиру се ван кречњачког терена те представљају праве суходолице. Од оваква 2 — 3 дола, који Ј. Петровићу личе и на богазе, настаје и Одоровачка река. Њен бујични ток одржава се само преко лијаских седимената и у летњем периоду „износи свега десетак литара”, а када су „свакодневне кише и док копни снег

Сл. 2. Водопад Рипало у кориту Јанковог дола изнад села Смилевци

Сл. 3. Улаз у пећину одоровачку са панорамом испред ње

и до 3,5 м³сек”. Иначе, допире до пећине на југозападном ободу поља (сл. 3) и после поширања поново се јавља као врело у долини Нишаве као „Врело у селу Градишту”, а по С. Станковићу, „врло вероватно” и у врелима Крупачке мочваре (уп. 21,17, 43, 62, 72; 24а, 53).

Слабог тока су још Мазгошка река и Берен. Долина прве је у лијаским нешчарима и лапорцима широка 20 — 30 м, а у кречњацима свега 2 — 3 м. У тим сужењима, као нпр. изнад села, стране су јој веома стрме, готово вертикалне, а дно изломљено слаповима и пабушено дубоким циновским лонцима. За

разлику од ње, долина друге је широка на целој дужини, мада се протицај услед ливадске вегетације једва примећује. Ова аномалија је такође у вези геолошког састава у којем превлађују само растресити песковити седименти.

Најшира је забрдска долина, али њоме протиче и водом најбогатија речица. Она је оријентисана ка југоистоку и у односу на Гинску реку у Бугарској показује малу инверзију. Ова појава, по Ч. Милићу и Д. Гавриловићу, стоји у вези њених епигенетских и, између Бребевнице и Мазгоша, пиратеријских особина, јер се река код ових села пробила кроз „некадашње развоће и регресивно усекла све до Смиловаца” (уп. 12,13; 17,31). Осим тога, у овој долини Г. Видановић издваја „три речне терасе” на 744, 736, 708 м, један ниво на 697 м и „мочварно земљиште” алувијалне равни на 690 — 700 м (уп. 25,8-11). Међутим, прва се налази на истој висини као и напред поменуто абразиона на 745 — 741 м, а последња је у нивоу речне равни. Стога практично постоје само две, а међу њима је боље изражена она на 708 — 710 м која се скидано прати са обе стране реке. Флувијални крашки ниво од 690 м, који према Д. Гавриловићу датира још из сармата (уп. 12,23), такође је доста непоуздан.

Крашки процес и облици. — Физиономији југоисточног дела Видлича и Забрђа знатно су допринели и многи разноврсни крашки облици уочени и од других. Тако, по Ј. Жүјовићу, П. Јанковићу, Ј. Цвијићу, М. Протићу, Г. Видановићу, Ј. Петровићу и Д. Гавриловићу, овај крај представља „висораван”, односно „зараван”, „површ” или област „највеће површине” која обухвата и „платформе” Тепоша са свим појавама типског и љутог карста (уп. 10,484; 12,9,14,16; 13,42,103-7,132; 21,15,17,71; 23,12,75; 25,9,12; 26,155). Оне су одраз дугог хемијског процеса који се скоро непрекидно развијао од малма до панона и после понтиске језерске фазе. Томе је допринела и велика дебљина кречњака, затим влажни палеоклиматски услови у горњем олигоцену, I и II медитерану, сармату, панону, понту и током целог дилувијума, као и присуство знатне количине HCO_2 и CO_2 добијене вулканским акцијама из читаве источне Србије (уп. 16,35-9). Отуда у забрдском делу Видлича, нарочито између Смиловског камена, Големог врха и Одоровачког поља, постоје и површински и подземни облици краса.

У површинске најпре спадају гламе. У ствари, то су стрми одсеци видличког гребена окренути углавном ка Височици. На тој страни, услед денудације и поткопавања лапоровито песковите подине, главе кречњачких слојева у повлати се повлаче те Ј. Цвијићу изгледају као „зид у који нису зашли краци ниједне долинице. Међутим, према М. Протићу, гламом „мештани зову (и) косу која се пружа по правој линији” што не мења смисао ако и она поседује такве одсеке (уп. 9,269,272; 23,12).

Главичасти облици, такође подсечени одсецима са једне стране, зову се кукле. Оне настају искључиво селективном хемијском денудацијом кречњака. Занимљиво је да се овај термин, по М. Протићу, односи и на „косу која има лучни облик” што није примећено овом приликом. Иначе, тачно је да достижу „висину преко 1200 м”, да су асиметричне и да имају северну стрму, а јужну благу страну (уп. 23,12). Најлепша таква кукла у забрдском делу Видлича је истоимено узвишење изнад Чербеса (проф. 2). Но, у његовом красу, посебно на Тепошу, има и других главица, али неправилног изгледа и са одсецима који местимично одговарају екскарпманима. Њих истиче и Д. Гавриловић, а према Ч. Милићу, они су се најинтензивније стварали „у време вирмских глацијација” (уп. 11,122; 16,47).

Разноврсне шкрапе и шкрапари су и по Г. Видановићу заступљени на свим „тсменима и стрмим странама чука, коса и главица” (25,12). Овом исправном запажању треба додати само то да је ових облика највише баш на поменутом гламама и кукама северно од Чербеса, затим на Градишту и Голом врху. Остали југоисточни делови Видлича њима су мање намрскани.

Заступљена су и мала корозивна удубљења позната у становништву Забрџа као иворке или ивори. У ствари, то су каменце, за које постоје и други називи (уп. 6,23; 14,211), повремено испуњене атмосферском водом. Оне су различитог облика и димензија, али им пречник или дужа оса не прелази 40 ни дубина 30 цм. Распрострањене су углавном на оголелим хоризонталним или благо нагнутим површинама косе Грбетнице и на појединим деловима Тепоша.

Веома су заступљене и вртаче. Наводи их још Ј. Жујовић као безбројне, „обично без реда ујлебљене” или сврстане у „више низова”. Затим, П. Јанковић истиче да међу њима „превадавају дуже и овалне”, док су по М. Протићу само на Тепошу „огромних димензија”. Г. Видановић, међутим, указује на њихову различиту величину и облике, а Ј. Петровић да је Тепош од њих сав „разједен” и да им назови „најчешће леже на висинама од 700 — 800 м” (уп. 13,105; 21,15,54,7; 23,75; 25,9; 26,155). Ови облици су заиста многобројни и разноврсни. Наиме, осим према бугарској граници, где су ређе, њих скоро свуда има по гребену и заравнима Видлича. Особито су густо заступљене између Смиловског камена и Големог врха, затим северно и северозападно од Одоровца те овим деловима местимично дају богињави изглед. Нипови су ређи и сачињени од 3 до 6 вртача и већином се развили у правцу пружања слојева те сагласно њиховом паду најчешће имају асиметричне стране. Један такав чине и Драпшини вртопи који почиње на око 1310 м висине. Међу њима има и валоба које, по Ј. Петровићу, „припадају другом степену” (21,57). Оне се искључиво јављају у највишим деловима Видлича и то према Влаковијском камену изнад Витановог слога, код Драпшених вртопа итд. Но, за разлику од оних

на Валожду Суве планине где, према Ј. Цвијићу, наликују на „мање дугуљасте увале... избушене многим алувијалним вртачама” и чије су стране стрме „често покривене шкрапама” (8,96), овде су врло неједначног изгледа, али углавном коритастог и нагнутог дна. Све врсте вртача су релативно плитке (проф. 2), али постоје и такве чија дубина достиже и до 100 м, као нпр. код Чербеса чије је дно већ дотакло лапоровиту подлогу*. Код ње се сада крашки процес одвија само бочно па су јој вертикалне или мање-више олучасте стране развучене са дужом осом око 500 м и краћом 200 — 250 м. На њеним зидовима, од површине ка дну, јасно се истичу три хидролошка хоризонта. Највиши је

Сл. 4. Једна од обрабених и вегетацијом обраслих вртача на Тепошу

50 м и потпуно го, сув, светлије боје и пун дијаклаза. Испод њега је повремено овлажени део те се он одликује тамнијом бојом и ректом травном и жбунастом вегетацијом. Најдоњи припада стално овлаженој зони те су у њему на дну неколико бунара испуњена водом до швоа топографске површине. Најзад, вртаче су по гребену највећим делом стеновите или обложене плитким резидијумом па им је дно лако водопропустљиво. Стога сточари сеном покривају снег како би га дуже очували и

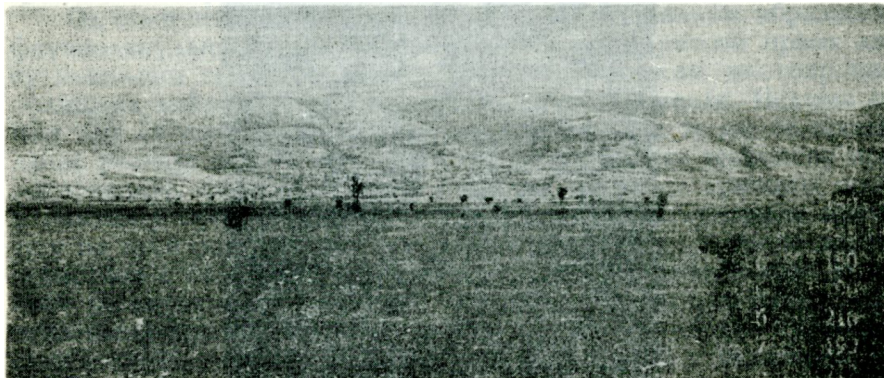
* Оваквих тепова који, према Ј. Петровићу и Д. Гавриловићу, „имају специфичну морфогенезу, еволуцију и хидролошке карактеристике”, има још у красу Карпатско-балканских планина (уп. 12,11; 21,64,67).

после топили на сунцу за напој својих стада. На Тепошу у њима је овај слој нешто дебљи те се падавине или сочница задржава по више дана, а многе су и обрабене или одрасле вегетацијом (сл. 4).

Честе су и увале. Њих најраније помиње П. Јанковић, а према Г. Видановићу, Ј. Петровићу и Д. Гавриловићу, то су „облици виших заравни”, али их има и на Тепошу где се њихова дна „приближно везују за изохипсу од 700 м” (уп. 11,121-2; 12,12,25; 13,105; 21,57; 25,9). У ствари, на Видличу су претежно кратке и слабије изражене. Као да су тек у формирању, јер им је облик неправилан, а уздужни профил дна осетно изломљен или грбав од заосталих гребена низова вртача. Међутим, у нижим теренима и на Тепошу имају потпунији изглед. Међу њима се посебно истиче једна плитка и издужена која је, према Ј. Петровићу, постала деловањем и „крашког процеса и флувијалне ерозије са денудациом” (21,64). Али, највеће су увале Појатишта, Петрлаша и Радејне. Тако нпр. ширина и дужина друге је, према Д. Гавриловићу, чак 800 м, а због округластог и елипсастог изгледа, Г. Видановић их именује и као крашке депресије (уп. 12,12; 25,9,11,23). Оне су такође стваране комбинованим крашким и флувијалним процесом где сада превлађује други.

Испод Видлича и Тепоша простире се и једно од највећих крашких поља у источној Србији. Познато под именом Одоровачко или Смиловачко, њега спомиње још Ј. Жујовић као интересантну елиптичну корутиницу са дужим пречником од 1 км. Потом га истичу П. Јанковић и Ј. Цвијић, али се на њему не задржавају. Тек Г. Видановић износи да оно заузима око 10 км квадратних или 600 ха периодично и око 30 ха стално плављене површине због чега се „може сматрати и као крашко блато”. Затим га Б. Милаковић издваја у „једну заравњену котлину” дужене 10 и ширине „око 3 км”, а Ч. Милић у ексхумирану регенерисану палеокрашку ерозивну депресију (уп. 9,272; 10,484; 13,105; 15,185,188; 16,38,47; 25,9,24-5; 26,155). Међутим, према Ј. Петровићу, ово поље је и селективно-крашка депресија, односно увала, и спуштено „дуж раседа”. Његова дужина износи 7,5, ширина 4,5 км и висина 680 м, а по дну, које је „нагнуто од севера према југу и ЈЗ”, протиче понорница Одоровачка река. Даље, ограђено је чукама и гребеном Видлича, док га од изворишта Протопопинске реке одваја ниска повија. Осим тога, оно се „у јужни обод дубоко увлачи широким затонима”. Међу њима су највећи Протопопиначки, Смиловски и Петрлашки, а западни обод рашчлањује дубока и дугачка долина којом је „највероватније отицало неогено језеро” у Пиротску котлину. Коначно, Д. Гавриловић овом пољу даје дужину 10 и ширину 3 — 4 км, али је по њему забарено дно „нагнуто од истока (720 м) према западу (690 м)” и најниже на сектору Блата, а његов постанак везује за „отварање понора и подземног отицања воде” (уп. 12,13,25; 21,17,67,70-2).

Свако даље излагање о Одоровачком пољу било би сувишно. Једино треба нагласити да му је генеза и еволуција јако сложена с обзиром да се у њему преплићу и тектонски геоморфолошки процеси. Његове премиоцене раседне ободне форме су панонским језером добрим делом измоделиране, а дно фосилизирано и у постплиоцену и дилувијуму флувијалним наносима и дробином засипано. По тим особинама, заиста представља ре-
 дак пример полигенетских крашких облика у читавој источној Србији (сл. 5). Данас, међутим, оно је више блатњаво, под сипецима и барама. Ове овлажене површине настају од подавирања подземних вода и разливања слабих токова са обода Видлича и Тепоша, нарочито с јесени и пролећа, или у току кишних лета, кад им је прилив већи од понирања. Тада се један део поља претвори у периодско језеро које траје више недеља, а по Ј. Петровићу, и до „пола године“ и у тим приликама добија дубину „и до 5 м“ (21,17,72).

Сл. 5. Дно Одоровачког поља под Видличем.

Коначно, у површинске облике треба уврстити и горње делове неких долова са одликама суходолица које се обично стачу у једну жижу и ту чине мала плитка и сува проширења. Ових флувиокрашких елемената највише има на оголелим падинама југоисточног Видлича, а поједини, према Ј. Петровићу, допиру и „до саме равни Одоровачког поља“ или се настављају у кратке јаруге „типа богаза“ (21,61-2).

У забрдском делу Видлича заступљени су и подземни крашки облици. Њих представљају углавном понори, јаме и пећине чије су димензије, разгране и остале особине релативно слабије познате него у другим областима.

Понори су најчешће у облику проширених дијаклаза или издуха по вртачама и доловима. Већи отвори су рећи и углавном заступљени испод Големог врха и Смиловског камена, северно од Одороваца и на Тепошу. Међутим, и они су при повр-

шини доста сужени те онемогућавају слободан приступ у њихову унутрашњост. Осим тога, неки су и затрпани од стране чобана да не би у њих упадала стока. Ипак, према потмулом звуку који настаје ударом ноге или баченим каменом, може се закључити да су дубоки и пространи и да наниже прерастају у јаме звекаре.

Једна од познатијих јама, су два блиска отвора, налази се у асиметричној вртаци на 1320 м висине и на 200 — 300 м западно од Смиловачког камена (проф. 2бп). Остале су у сектору Одоровачког поља код Бурбеве главе, а међу њима се особито истичу Цамалска и Одина пропаст које спомињу и Г. Видановић, Ч. Милић, Ј. Петровић и Д. Гавриловић. Прва је на висини 725 — 722 м и дубока око 25 м, а друга плића. Обе су у различном нивоу и „представљају старе поноре речице Блато” (уп. 12,14; 16,38; 21,75; 25,24,5).

Сл. 6. Мала врелска пећина изнад Рипала развијена на дијастромама.

Пећине су врелског и понорског типа. Прве су на већој висини, суве, мале и углавном локализоване више села Смиловци код водопада Рипало (сл. 6). Друге су на јужном ободу Одоровачког поља (сл. 5). Оне имају шире и дуже канале и поноре те их Ј. Петровић убраја у разгранате и сложене пећине које се комбинују са јамама (уп. 21,72,75,86). Међу овим такозваним Одоровачким пећинама најпознатија је Попова која, по Д. Гавриловићу, има два спрата и кроз њу протиче поток Блато (уп. 12,13), затим долази Данчулица са два улазна отвора, онда Т'мна дупка и Недељина Пећина*.

* О овим и другим пећинама више видети у посебном раду Ј. Петровића цитираним у литератури под редним бројем 20.

Закључак

Забрдски део Видлича представља само једну његову мању географску целину у југозападном подгорју Старе планине, али геоморфолошки веома интересантну. Њу изграђују слојеви скоро комплетне јуре, а затим миополиоценски и квартарни. Осим последњих, сви су они убрани, а први још и кретани са југозапада на свериосток при чему је дошло до њиховог кидања и најживања преко кредних седимената суседне височке области. Но, физиономији овог предела знатно су допринели и раседи, нарочито уздужни. Они су утицали на спуштања у самом Забрбу, затим на предиспозицију Одоровачког поља и оријентацију долине Забрдске реке. Сви ови тектонски процеси датирају од пре горњих миоцена, али се радијални настављају и кроз плиоцен и дилuviјум, а тада делују и епирогени покрети који утичу на издизање видличког гребена, али и на дисконтинуитет у изградњи неких рељефних облика.

Од егзогених процеса овде су деловали углавном абразиони, флувиоденудациони, али највише хемијски. Трагови првих два су испољени системом тераса, а трећег кравким многоврским облицима међу којима доминирају вртаче и увале. Некима од њих дна су допрла до водонепропусне подлоге те им се процес данас развија само бочно. Његовим утицајем, уз тектонску предиспозицију, формирано је и једно од највећих крашких поља у источној Србији. Оно се и даље шири, али углавном према југу па тако постаје све више асиметрично што је иначе карактеристика и осталих површинских облика. Подземни крас је такође развијен и исказан свим облицима различитог типа и степена еволуције. Сви су они одраз првенствено чистих карбонатских слојева, затим увећане количине падавина и релативно добро развијене подземне хидрографије о чему сведочи већи број крашких извора и врела. О њима биће говора у другом раду.

Л И Т Е Р А Т У Р А

1. Анђелковић М. Ж.: 1962. Биостратиграфија доње јуре Старе планине на основу амонита. Геолошки анали Балканског полуострва, књ. XXIX, Београд.
2. Анђелковић М. Ж.: 1967. Структурно фацијалне зоне Карпато-балканида, Србије. Зборник радова Рударско-металуршког факултета и института за бакар, књ. V, Бор.
3. Анђелковић М. Ж. и Николић П.: 1974. Велики шарџак у тектонској грађи источне Србије. Записници Српског геолошког друштва за 1973. годину, Београд.
4. Богдановић П. О.: 1966.: Појаве седиментних руда гвожђа на Старој планини. Записници Српског геолошког друштва за 1963. годину, Београд.
5. Богдановић П. О.: 1973/1974. Геотектонска рејонизација источне Србије. Весник Завода за геолошка и геофизичка истраживања, књ. XXXI/XXXII, Серија А, Београд.

6. Цвијић Ј.: 1896. **Извори, тресаве и водопади у источној Србији**. Глас Српске краљевске академије, књ. LI, Београд.
7. Цвијић Ј.: 1903. **Нови резултати о глацијалној епоси Балканског полуострва**. Глас Српске краљевске академије, књ. LXV, Београд.
8. Цвијић Ј.: 1912. **Сува планина и карст Валождја**. Гласник географског друштва, књ. 1, Београд.
9. Цвијић Ј.: 1924. **Геоморфологија I**. Београд.
10. Цвијић Ј.: 1926. **Геоморфологија II**. Београд.
11. Гавриловић Д.: 1970. **Реликти купастог краса у Карпатско-балканским планинама Југославије**. Зборник радова Географског института „Ј. Цвијић“, књ. 23, Београд.
12. Гавриловић Д.: 1975. **Крас Карпатско-балканских планина у Југославији**. Гласник Српског географског друштва, књ. LV, 2, Београд.
- 12а. Дукић Д.: 1978. **Воде СР Србије**. Посебна издања Српског географског друштва, књ. 44, Београд.
13. Јанковић П. Т.: 1909. **Историја развитка нишавске долине**. Посебна издања Српске академије наука, књ. XXVIII, Београд.
14. Мартиновић Ж. М.: 1973. **Денудациони облици у еруптивима код села Рудара и Велике Лубнице**. Зборник радова Природно-математичког факултета, књ. I, Приштина.
15. Милаковић Б. Б.: 1966/1967. **О угљеносном неогену код Мазгоша**. Весник Завода за геолошка и геофизичка истраживања, књ. XXIV/XXV, серија А, Београд.
16. Милић Ч.: 1970. **Основне карактеристике геоморфолошке еволуције кречњачких терена у источној Србији**. Зборник радова Географског института „Ј. Цвијић“, књ. 23, Београд.
17. Милић Ч.: 1976. **Речни сливови као елементи рељефа источне Србије**. Посебна издања Српског географског друштва, књ. 42, Београд.
18. Миловановић Б. и Бирић Б.: 1968. **Геолошка карта Србије лист Приштина — Ниш 1:200.000** Завод за геол. и геоф. истраживања, Београд.
19. Пантић Н. и Цветичанин Р.: 1962. **Лијас и карбон Старе планине**. Записници Српског геолошког друштва за 1958/1959. годину, Београд.
20. Петровић Ј. Б.: 1970. **Одоровачке пећине**. Зборник радова Природно-математичког факултета, књ. I, Нови Сад.
21. Петровић Ј. Б.: 1974. **Крш источне Србије**. Посебна издања Српског географског друштва, књ. 40, Београд.
22. Протић М. и други: 1931. **Геолошка карта лист Пирот 1:100.000**. Издање Геолошког института краљевине Југославије, Београд.
23. Протић М.: 1934. **Геолошки састав и тектоника Старе планине**. Расправе Геолошког института краљевине Југославије, књ. IV, Београд.
24. Радошевић И.: 1959. **Прилог познавању петрографског састава каменог угља карбона и лијаса Старе планине**. Весник Завода за геолошка и геофизичка истраживања, књ. XVII, Београд.
- 24а. Станковић С. М.: 1970. **Крупачка мочвара**. Зборник радова Географског завода Природно-математичког факултета, књ. XVII, Београд.
25. Видоновић Г.: 1960. **Видлич-Забрђе**. Посебна издања Српске академије наука, књ. CCCXXVII, Географски институт, књ. 15, Београд.
26. Жујовић Ј. М.: 1893. **Геологија Србије**. Посебна издања Српске краљевске академије, књ. IV, Београд.

R E S U M E

LE PART DE ZABRĐE DE VIDLIČ

— Observations morphologiques —

Ž. M. Martinović

Zabrđe avec Vidlič se trouvent en Serbie de l'est, dans le piedmont de SW de Stara Planina. Cette contrée est construite par les couches de grès, marnes et calcaires, complément de lias et dogger, qui, très souvent semble d'avoir l'air de flysch, et puis, de calcaires marbreux, cristallisés et siliceux. Mais, au dessous, ceux-la sont bien couverts par accumulation néogène de gres, charbon, argile et de caillou, dans même temps, d'accumulation de diluvium et d'alluvium. Les couches jurassique sont bien pliées en construisant un anticlinal connu comme une nappe, laquelle se couche sur les grès crétacéique, dans la part de SE de la contrée. Malgré le plissage et de mouvement tectoniques, dans l'oligomiocène se sont formées des failles nombreuses. Celles, donnent une structure de parquet aux terrains, en étant encore actuelles.

Nonobstant, les processus d'abrasion, fluviales-dénudations et karstique ont effectués une influence sur la structure de cette contrée. Dans cette manière, malgré le relief initial, auquel doit appartenir de 2 — 4 de niveaux érosifs, ici se sont bien marquées des plate-formes d'abrasion et les flexions dans 9 niveaux; 4 principales et 5 stadiales. Cependant, le relief fluvial est exprimé seulement le long d'une petite rivière avec deux terrasses et une plate-forme étroite d'alluvium. Les courants brefs et périodiques sont plus développés, dont petites vallées se caractérisent par les cascades et des pots gigantesques de tourbillon de l'eau. Les formes plus nombreuses morphologiques sont bien créées par une alternance chimique. Parmi eux, les plus caractéristiques sont les formes: petites têtes, puis, lapies, fossettes (fossettes corosives), dolines et des pots gigantesques de tourbillon de l'eau. Les formes plus grandes en Serbie de l'est. Ces formes sont créées sous les processus composés tectoniques et de l'érosion karstique, mais dans le fond de laquelle se trouve une petite rivière de souterrains. Là, il y a assez de gouffres, se situant dans le fond de dolines et de vallées sèches, mais les fosses sont peu profondes, sans possibilité d'en mettre sous observation. Enfin, il y existent des grottes de l'origine de sources et de gouffres, en se trouvant dans divers niveaux. Celles de ci-dessus sont petites et sèches, mais celles de ci-dessous, sont plus vastes, plus longues et humides. Toutes ces formes karstiques appartiennent au type de passage de la montagne de Jura.

МИЛОРАД БИРИЋ

ЗАГАБИВАЊЕ ВАЗДУХА И БУКА КАО ПОСЛЕДИЦЕ САОБРАЋАЈА

(Осврт на резултате испитивања ваздуха
и буке на деоници аутопута кроз Пирот)

Потреба неодложних мера заштите човекове средине више није само апел, декларација или необавезни програм. Нема сумње, ова сложена, мултидисциплинарна проблематика озбиљно заокупља готово све структуре: почев од научних, политичких, па све до обичног радног човека који све јасније осећа деградативне процесе природе и нарушавања биолошких вредности и атмосфере свуда око себе. Тако се, после дугогодишњих расправа о овој проблематици, која заокупља све земље света, приступа програмирању мера и задатака који треба да, ургентним друштвено-политичким и превентивно-здравственим захватима и дугорочним акцијама, зауздају даље угрожавање извора живота (вода, ваздух, земља, храна екосистеми). Отуд Устав, статут општина и програми развоја садрже, за разлику од ранијих година, комплекс мера ове изузетно значајна и бремена низом опасности, области. Оно што је фундаментално у овој области, сложили су се сви експерти, је потреба темељног научно-истраживачког рада. Наиме, општа је констатација да резултати мера уногима зависе од њихове научне истражености. Зато и отпочињу истраживања, мада не још увек обједињена и усклађена, на којима ће се саздати визија нашег здравља и извесније будућности. Упоредо с тим, све више је прописа који, обавезују на норме и услове, нарочито из области производње и промета животних намирница, заштите вода, ваздуха и др.

И Општина Пирот, у том контексту, није мимо општих токова активности на овом плану. Истина, оптерећена низом проблема друштвено-економског развоја, отимајући се из заосталости, не може одједном да реши тако сложене и бројне санитарно-хигијенске и друге проблеме који се тичу заштите њених природних ресурса и очувања здраве средине (пречишћивач на изливном делу канализације у реку Нишаву, довршетак канализационе мреже у свим деловима града и приградских насеља, изградња хигијенског WC у Паризу, хигијенско збрињавање смећа и изградња савремене депоније, сузбијања негативних дејстава пестицида, заштита екосистема, модернизација технологије израде животних намирница, дислокација аутопута који про-

лази кроз град, заштита ваздуха од загађивања издувним гасовима моторних возила итд.).

Једна од мера садржаних у програму хигијенизације на подручју Општине Пирот је и заштита ваздуха од загађивања, посебно издувним гасовима моторних возила.

Будући да је Пирот, као што је познато, живо транзитно подручје, посебно аутомобилског саобраћаја, због међународног пута који пролази главном улицом, било је потребно установити да ли, колико и чиме ваздух главне а притом и других улица бива загађен. Најпре: у главној улици (М. Тита) увек је велика концентрација људи (административно-пословни блок је у право дуж те улице — Општина, Суд, Пошта, Банка и др.), затим школе, помоћна аутобуска станица, трговинске и друге радње и низ индивидуалних стамбених и друштвених зграда лоцираних до саме ивице тротоара.). Оно што је веома важно, ту су бројни пешачки прелази који изискују застајкивање а тиме и појачану емисију штетних продуката сагоревања, стварања буке и др.

У циљу испитивања загађености ваздуха од издувних гасова и нивоа буке — ангажован је Завод за здравствену заштиту СР Србије, као стручна и овлашћена установа. Мерења су извршена у јулу и августу 1973. године.

Одређивање концентрације најважнијих загађивача који потичу од возила са унутрашњим сагоревањем

Испитивања у вези са овим имала су за циљ да утврде да ли је у овом делу Пирота ваздух прекомерно загађен од саобраћаја услед ослобађања штетних агенаса из издувних гасова (угљенмоноксид, азотни оксиди и формалдехид) из моторних возила којих само у Пироту има 6066, а посебно у време туристичке сезоне када кроз главну улицу прође и до преко 6000 возила (јула месеца 1976.) за један дан. Више, међутим, није само главна улица угрожена. Све чешће тешке хладњаче и друга возила скрећу, паркирају се (или ноће) у другим улицама и тако шире радијус загађивања ваздуха и стварања буке.

Узорци ваздуха узимани су на три места, у висини дисајних органа при кретању или стајању: непосредно испред раскрснице ул. М. Тита и И. Милутиновића, испред раскрснице ул. В. Степе и код раскрснице ул. М. Тита и Д. Миленковића.

Угљенмоноксид у ваздуху одређивала је лабораторија за аерозагађења Завода за здравствену заштиту Србије методом по М. Б. Јакобсу, а азотне оксиде методом по Б. Ф. Солтзману, а буке по Соху. Концентрације загађивача изражене су у мг на м³ ваздуха и упоређене са максимално дозвољеним границама загађивача према Закону о заштити од загађивања ваздуха („Службени гласник СРС”, бр. 8/73).

Резултати испитивања

На табелама 1, 2 и 3 приказани су подаци о вредностима угљенмоноксида, азотних оксида и формалдехида. На мерним тачкама 2. и 14. јула на раскрсници улица М. Тита и И. Милутиновића угљен-моноксид је премашао максимално дозвољену концентрацију (3 mg/m^3) од 3,9 до 10,9 пута!

Вредности формалдехида проверене су узимањем 13 узорка од којих су 9 негативна а 4 су показала концентрације од 0,023 до 0,032 mg/m^3 . Од 13 узорака ваздуха на азотне оксиде 4 су негативна, а вредности 9 анализа су од 0,013 до 0,093 mg/m^3 .

Табела 1.

РАСКРСНИЦА УЛ. МАРШАЛА ТИТА и УЛ. ИВАНА МИЛУТИНОВИЋА У ПИРОТУ

Аерозагађивачи пореклом из моторних возила (фактори загађења)

Редни број	Датум узимања	СО угљенмоноксид mg/m^3	Фактор загађења	НСОН формалдехид mg/m^3	Фактор загађења	НОх азотни оксиди mg/m^3	Фактор загађења
1.	2. 7. 73.	15,70	5,2	Ø	—	0,085	1,0
2.	"	12,20	4,6	Ø	—	0,060	—
3.	"	15,60	5,2	Ø	—	0,086	1,0
4.	"	18,32	6,1	Ø	—	0,050	—
5.	"	28,10	9,4	Ø	—	0,063	—
6.	"	23,00	7,6	Ø	—	—	—
7.	"	22,80	7,3	Ø	—	—	—
8.	"	23,00	7,6	Ø	—	—	—
9.	14. 7. 73.	11,70	3,9	0,032	—	0,083	—
10.	"	11,70	3,9	0,026	—	0,063	—
11.	"	23,00	7,6	0,023	—	0,078	—
12.	"	32,70	10,9	0,023	—	0,093	1,0
13.	"	23,00	7,6	—	—	—	—

Фактор загађења представља однос нађених и максимално дозвољених концентрација, тј. колико је пута загађење изнад дозвољеног.

На табели 2. приказане су вредности загађивача на узоркованим местима. Између Поште и хотела „Национал“: подаци показују да је угљенмоноксид надвисио дозвољене границе (од 12,21 до 23 mg/m^3), односно да је 4 до 7,6 пута већи од максимално толерантних концентрација. Вредности азотних оксида биле су ниже од МДК*, а формалдехид је достигао али не и премашао дозвољене границе.

* Максимално дозвољене концентрације

Табела 2.

РАСКРСНИЦА УЛ. МАРШАЛА ТИТА и УЛ. ВОЈВОДЕ СТЕПЕ У ПИРОТУ
Аерозагађивачи пореклом из моторних возила (фактори загађења)

Редни број	Датум узимања	СО угљено-ноксид мг/м ³	Фактор загађења	НСОН формалде-хид мг/м ³	Фактор загађења	НОх оксиди оксиди мг/м ³	Фактор загађења
1.	2. 7. 73.	12,80	4,2	∅	—	0,043	—
2.	"	12,21	4,0	∅	—	0,033	—
3.	"	15,72	5,2	∅	—	0,020	—
4.	"	23,00	7,6	∅	—	0,043	—
5.	14. 7. 73.	15,70	5,2	0,023	—	0,030	—
6.	"	15,70	5,2	0,035	1,0	0,030	—
7.	"	23,00	7,6	0,021	—	0,066	—
8.	"	23,00	7,6	0,027	—	0,073	—
9.	"	—	—	—	—	0,063	—

Фактор загађења представља однос наћених и максимално дозвољених концентрација, тј. колико је пута загађење изнад дозвољеног.

РАСКРСНИЦА УЛ. МАРШАЛА ТИТА и УЛ. ДРАГОЉУБА МИЛЕНКОВИЋА
У ПИРОТУ

Аерозагађивачи пореклом из моторних возила (фактори загађења)

Редни број	Датум узимања	СО угљено-ноксид мг/м ³	Фактор загађења	НСОН формалде-хид мг/м ³	Фактор загађења	НОх азотни азотни мг/м ³	Фактор загађења
1.	2. 7. 73.	23,02	7,6	∅	—	0,073	—
2.	"	18,32	6,1	∅	—	0,050	—
3.	"	18,31	6,1	∅	—	0,015	—
4.	"	∅	—	∅	—	0,030	—
5.	"	∅	—	∅	—	0,016	—
6.	14. 7. 73.	15,70	5,2	0,026	—	0,046	—
7.	"	34,20	10,1	0,021	—	0,066	—
8.	"	28,80	9,6	0,026	—	0,056	—
9.	"	23,00	7,6	—	—	0,066	—
10.	"	15,70	7,2	—	—	—	—

Фактор загађења представља однос наћених и максимално дозвољених концентрација, тј. колико је пута загађење изнад дозвољеног.

Табела 3. садржи податке на раскрсници улица М. Тита и Д. Миленковића. Две анализе угљенмооксида биле су негативне, док су 8 испитаних узорака ваздуха садржале овај гас у концентрацијама од 15,70 до 34,20 мг/м³ односно 5,2 до 11,04 пута изнад МДК. Азотни оксиди и формалдехид су показали концентрације мање од максимално дозвољеног. Према томе, од укупно 32 анализе ваздуха на угљенмооксид свега 3 анализе биле су негативне, док су 28 показале прекомерне количине СО које 3,9 до 10,9 пута прелазе МДК.

Као што је наведено — одређивања угљенмооксида извршена су у летњем периоду када су други извори овог токсичног продукта занемарљиви, односно да су установљене концентрације настале углавном услед лошег сагоревања горива у мотору возила.

У погледу стања загађености ваздуха формалдехидом и азотним оксидима, као што је наведено, нема опасности, јер су ови загађивачи у границама толерантних вредности.

Мерење буке

Интензитет буке износио је 70—80 дБ (А), 78—70 дБ (Б) и 84—94 дБ (Ц) у ул. М. Тита непосредно испред раскрснице код Хемијског чишћења, где су сада семафори. Анализом фреквенције буке највећи интензитет буке је на двотрећинским октавама — 31, 5, 63 и 1—25 Хз, што говори да потиче од саобраћаја. На вишим фреквенцијама од 500—800 Хз бука је знатног нивоа (81—65 дБ), што упућује на друге изворе буке (табела 4).

На раскрсници ул. М. Тита и В. Степе бука је била јачине 72—78 дБ (А), 82—89 (Б) и 9—96 дБ (Ц), истих фреквентних особина као на претходној мерној тачки.

Бука јачине 72—79 (А), 80—89 дБ (Б), 87—98 дБ (Ц), 92 дН на 500 Хз и 69 Хз на 8000 регистровано је на раскрсници ул. Маршала Тита и Драгољуба Миленковића.

Интензитет буке на тротоару поред улице М. Тита био је у интервалу од 70—90 дБ. Анализа фреквенције буке говори да она несумњиво потиче од саобраћаја (аутомобила, камиона, аутобуса и мотоцикала). Буку стварају, као што је познато, рад мотора, звучни сигнали, усисни и издувни систем, промена брзине, кочење, удари и трење делова возила и каросерија као и трење точкова о подлогу саобраћајнице.

Асфалтирањем ове улице (у време мерења улица је била обложена коцком) свакако је смањен степен буке, али имајући у виду све друге компоненте, радикално се није изменила ситуација, нарочито због све већег транзита тзв. хладњача и других тешких возила са приколицама која стварају изузетну буку.

У просторијама станова и хотелским собама које су лоциране поред ове саобраћајнице, на основу добијених резултата, са сигурношћу се може констатовати да је ниво буке изнад хигијенских норми.

Штетно дејство буке је вишеструко: неповољни утицаји на слух, нервни систем, опште стање организма, концентрацију итд.

РЕЗУЛТАТИ

На основу извршених испитивања загађивача ваздуха који потичу из моторних возила и мрежа интензитета градске буке у овом делу града — може се закључити следеће:

— вредности угљенмоноксида су од 12,20 — 34,20 мг/м³ ваздуха, односно ове вредности су 3,9 — 11,4 х веће од максимално дозвољених концентрација угљенмоноксида за комуналну атмосферу према Закону о заштити од загађивања ваздуха.

— азотни оксиди и формалдехид у узетим узорцима ваздуха били су у толерантним границама, односно нису прелазили МДК за спољну средину.

— јачина градске буке на испитиваним тачкама износила је 70 дБ (А) до 98 дБ (Ц) по Соx-у, пореклом од саобраћајних средстава;

— ниво буке у стамбеним просторијама са затвореним прозорима износио је 48 дБ (А) до 47 дБ (Ц), у просторијама хотела „Национал“ 66 дБ (А) до 78 дБ (Ц) и у просторијама хотела „Перот“ 54 дБ (А) до 77 дБ (Ц). Према томе — интензитет буке у становима и просторијама хотела знатно је премашао дозвољене, хигијенске вредности буке.

У циљу редукције загађености ваздуха угљен-моноксидом и смањења нивоа буке, неопходно је предузети следеће мере:

— дислоцирати део аутопута који пролази кроз град изван градског подручја, односно регулисати транзитни саобраћај и кретање камиона веће носивости тако да не пролазе кроз центар града.

— ограничити брзину кретања путничких возила улицом М. Тита како би се смањило ниво буке. Истовремено омогућити пролаз путничким возилима без успоравања и застајкивања на пешачким прелазима како би се смањила емисија загађивача ваздуха.

— вршити ригорозну контролу моторних возила приликом техничког прегледа возила и у току саобраћаја у погледу исправности њихових уређаја за сагоревање и избацивање гасова, односно не дозволити учешће у саобраћају оваквих (неисправних) возила. Сва возила са зацрњењем издувних гасова преко другог подеока Рингелмалове скале подвргнути прегледу и отклањању кварова који доводе до тога.

— Неговати у већој мери ивично зеленило применом хортикултура које имају већу соноизолациону моћ (липа, јавор).

— Приликом изградње стамбених и објеката друштвеног стандарда дуж главне улице треба имати у виду утицај издувних гасова и буке, те их лоцирати што даље од коловоза.

МИЛОРАД ЖИВКОВИЋ САЧУВАНЕ РАТНЕ ПУБЛИКАЦИЈЕ ПИРОТСКИХ ЈЕДИНИЦА

Многе публикације (књиге, брошуре, новине, часописи и сл.) објављене у току рата нису сачуване. Нестале су у ратном вихору нарочито оне писане у време жестоких борби на бојном пољу, у часовима одмора између две борбе, између два марша. Нестале су, јер су многе од њих „штампане” у малом броју примерака — на циклостилу, писаћој машини или руком уз помоћ индига, а често и у једном једином примерку, мастилом или оловком. Нестале су „обилазећи” борце, десетине и чете на положајима.

Гледајући преостале публикације данас, ни учесник догађаја не може се отети питању да ли је стварно могуће да се у оним тешким ратним условима тако нешто радило, и да се то тако добро радило. Били су то огромни напори уредника, техничких уредника, „издавача”, аутора и других другова и сарадника. Да би се издале четне, батаљонске и друге новине остајали су ови борци најчешће гладни, мокри и прозебли, уморни и неиспавани и по целу ноћ уз оскудно светло лампе или свеће.

Инспирисани великим циљевима НОБ, какве у то време није било у свету и мало је сличних у историји човечанства, ове публикације одиграле су велику револуционарну улогу. Биле су оне велики мобилизатор и васпитач. Подизале су дух, храбриле, давале и враћале снагу да се издрже натчовечанске тешкоће све до коначне победе над непријатељем.

Осим политичке, имале су ове публикације и велику војничку улогу. Училе су оне борце теорији и пракси ратне вештине и преносиле и размењивале ратно искуство.

Навешћемо овде публикације пиротских јединица, које су преживеле ратни вихор. Подаци су узети из „Библиографије издања у НОР 1941—1945.”, издање Војноисторијског института, Београд, 1964.

Књиге, брошуре и војна правила

ЧИТАЊЕ КАРАТА И ПЛАНОВА. Изводи из предавања на официрским и подофицирским курсевима при Штабу 46. дивизије НОВЈ. Издаје Команда војних курсева 46. дивизије НОВЈ. Приштина, јануар 1945. Налази се у институту за изучавање радничког покрета Београд.

ДЕКЛАРАЦИЈА ВЛАДЕ ДФЈ. Издао пропагандни одсек 46. дивизије. Приштина, март 1945. Чува се — где и горњи докуменат. Г. Димитров: О КАДРОВИМА. „Техника“ 46. дивизије, Врање, 1944. нов., локација иста као горе.

ИСТОРИЈА СКОП (б), I, II, III гл. Умножила ТЕХНИКА Пропагандног одсека 46. дивизије. Призрен, април 1945., стр. 94; 17x21. (Локација иста као горе.)

И. А. Рибар: НОВА УЛОГА МЛАДЕ ГЕНЕРАЦИЈЕ У НОБ И ЗАДАЦИ СКОЈ-а. Техника 46. дивизије. Приштина, дец. 1944. (Локација — као горе.)

УСТАВ ССРН. Техника Проп. одсека 46. дивизије. Приштина, март 1945. Локација као горе и у Држ. архиву Среза Пирот.

А. Ранковић: ОРГАНИЗАЦИОНО ПИТАЊЕ КПЈ У НОБ. Техника 46. дивизије Врање, новембра 1944. Чува се у музеју НОБ у Врању.

Ј. В. Стаљин: КЛАСА ПРОЛЕТАРИЈАТА И ПАРТИЈА ПРОЛЕТАРИЈАТА. Техника 46. дивизије. (Врање, нов. 1944.) Чува се у Музеју НОБ у Врању.

РАТНА СЛУЖБА. Издао Команда војних курсева 46. дивизије. Штампарија „НОВА ЈУГОСЛАВИЈА“ у Врању, 1944, стр. 56. Налази се у Народном музеју Топлице у Прокупљу.

РЕЗОЛУЦИЈА ЗЕМАЉСКЕ КОНФЕРЕНЦИЈЕ КПЈ. Техника 46. дивиз. Приштина, дец. 1944. Налази се у Државном архиву Среза Пирот и у К. П. СКС у Приштини.

Периодика — новине, часописи и сл.

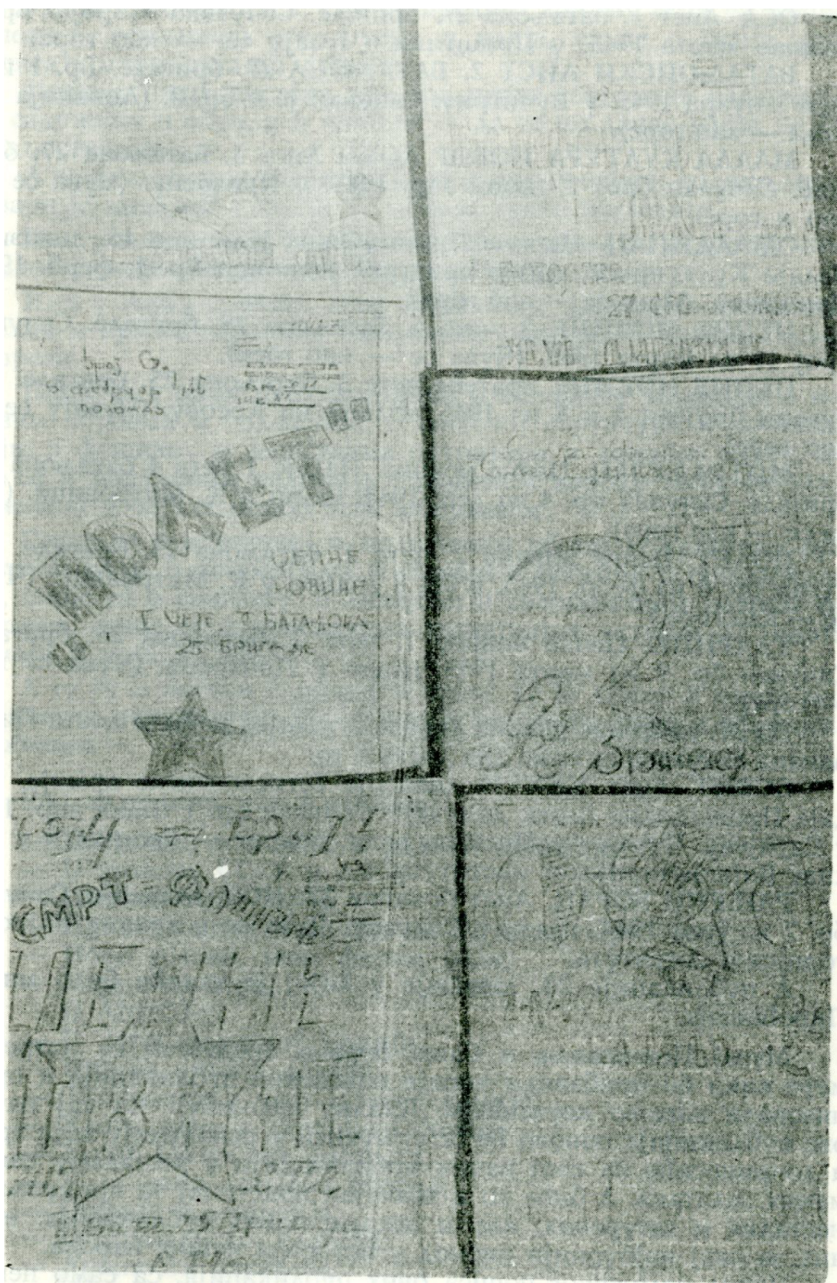
КА ПОБЕДИ. Лист 46. дивизије. Издаје Пропагандни одсек 46. дивизије. Ишла два броја, фебруар и март—април 1945. у Приштини и Призрену. Оба броја налазе се у Архиву Војноисторијског института, а бр. 1. и у Музеју НОБ у Лесковцу.

РЕЧ 25. БРИГАДЕ. Лист 25. бригаде 46. дивизије. Издаје Пропагандни одсек 25. бриг. Ишла три броја у периоду јануар—мај 1945. у Косовској Митровици. Сва три броја налазе се у Архиву Војн. истор. инст. у Београду.

БРИГАДНИ ЛИСТ 27. СРПСКЕ БРИГАДЕ. Издаје Пропагандни одсек бригаде. Ишла два броја 1945. године. Чувају се — као горе. ЛИСТ I БАТАЉОНА 25. бригаде. Без нумерације. Сачуван један број из 1945. издан на Косову. (Чува се — као горе.)

СЛОБОДА. Батаљонски лист 2. батаљона 25. бригаде. Издаје Култ. просв. одбор батаљона. Сачувани бројеви 7, 8 и 9 издани у Призрену од марта до јуна 1945. (Локација чувања — као горе.)

БАТАЉОНСКЕ ЦЕПНЕ НОВИНЕ 4. батаљона 25. бригаде. Сачуван број 4. издан децембра 1944. у К. Митровици. (Чува се — као горе.)

Насловне странице ратних публикација пиротских јединица

ОСА. Лист 1. батаљона 27. бригаде. Сачувана 4 броја. Бр. 1 изашао марта 1945. у Приштини. (Чувају се — као горе).

БАТАЉОНСКИ ЛИСТ 2. БАТАЉОНА 27. бригаде. Бр. 1 изашао јануара 1945. у Вучитрну. Сачуван је и бр. 2. (Локација чувања — као горе).

МЛАДА КУЛТУРА НОВОГ ДОБА. Лист 3. Батаљона 27. бригаде. Сачуван број 2, издан апр. 1945. у Призрену. (Чува се — као и горе).

ОМЛАДИНАЦ. Новине Приштабских јединица 46. дивизије. Издаје Култ. просв. одбор приштаб. јединица Бр. 1, феб. 1945. Приштина. (Чува се — као горе).

ЦЕПНЕ НОВИНЕ 3. чете 4. батаљона 25. бригаде. Сачуван број 11 од марта 1945. (Чува се — као горе).

ЦЕПНЕ НОВИНЕ пратеће чете 3. батаљона 25. бригаде. Сачувани бројеви 4 и 8 из 1945. издани на Косову. (Чувају се — као горе).

МИТРАЉЕЗАЦ. Цепне новине. Издаје 1 чета 4 батаљона 25. бригаде. Сачуван бр. 4 из дец. 1944. издан у К. Митровици. (Чува се — као горе).

ПОЛЕТ. Цепне новине 2. чете 2. батаљона 25. бригаде. Сачуван бр. 6 из фебр. 1945. и бр. 8 издани у К. Митровици. (Чува се — као горе.)

УДАРНИК. Цепне новине 1. чете 2. батаљона 25. бригаде. Сачуван бр. 9 из марта 1945. издан у Призрену. (Чува се као — горе).

Из 37. санџачке ударне дивизије у којој је било доста Пироћанаца сачувана су само два листа и то:

ОСВИТ. Лист XXXVII дивизије Југословенске армије. Издаје Пропагандни одсек дивизије. Сачуван бр. 1 издан апр. 1945 у Сарајеву. Чува се у Инст. за радн. покрет — Београд и у Архиву Војноисторијског института.

РАЊЕНИ БОРАЦ. Лист болнице 37. НОУ дивизије. Сачуван бр. 2 из јула 1944. издан у Санџаку. Чува се у архиву Војноисторијског института.

А публикације 22. дивизије у којој је такође било много Пироћанаца.

Музеј Понишавља и Савез бораца предузели су потребне мере како би прибавили копије наведених публикација и организовали њихово коришћење (сталну изложбу). На тај начин ове публикације поново ће се укључити у револуцију која траје и доприносиће на свој начин мобилизацији у решавању савремених задатака. А биће то и значајан подстицај за прикупљање несталих и затурених, као и писање нових публикација, везаних за овај најбурнији период у историји наших народа.

Поред изложеног пописа ових публикација, за само неким библиографским подацима о њима, морамо се, са почетак бар укратко, ту осврнути и на њихов изглед и садржину. Укратко, кажемо, јер би за опширнији осврт требало и много времена

и труда и простора. Јер, оне су предмет многих тема са разних аспеката, неисцрпно врело тема и идеја, па се о њима могу написати многе студије и књиге.

Неки од ових листова личе на праве савремене часописе и по садржини и обради и изгледу — да се ни данас њима не бисмо постидели.

А колико су само разноврсне те ратне новине и колико лепих ствари је записано у њима — то само треба погледати.

Има у њима чланака који могу да послуже за историју ових јединица, које говоре о њиховом историјском делу.

Има у њима и много лепо написаних, уметнички написаних песама и прича, песнички написаних чланака — правих песама у прози.

Пише се у овим публикацијама о оснивању јединица, о њиховим борбама и подвизима, о њиховој структури и организацији, о фашизму и зверствима окупатора и домаћих слугу, пише се о попаљеним селима и нападеном народу коме се одаје признање и чија се помоћ неће заборавити.

Пише се о војничкој и политичкој обуци, о културно просветном раду, о приредбама и музици и посебно о описмењавању, пише се о санитету, о хигијени и специфичним ратним болестима, пише се о прославама значајнијих датума: 27. марта, 1. маја, 9. маја, 25. маја.

А ту су и написи о спорту и шаху, ту је хумор и многе веома успеле карикатуре. Ту су чак и укрштене речи и шаховски проблеми.

Ево, за пример, неких наслова:

- Постанак, оснивање и рад 46. дивизије;
- О уговору СССР и ДФЈ;
- Циљеви наше борбе;
- Прелаз наших јединица на бугарску територију;
- Нови услови, нове форме рада;
- Народ се бори;
- О АВНОЈ-у;
- О Југословенској армији;
- Црвена армија долази;
- Такмичење у част Црвене армије;
- Улога жене у данашњој борби;
- Терор бугарских фашиста,
- У канцама домаћих изрода;
- Оружје и муниција;
- О стражарској служби;
- Дужности извиђача;
- Понашање у покрету;
- На заседи;
- Значај чистоће

Неколико и данас актуелних тема:

- Нама слободу нико није поклонио;
- Неутралних нема;
- Јачајмо моћ НОВ — узаданице наших народа;
- О протекцији

Много чланака, песама, илустрација и слика посвећено је другу Титу, врховном командишту. Навешћемо само неке:

- Тито, за тебе, за народ!
- Хоћемо Тита — нећемо краља,
- Чији је он?
- Друже Тито (песма),
- Песма Титу,
- 25. мај

Много чланака и песама посвећено је и Косову. То је и разумљиво, јер су се ове јединице од половине новембра 1944., па све до краја рата налазиле на Косову, па су и многе од ових сачуваних публикација настале баш на Косову.

У овим чланцима описан је продор наших јединица на Косово, које су туда јуриле и уништавале немачке трупе које су се извлачиле из Грчке, пошто су им претходно преградиле пут и спречиле их да се извлаче много погоднијим путем — долином Мораве. У њима је описан и улизак 25. бригаде (I пиротске бригаде) у Приштину, одн. њеног 4. батаљона који је први ушао у Приштину и ту остао извесно време као прва партизанска гарнизонска војска, док су друге наше јединице наставиле гоњење непријатсља према Митровици и Подујеву.

Описане су борбе са заосталим балистичким бандама и ове наше јединице много су допринеле да се те банде униште и ситуација на Косову нормализује, као и другим ослобођеним крајевима наше земље.

(Познато је да је због побуне балистичких банди на ослобођеном Косову било заведено ванредно стање).

Описан је однос према народу, описане су прославе значајних датума. Нарочито прославе у Сувој Реци и Ораховцу.) Опевани су и описани дивни примери помоћи наших јединица народу и гајења и учвршћења братства и јединства.

Својом борбом и односом према народу Косова, 46. дивизија је много допринела сређивању стања на Косову и јачању братства и јединства наших народа.

Само неки од наслова, које ћемо навести, показују какав је то био период у раду ових јединица:

- Рад наше дивизије на терену;
- 1944. — 1945. године, (Чланак комесара бригаде у коме је и улазак у Приштину);

- Има ли места Албанији у Федералној Југославији;
- Прослава 1. маја;
- Задатак дивизије у сетви;
- Теренски рад — село Славиње;
- Титови борци на делу;
- Космет се буди;
- Кроз Средачку жупу;
- Хајруш;
- Један марш;
- Мали Амеа;
- Патрола;
- У селу Горјан;
- Ми носимо слободу и равноправност;
- Први пут код Шиптара на конак;
- Извршивши низ задатака борци 3. батаљона раде на обнови пољопривреде Космета;
- Нови Албанци;
- Наш стан у Сувој Реци;
- Шипнија је наша земљица;
- Са положаја на Уши;
- Ноћ у рову;
- Бренгалиста Пера;
- Умирем, али знам зашто;
- Наши хероји.

Својом борбом, радом и доприносом у току доста дугог ратног боравка на Косову, може се слободно рећи, ове пиротске јединице постале су истовремено и нека врста косовских јединица.

О храбрости Пироћанаца много су лепше и пластичније писале Санџаклије, чију су 37. дивизију попунили Пироћанци. У „Освету”, листу 37. дивизије (бр. 1) два чланка: „Освједочено братство” и „Пироћанци” речито говоре о ратној храбрости бораца нашег краја (делове ових чланака изнећено касније).

Борци и сарадници листова у својим написима нису заборавили и своје пале другове. Њима је посвећено много чланака, песама, некролога. Наведимо само неке:

- „Сјећање на Вуле Васића”, који је био комесар какав треба да буде — душа јединице и васпитач бораца;
- „Болан Крик”, у коме брат описује погибију свог брата;
- „Наши пали”, некролог Србиславу Танчићу;
- „Умирем, али знам зашто”, потресна прича о подвизима храброг Боре, који тешко рањен, на самрти изговара ове речи, узете за наслов.
- „Искрен”, некролог Божидару Искреновићу, храбром команданту 2. бат. 25. бригаде, који је погинуо 9. 4. 1945. у селу Сенику код Ораховца, од метка блистичких одметника;

- „Другу Искрену” (песма);
- „Погреб”, некролог Николи Ценићу;
- „Наш мали борац Виктор”,
- „Наш покојни командант”, некролог Милану Биласу, команданту 2. баг. 27. бриг. погинулом на Честелину 29. 10. 1944. у борби с балистима;
- „Нове жртве”, описују борбе за одбрану Косовске Митровице од побуњених балистичких јединица и погибију многих другова;

Ту су и типични некролози: Живковић Живомиру и Радојку Лукићу са стиховима Вите, затим Ивану — „Словенцу” и многим другим.

Ту су и песме:

- „Палим партизанима”;
- „Мом палом другу”;
- „На вечитој стражи”;
- „Баре” и многе друге.

„Баре” је песма посвећена Чеди Златановићу, али је истовремено и сведочанство о неделима и зверствима бугарских окупатора.

У овим новинама је, треба посебно истаћи, и недовршени чланак Тозе Пантелића, објављен посмртно у батаљонском листу батаљона чији је он био политички комесар.

(Уз све горе наведене написе, нисмо навели и наслове листова у којима се они налазе, првенствено због уштеде у простору. Међутим, свако кога ови наслови буду заинтересовали лако их може наћи прелиставањем копија ових публикација, које ће моћи да добије у „Музеју Понишавља” или у Савезу бораца — Пирот).

Како се из досад побројаних наслова види, велики је број разноврсних радова у ових 30 бројева листова. Нисмо их бројили, мада би сигурно било занимљиво рећи колико их има, јер њихов број прелази сигурно неколико стотина.

Али, ако нисмо побројали све наслове, побројаћемо све ауторе ових радова; разуме се само оне који су се потписали, јер је велики број чланака, песама и других радова остао непотписан.

Писали су у овим листовима сви — од бораца и десетара, па све до највиших руководиоца дивизије.

Пописали смо овде све ауторе, јер знамо да је то од великог значаја. (Оне који се својим радовима јављају више пута, поменули смо само једном. Али има таквих који се посебно истичу, јер су написали и по неколико квалитетних радова).

Посебно истичимо ауторе:

Дукљан Вукотић, зам. команданта дивизије; **Слободан Цекић**, политкомесар дивизије од дец. 1944.; **Велко Ражњатовић**,

пом. комесара дивизије; **Радоје Љубичић**, руководилац Политодела дивизије; **Станојка Крушчић** члан Политодела дивизије; **Милорад Мишчевић** политкомесар 25. бригаде; **Радосав Јанковић**, зам. команданта 25. бригаде.

Остале ауторе, побројаћемо по абецеди презимена:

Алексић Борисав,
Алексић Р. М.
Андрић Илија
Антић др Милован,
Арсић В. (или Б)
Арсић Д.
Банковић Ст.
Цолић Јеротије
Цолић Радован
Цветковић Радослав
Ђирић Василије
Ђирић В.
Димитријевић Богомир
Димитријевић Драгомир
Драгутин др Долингер
Дојчиновић М. Ненад, његово прво писмо,
Дончић Јордан
Бенић Станимир,
Бенић Мирко
Беновић Стојанча
Борђевић М.
Борђевић Матеја
Борђевић Недељко
Букић Александар
Недељко др Ерцеговац
Голубовић Василије
Илић Милош, нач. штаба 25. бриг.
Илић Милош, пом. комесара чете
Ивковић Властимир
Јанићијевић Душан
Јовановић Спира
Јовановић Владимир
Јовановић Виден
Јовановић Радомир
Јовановић Живојин
Јовановић Добри
Јовановић Десимир
Јовановић Добросав
Јовановић Љубомир
Јовановић Миодраг
Јовић Стојан
Јовић М. „Калинка”

Јончић Душан
Каменовић Голуб
Костић Благоје
Костић Радисав
Костић Борђе
Костић Б. М. — Бошко
Крстић Сретен
Колић Методије
Мадић Мика
Манић Борђе
Микић Ст. Борђе
Мирковић Радован
Митровић Војислав
Мићовић Војислав
Најдановић Предраг
Недељковић Чедомир
Нешић Божидар
Николић В. Р.
Николић Раде
Николић Бранко
Николић Чедомир
Николић Илија — Аљушин
Поповић Бора
Пенчић Сава
Пејчић Јован
Пејчић Момир
Петковић Јован
Петковић Љубомир
Ранђеловић Бор.
Радоичић Добросав
Радовановић М. С.
Ристић В. Д.
Рашић Александар
Русимовић Јован
Ракић Сава
Ристић Влајко
Симоновић В.
Секуловић Вукоје
Стојановић Миодраг
Спасић Предраг
Стефановић Сава
Стојановић Новица
Стојановић Воја
Стојановић Д.
Стојановић Сретен
Стојановић Драг.
Секуловић Драгољуб
Стошић Живојин

Стошић Стојадин
Савић Благоје
Станковић Стојиљко
Станковић Светислав
Станковић В. П.
Стојиљковић Владимир
Савић Ј.
Стефановић Илија
Селимовић Светозар, Бански, његово 1. писмо
Симоновић М.
Станисављевић Пејча
Тодоровић С. Зарија
Тодоровић Стана
Тошић Новица
Трајковић Димитрије
Топличих Топлица
Васић Тодор
Васић Радомир
Видановић Миодраг
Веселиновић Златко
Златковић Б. Т.
Златковић А. Миодраг
Златановић Властимир
Живковић Вујица
Живковић Милорад

Многи чланци, песме и др. радови потписани су и само иницијалима или надимцима. Наводимо Следеће:

Станко, Керец, Јова, Жорж, Стева, Драги, Љубиша, Вита, Новак, Исписник, Бока, Аца, чика Аца, Вујица, Борац, Каћуш, Миша, Власта, Богдан, Јоксим, Скојевац, Јордан, Жика економ, или М. М., С. П., Б. Р., С. М., К. Б., А. Б., и др.

Осим наведених бројних аутора, многи написи остали су непотписани.

Приказали смо више формалну страну изложених публикација, међутим, тешко је упуштати се у суштину и садржину радова публикованих у њима. Јер, за то је потребно и више времена и више простора, Тешко је одлучити се за оно што је најбоље, да би се овде цитирало, јер је много веома добрих радова, па заслужују да им се да место. Одлучили смо се, ипак, за неке, а читалац оригинала наћи ће и много других, а сигурно и лепших и значајнијих места.

У Штабу дивизије и штабовима бригада било је доста људи који су схватили значај писане речи и издавања публикација, који су за то моћно оружје имали велико разумевање, па су га подстицали и помагали, а и сами су писали. У нижим, пак, јединицама било је снага и кадрова који су овај посао прихватили и тако су настале ове дивне ратне творевине од великог значаја.

Уосталом, и цела наша НОБ је таква. О томе сведочи и напред споменућа Библиографија сачуваних ратних публикација из НОБ у којој је обрађено више од 9.000 сачуваних књига, брошура, часописа, новина и других публикација објављених у току рата.

О томе како су наши борци прихватили писање и издавање публикација, можда најлепше говори „Предговор” у стиху у броју 2 Батаљонског листа 2. бат. 27. бригаде (Друге пиортске бригаде), одакле наводимо једну строфу:

„Борци другог батаљона,
Пуни духа борбенога,
Свакога се посла лате
И културно-просветнога.”

Заслужује пажњу и непотписана песмица под насловом „Пирот” из које наводимо једну строфу:

„Ој Пироте, дивни граде,
А где су ти сад бригаде?
Бригаде су сад у рат,
Да душману сломе врат.”

Из песме „Баре”, коју смо напред споменули, ево првих стихова:

„Поноћ.
Ми идемо и наше сенке.
У снегу безброј стопала.

...

Тишина.
Један за другим на козјој стази,
Вијуга уз брег црна змија.”

...

Из чланка „Један марш”, у коме су описани сусрети са сељацима на Косову почетком дец. 1944., наводимо један одломак:

„Улазимо у једно село, где нас народ посматра са неверењем. Ту смо се одмах дали на посао. Окупили смо народ и одржали збор. Још су ми у памети речи друга комесара... Народ је био одушевљен и грлио је комесара и остале другове...”

Сутрадан продужавамо за друго шиптарско село... Одмах после говора Шиптари су се разишли задовољни. А предвече сваки је носио 2 — 3 хлеба и јело. Ту су нам пришли многи добровољци — Шиптари”.

Одржана такмичења дала су многе резултате. Изнети су многи примери из војне обуке, политичке наставе, описмењавања, помоћи народу у одбрани земље и др. Ми смо се одлучили да издвојимо следеће примере:

Расклапање „Бренгала”

Петровић Слободан и Андријевић Милутин за 15 сек., а
Младеновић Мирослав за 14 сек.;

Расклапање „Зорке”

Живковић Станимир 35 сек.

Нешић Вукашин 40 сек.,

Расклапање пушчаног затварача:

Савић Благоје за 8 сек.

О ратничким врлинама бораца нашег краја, о којима има доста примера у овим листовима, радије ћемо цитирати написе других. У „Освиту”, листу 37. дивизије, коју су попуниле многе јединице из нашег краја и то тек формиране и упућене на фронт од придошлих добровољаца после ослобођења Пирота, налазе се два чланка: „Освједочено братство” и „Пироћанци”, у којима се пише о томе.

У првом чланку описана је погибија младог Пироћанца на прилазима Сарајеву, а у другом описано је јунаштво Пироћанца у борбама око Горажда.

„...” Јуришали су на бункере хладнокрвно, скакали на бодљикаве жице. Било је случајева да је један Пироћанца скочио да извуче колац за који је била бодљикава жица и пада пресечен од „шарца”, за њим скаче други, ... пада и он рањен, а тек трећи је успео да извуче колац.

Један је изнео свог рањеног командира и вратио се да изнесе „шарац” и још једног рањеног друга. Ту га је бацила експлозија минобацачке гранате...

Долазе тешки рањеници, врши се хируршка интервенција. Пироћанци у наркози певају партизанске песме, кличу другу Титу...

Пироћанци су се показали. Боре се сјајно...”

Посебну пажњу, чини нам се, заслужује насловна страна батаљонског листа 3. бат. 27. бригаде „Млада култура новог доба”. И наслов, сам по себи је занимљив, али је потребно погледати илустрацију на насловној страни. Са каквом озбиљношћу је борац одложио оружје, сео уз стабло и удубио се у читање.

Жао нам је што не можемо да цитирамо и многе друге радове, да наведемо веома успеле вицеве, шале и карикатуре, јер многи то заслужују. Заинтересовани читалац сам ће све то наћи у оригиналу и више него што му овде можемо пружити. А и циљ овог написа је да подстакне читање оригинала.

Ове ратне новине задовољиће знатижељу сваког читаоца и грађанина наше Општине и нашег краја, а нарочито свих бораца учесника у тим догађајима. Баш као што је било и на изложби ових публикација у Призрену 10. априла 1945., када је било

изложено око 70 примерака ових новина, (од којих је сачувано сада само око 30) и о чему пише дивизијски лист „Ка победи” у бр. 2, на стр. 22.

Предлажемо да Музеј Понишавља и Савез бораца — Пирот организују сталну изложбу ових публикација, која би сваком читаоцу увек била доступна.

Како нам се чини да многи радови заслужују да буду приступачнији данашњем читаоцу, сматрамо да би добро било да их „Слобода” објави у својим рубрикама у којима гаји традиције НОБ и васпитава своје читаоце на тим традицијама. Била би то веома погодна литература у ове сврхе.

А можда би било корисно и издати посебну књигу састављену од редова ових публикација, скоро у целости, са многим факсимилима, јер верујемо да би таква књига интересовала све бројне борце из нашег краја који су припадали овим јединицама и којих има десетак хиљада, а затим и њихову децу и родбину, као и многе друге читаоце и грађане наше општине и нашег краја. А школе би могле да је дају као награду својим ученицима.

Таква књига имала би велики војно-политички значај и у склопу концепције општенародне одбране, па предлажемо да се таква књига и изда.

01. јун 1977.

Београд

I

Културно-историјским споменицима Понишавља стручна служба заштите и наша друштвена заједница поклањају изузетну пажњу. Заједничким напорима кроз рестаураторско-конзерваторске интервенције и остале спасавалачке мере заштићени су и сачувани од даљег пропадања најзначајнији споменици. Међу неколико познатијих сакралних објеката са несумњивим споменичким својствима који су уведени у Регистар споменика културе увршћен је и манастирски комплекс са црквом посвећеном Св. Богородици код Сукова.*

Служба Завода за заштиту споменика културе у Нишу пре неколико година запазила је извесна оштећења на кровном покривачу манастирске цркве, па је по обезбеђењу средстава у току месеца маја 1974. године предузела најхитније конзерваторско-рестаураторске захвате да се са крова цркве уклоне старе дотрајале ћерамиде и препокрије цео двосливни кров на цркви.

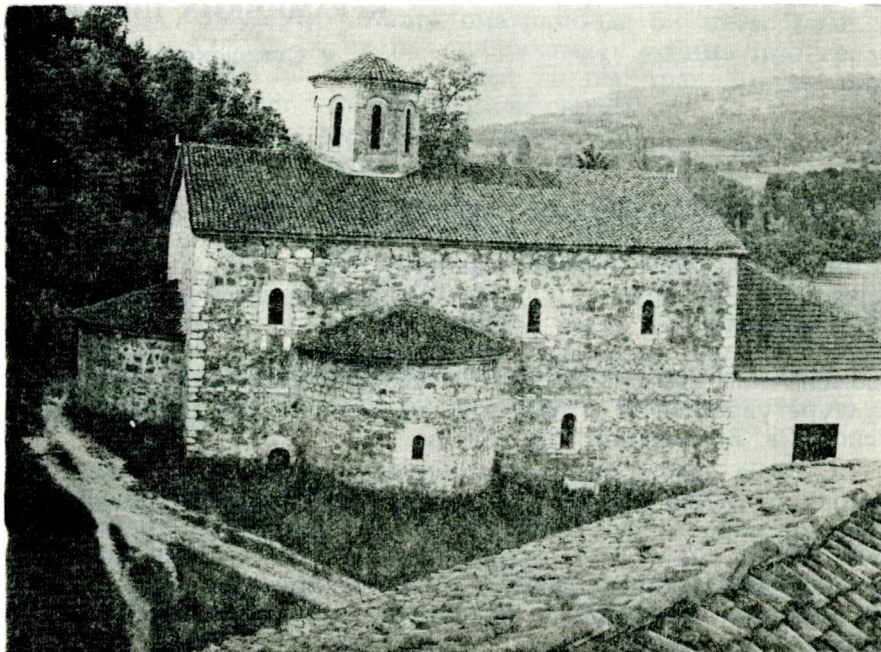
Чланови стручне екипе Завода за заштиту споменика културе у Нишу, који су се прихватили рестаураторско-конзерваторских интервенција на санацији кровног покривача мана-

* Храм Св. Богородице код села Сукова налази се на 2 до 3 километра десно од пута Пирот — Димитровград, испод пошумљеног брежуљка званог „Царев камен“, на десној обали Јерме. Манастирски комплекс подигнут је на основу посебно добијеног фермана од турског султана који је обесправљена раја Понишавља успела да добије 1856. године.

Грађевинске радове на манастирској цркви изводила је група дунђера коју је предводио мајстор Матејић, родом из Изатовца, уз велику и несебичну помоћ не само становника Сукова и суседних насеља, него и угледнијих занатлија и трговаца из Пирота.

Када је храм између 1857. и 1859. године довршен, два брата из Самокова, који су били вични зоографским пословима, декорисали су унутрашњост храма. Према натпису изнад врата када се из припрате улази у цркву (десна врата) може се прочитати текст из којег се види да је живопис у унутрашњости храма довршен у току 1871. године.

стирске цркве, приликом скидања поломљених и оштећених ћерамида неочекивано су нађени у близини кубета на обиље разноврсних и занимљивих керамичких предмета. Око кубета на простору од 2 до 2,5 метра откривени предмети су били распоређени и тесно збијени један поред другог и један изнад другог са отвором увек окренутим наниже.

Суковски манастир

Сви овако уграђени керамички предмети испуњавали су шупљине већих размера код кровне конструкције, пошто се испод кровног покривача напос цркве састоји од три свода. Између керамичких предмета и ћерамида налазио се дебљи слој састављен од крупнијих комада бигра у виду плоча чврсто повезаних малтером.

Налаз овакве врсте веома је редак на нашем подручју, а према досадашњим искуствима изгледа и јединствен. Зато етнологзи (са ретким задовољством које осећају археолози и историчари уметности када открију неку значајнију оставу или депо из античке епохе или средњег века) са правом и поносом сматрају да ово занимљиво „скровиште“, захваљујући бројности и разноврсности предмета као и њиховој сасвим доброј очуваности, оправдано треба да побуди знатно интересовање не само

код стручњака који проучавају наше културно наслеђе и народно стваралаштво, него и код ширег круга љубитеља народне керамике.

Стари грнчари Понишавља, наше познате и чувене матице грнчарства, међу којима су водећу улогу имали грнчари Пирота, изгледа да су још од самог почетка подизања овог објекта сакралне архитектуре узели виднијег учешћа код подизања храма уступајући своје рукотворине, које нису биле за тржиште, да буду уграђене у кровну конструкцију цркве Суковског манастира.

Средином XIX века док се још није раја Понишавља ослободила турског ропства у овом региону, нарочито у Пироту биле су врло развијене и скоро у свом пуном процвату поједине занатске делатности. Грнчарски „руфет“ — еснаф у Пироту основан је 1840. године и представља један од најстаријих еснафа у Понишављу. Поред грнчара који су у граду имали своје радионице, грнчарством су се интензивно бавили и поједини грнчари у сеоским насељима око Пирота. Сеоски грнчари су често својом конкуренцијом угрожавали економски положај многих грнчара у граду који су од грнчарства живели.

Естетска и етнолошка вредност многих предмета, иако су скоро сви са извесним оштећењима, је неоспорно веома велика.

Већина одабраних и скинутих предмета са крова манастирске цркве, као и оних предмета који су остали на месту где су их поставили градитељи храма, су недорађени, пошто су, са врло малим изузетком, извађени из грнчарске пећи после првог печења. Мали број предмета је глебосан, док су скоро сви предмети преливени белом ангобом — раствором размућене и процеђене беле земље коју грнчари зову: „белило“.

Због веома веште израде предмета намењених углавном потребама градских и сеоских домаћинстава, изванредне спретности и смисла приликом украшавања предмета и богатства маште анонимних народних стваралаца, често погрдно и из подсмеха названих „каљаваца“, сматрамо да смо у праву када истичемо да налазу треба посветити онакву пажњу какву овај редак „мајдан народног грнчарства“ заиста заслужује. Иако још немамо потпун увид у садржај целокупног налаза, надамо се да нећемо погрешити ако апроксимативно проценимо да је испод ћерамида поред кубета цркве остало још неколико стотина нетакнутих предмета и њихових фрагмената. Форме, фактура и орнаментика појединих предмета подстичу на размисљање о животу и раду скромних, марљивих и стрпљивих народних стваралаца и њиховој великој умешности у декорисању извесног броја заиста прекрасних предмета.

Поједини богатије украшени предмети, међу којима су неки и веома ретки, недостају и најбогатијим збиркама народне керамике Етнографског музеја СР Србије у Београду, а затим

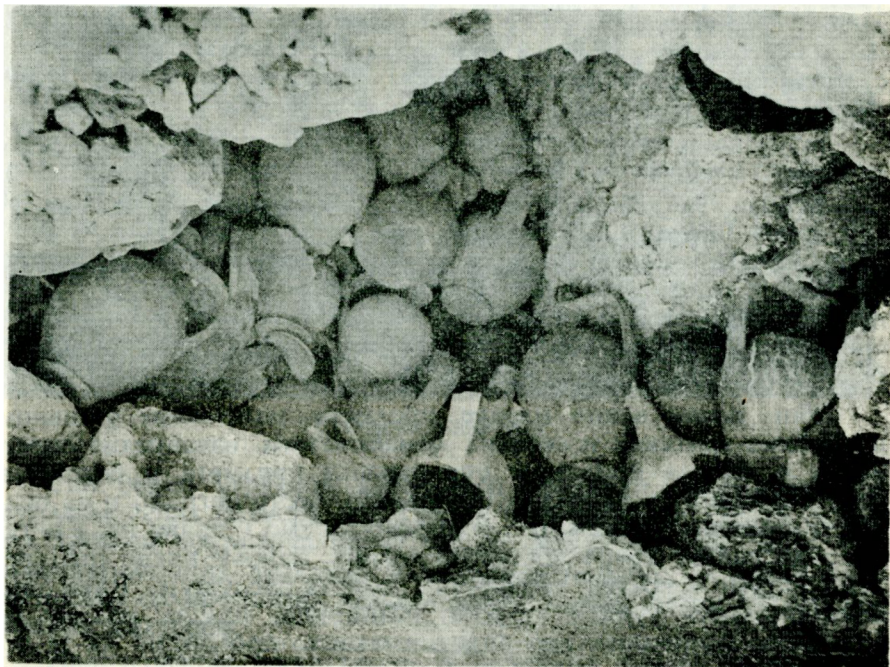
и збиркама грнчарских производа у Народном музеју у Нишу и Музеју Понишавља у Пироту.

Надамо се да овај интересантан налаз може доста допринети потпунијем и свестранијем сагледавању и проучавању развоја нашег познатог грнчарског центра у Понишављу Пирота са његовом ближом околином.

II

Преглед, класификација и орнаменти откривених предмета

Већину предмета које смо пронашли претежно сачињавају тестије — „стовне” са ибрицима и кондирима разних форми, типова и величина. Без већине предмета није се могло замислити ниједно домаћинство, као: посуде за кување јела — „грнци” — лонци, панице, бучварке, бљуце, зејтинлике и пљоске. Од

Сл. бр. 1. Група предмета у сонди

предмета који су чинили неопходан инвентар покућства и посуђа, као бокали и котлајке са претходно поменутих посудама, међу издвојеним предметима имамо и два „ћунка” — водоводне цеви, нешто краће од 0,5 метара. „Китене стовне” и једна посуда у виду веома лепо украшене тестије са отвором на средини дна звана „варалица” су најпривлачнији, најбогатије орнаментисани и најлепши предмети.

Бројно стање керамичких предмета:

— обичне тестије — „стовне” без сиска и стопе	2
— „стовне” зване „оцатаре” без стопе и сиска	6
— „стовне” зване „кркавци” са рупицом поред грлића	8
— „стовне” са стопом и сиском на делу дршке	12
— „стовне” са венчићем око грлића, са по три испу- ста са ситним рупицама, са стопом и сиском на дршци	13
— „китене стовне” са стопом и сиском на делу дршке и веома декоративно обраћеним делом око грлића	10
— „варалица” у виду веома богато украшене тестије	1
— фрагменти „китених стовни”	2
Свега свих врста „стовни” —	54
— „дрнци” — лонци	10
— „панице” — врста керамичких тањира	8
— ибрици	8
— кондири	7
— „шепендери” — бокали	2
— „ћунци” — водоводне цеви	2
— „бљуца” — тип старијег керамичког тањира	1
— зејтинлика — посуда за чување зејтина	1
— ћувечарка	1
— пљоска — посуда у виду диска за ношење ракије	1
Свега предмета: —	41
Укупно свих керамичких предмета: —	95

Форме извесних група откривених предмета неодољиво асоцирају на облике старих бакарних ибрика који су донети у наше крајеве са Истока (Персија и Турска) посредством Турака. Код већег броја осталих предмета запажа се низ заједничких елемената и мотива који су карактеристични за грнчарство на подручју Отоманског царства и код грнчарских производа наших суседа Бугара.

Поједине посуде су сасвим једноставно израђене и углавном украшене у зграфито техници са геометријским орнаментима. Код неколико — предмета примењена је техника украшавања аплицирањем неких елемената или извођењем ажурних декоративних украса, најчешће код основе грлића посуда. Међу најлепше украшеним примерцима предмета су оне посуде са аплицираним розетама и врпчицама у виду гајтана на боковима посуда и профилисаним деловима око грлића који веома декоративно делују. Посуде оваквог типа познате под именом „китене стовне” свакако да нису биле намењене свакодневној употреби, него су највероватније служиле за обредне сврхе или су коришћене уместо бублија или кићених кондира приликом свадбених обичаја.

За нас су естетски најпривлачније и највредније оне посуде са аплицираним тачкицама — „бобицама” у вертикалним низовима, розетама и врпчицама, а нарочито оне посуде чији су бокасти делови обликовани у виду диње са равномерно и лепо распоређеним кришкама, које су увек исте величине. У обиљу предмета истичемо као раритет једну занимљиву посуду сличну нешто богатије украшеној тестији, код које је отвор на грлићу затворен у виду купе. Ова посуда се може делимично напунити неком течношћу (алкохолним пићем) преко једног левкастог дубљег отвора који се налази на средини дна посуде. Розете су најчешће аплициране на најширем бокастом делу и обично се на таквим посудама налазе по три розете. Мањи испусти са по три рупице такође су распоређени на по три места у близини рамена посуде, одакле почиње да се сужава бокасти део. Венчићи са неједнаким бројем ситно перфорираних округлих рупица налазе се на средишњем делу грлића који је са венчићем проширен и задебљан, или нешто ниже испод основе одакле полази грлић посуде. На простору испод саме дршке посуде венчић са ситно перфорираним рупицама се не затвара. Најређи декоративни елементи на китеним стовнама су цилиндрични додаци око грлића, где могу бити изрезани ситнији правоугаони отвори или троуглови. Ови цилиндрични делови су аплицирани нешто ниже од основе грлића и уздижу се вертикално или конусно око грлића. Код неких посуда аплицирани делови се у благо закошеном положају спајају са грлићем на месту испод задебљања, где се додирује дршка посуде са грлићем.

У нашој стручној, етнолошкој литератури не налазимо ни термина, ни аналогија за овакве аплициране цилиндричне делове. На појединим посудама запажени су наизменично поређани троуглови у два нивоа који се налазе једни изнад других, од којих су једни у вертикалном положају, а други горњи у нешто искошеном положају. Посуде овакве врсте имају дно обрађено и проширено у виду стопе. Ивице неких стопа кружно су украшене одозго ситнијим лунуластим удубљењима.

Занимљиво је да су сви ови предмети били скоро заборављени и да градитељи храма као ни грнчари нису ни слутили да ће они бити откривени тек после 120 година, да ће представљати велико културно-уметничко благо. У мноштву предмета који још нису померани са својих места, него стоје онако како су их постављали градитељи манастирске цркве, свакако да ће бити још по који предмет нама непознатих форми и начина украшавања.

Размишљајући о етнографској и уметничкој вредности керамичких предмета, који су нађени поред кубета испод ћерамида цркве Суковског манастира, намеће нам се низ питања као: да ли су ови предмети прозвод појединаца из оближњих насеља или неколико удружених грнчарских радионица из Пи-

рота? Какву су функцију имали ови предмети и због чега су их градитељи цркве уградили у празнине између сводова око кубета на цркви? Ко ли је могао прикупити овако велики број предмета? Ми нисмо у могућности данас да дамо поуздане одговоре на ова и слична питања. Ипак, сматрамо да уз извесна прихватљива објашњења можемо доћи до неких сазнања која ће нам лакше омогућити разумевање овог сложеног проблема.

III

Осврт на улогу уграђивања керамичких предмета у зидове сакралних објеката

Керамички предмети и посуде уграђивани су споља у апсидалне зидове или унутра у зидове храмова наших средњевековних монументалних споменика из естетских и практичних разлога. Споља на зидовима црквених грађевина као, на пример, код Св. Богородице Љевишке у Призрену уграђене су опеке и керамичке плоче, које су поред декоративне улоге послужиле да на апсиди споменичког објекта формирају одређени натпис. Стари Римљани и Византијци често су у унутрашњости храмова у њихове зидове или сводове уграђивали керамичке посуде — „ћупе“ са циљем да се у унутрашњости сакралног објекта појачају акустични ефекти. Из истих разлога су и турски градитељи — мимари у поједине јавне грађевине у којима су се окупљали бројнији слушаоци уграђивали керамичке предмете. Наши неимари познатијих монументалних црквених грађевина су уграђене посуде у зидове некад затварали малтером, а понегде су се касније назирали отвори уграђених посуда.

Познати су примери уграђивања керамичких посуда на нашем подручју у нашем народном градитељству и првих деценија XIX века. То је урађено и приликом подизања старе лесковачке цркве, када су градитељи цркве са намером да се постигну јачи звучни ефекти у пету свода цркве уградили одређен број керамичких посуда. Из Лесковца познат нам је још један пример који помиње Милан Б. Милићевић у приповеци „Лејла“, објављеној у збирци приповедака „Зимње вечери“, да су у зидове, који су ограђивали двориште неког турског паше, са унутрашње стране биле узидане неке „ћупе“. Према Милићевићевом опису ове керамичке посуде у зиду биле су уграђене са циљем да се из дворишта, ако нека од пашиних жена из харема запева или се гласније насмеје, на улици не чује никакав звук ни шум.

У појединим црквама брвнарама у Шумадији приликом рестаурааторско-конзерваторских интервенција налажене су поједине тестије везане канапом за делове кровне конструкције.

Не одабацујући у потпуности објашњења колега архитеката са којима смо се о овом питању констатовали, изгледа нам да су и они у праву када истичу да су керамички предмети у цркви

Суковског манастира највероватније имали улогу да према статичким нормативима као знатно лакши материјал не врше велико оптерећење на четири веома витка стуба који носе сву тежину великог и масивног кубета на цркви. Уважавајући наведене аналогне примере, сматрам сасвим оправданим и умесним да су поред ове функције уграбени керамички предмети утицали на бољу акустичност која је пожељна и обавезна у свим храмовима.

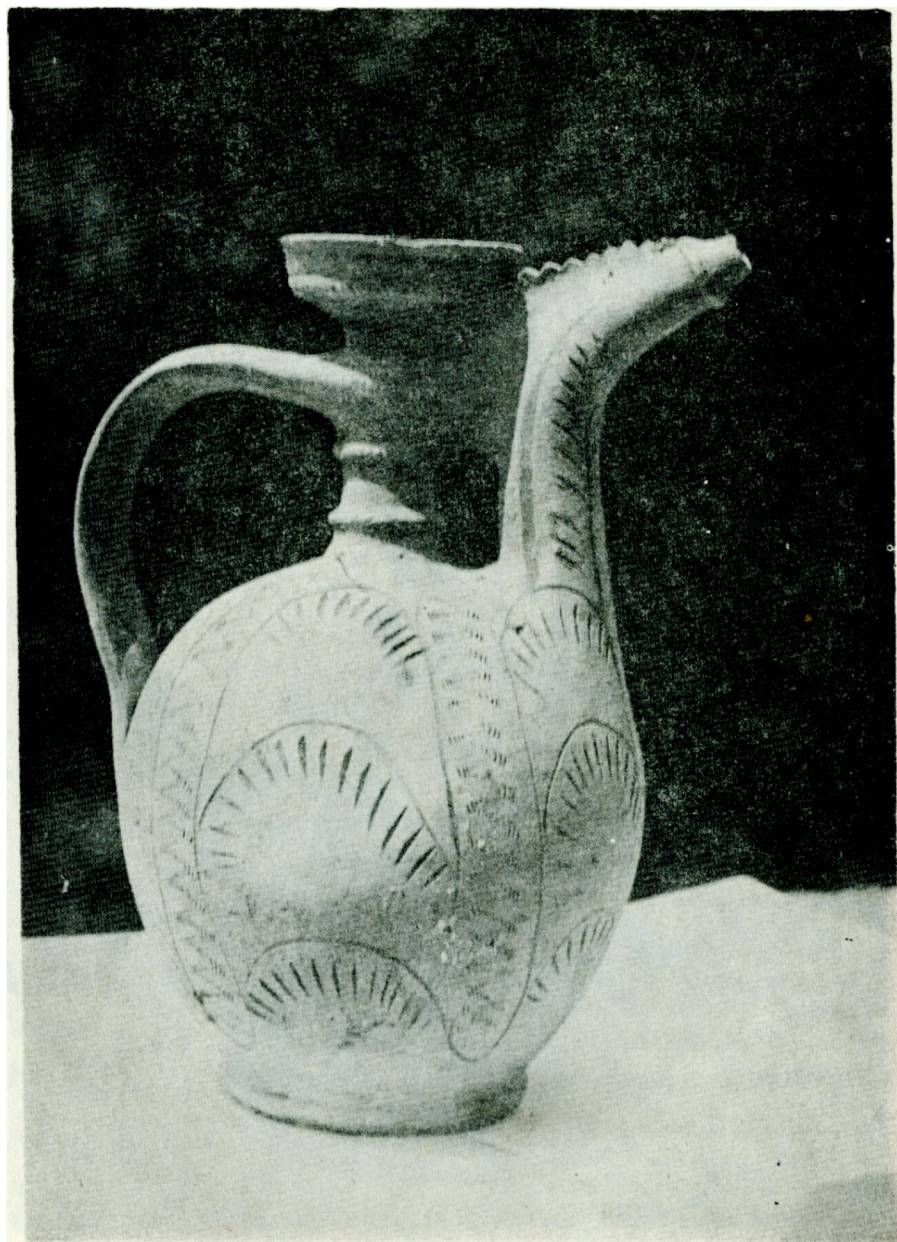
Чини ми се да су градитељи манастирског комплекса код Сукова већ били упућени са којом сврхом се могу стављати керамички предмети на одређена места у унутрашњости храма, па су и они, угледавши се на своје претке градитеље, уграбијући мноштво керамичких предмета око кубета цркве, остварили и постигли истовремено оба од поменутих циљева од којих можда један и несвесно.

Ово доскора непознато етнографско и уметничко благо биће ускоро доступно многим радозналим посетиоцима наших изложби у просторијама Музеја Понишавља у Пироту, јер је целокупан садржај овог налаза поверен на коришћење и чување овој установи, после делимичне музеолошке обраде.

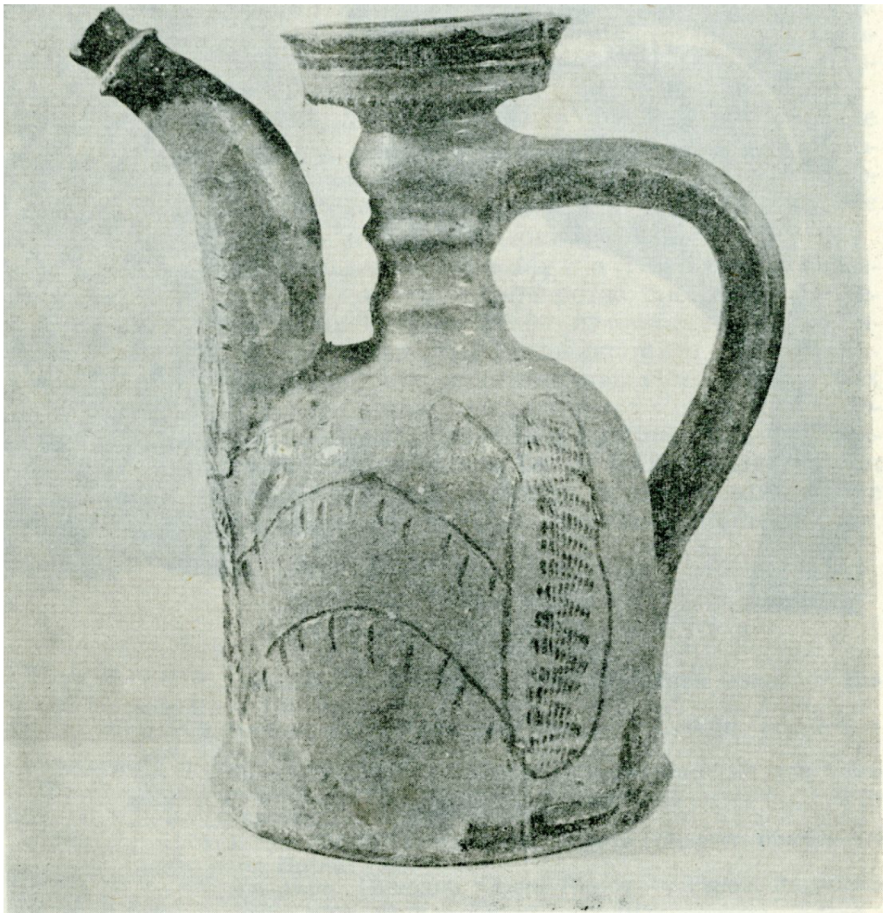
Настојања и предлог директора Музеја Понишавља у Пироту да се ова ризница народног грнчарства систематски претресе и проучи са организовањем једне изложбе старијег грнчарства, треба свакако подржати. Комплекснијим и систематским приступом извршило би се одабирање свих значајнијих предмета до којих се приликом препокривања крова манастирске цркве раније није дошло. Стручним интервенцијама службе заштите културних добара нашао би се и обезбедио сличан одговарајући материјал и уградио уместо предмета који би се скинули без икаквог ризика и штете по сам споменички објекат.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА:

1. Михаило Пелех **Правславни манастири епархије Нишке** Ниш, 1941. год.
2. Никола Вучо **Распадање еснафа у Србији** (књ. I Београд, 1954. год.
3. Персида Томић **О типовима грнчарског кола и керамике у Србији** Гласник Етнографског музеја у Београду — Књ. 22 — 23, Београд, 1960. год.
4. Јован Бирић **Географија Пирота** (Аспект примењене географије) Пирот, 1965. год.
5. Владимир Николић **Стари Пирот** — Етнолошке белешке из прошлости града — Пирот, 1974. год.
6. С. М. Ненадовић **Стара Лесковачка црква** Споменици културе у Лесковцу и околини, Лесковац, 1952. год.
7. Добросав Павловић **Цркве брвнаре у Србији** (Саопштења V) Докторска дисертација одбрањена на Архитектонском факултету Универзитета у Београду 22. 4. 1961. год. Београд, 1962. год.

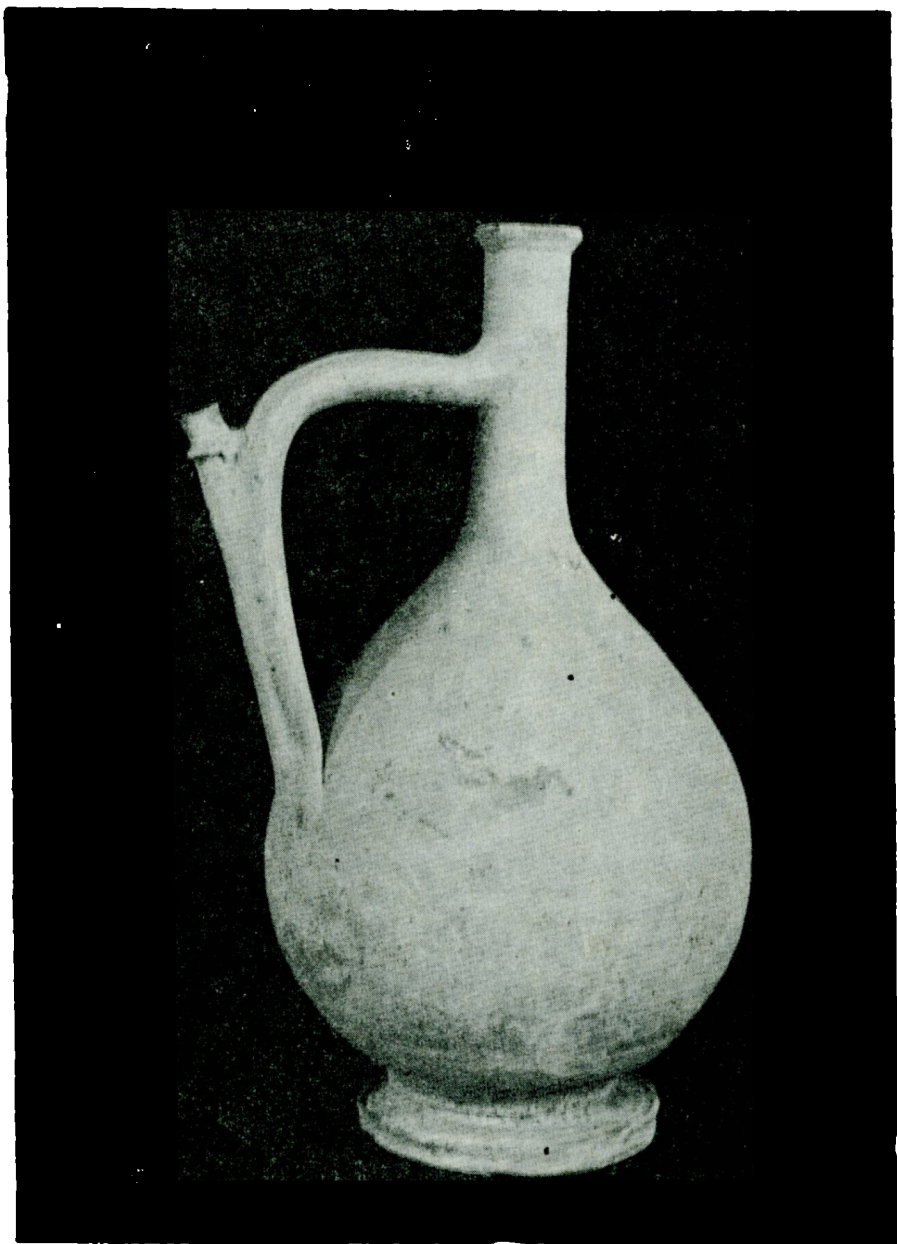
С.л. бр. 2 — Коплар

Сл. бр. 3 — Кондир

С.г. бр. 4 — Китена стовна

С.п. бр. 5 — Стовня

РАДОВАН М. ВЛАЈКОВИЋ

ИЗБОРНА НАДМЕТАЊА РАДИКАЛА У НИШАВСКОМ СРЕЗУ 1897.

Улога Нишавског среза у посланичким изборима

У посланичке изборне борбе Нишавски срез се укључио непуну годину дана после ослобођења од Турака. Ток и изборни резултати у њему увек су привлачили највећу пажњу јавности Пиротског округа. Ово је резултат чињеница што је Нишавски срез територијално био највећи у округу, што је увек давао више посланика него други изборни срезови у округу, што је на његовој територији била и окружна варош (Пирот) и што је средиште утицаја политичких странака, па и изборних борби у Округу, управо био он.

Од првих избора посланика у Нишавском срезу (1878.) па све до 1887. године, он је у Народној скупштини Србији имао право на два, а од 1887. (када му је припојен Височки срез) на три посланика. Значајно је поменути да се његова територија онда протезала све до граница Књажевачког округа, као и да је територијално био знатно већи од истоименог послератног среза и територије данашње општине Пирот. Ваља подвући и то да се овај број посланика односи само на оне изборе у којима је Нишавски срез учествовао као самостални изборни срез.¹

Број бирача у Нишавском срезу је од 4. 729 (колико их је било на првим изборима, 1878.) за 20 година, увећан на 10.316 (колико их је било на последњим изборима у којима је он учествовао као самостални изборни срез, 1898.). Ово повећање је резултат пре свега, територијалног проширења среза, али и других чинилаца, као што су релативно ублажавање изборног цензуса, економским (иако спорим) променама и др.

Значајно је нагласити да бирачи и житељи града Пирота, као окружне вароши, нису имали непосредне везе са изборима посланика у срезу, јер су они засебно бирали посланика. Избор посланика у срезу вршили су само бирачи

¹ По уставу од 1888. и изборном закону од 1890., избори су вршени по изборним окрузима и окружним кандидатским листама. У Нишавском срезу, као посебном изборном срезу, избор посланика на основу устава од 1869. и изборног закона од 1870., вршен у раздобљу од 1878. до 1888. и од 1895. до 1901. године.

— житељи осталих насеља, углавном сеоских, јер других вароши у срезу није било. То међутим, никако не значи да бирачи Пирота нису били заинтересовани за исход избора у срезу, а сеоских за исход избора у граду. Напротив, из центра политичког деловања у Пироту, утицало се и то веома битно, на изборе у срезу. Ово тим пре што је Пирот, убрзо по ослобођењу, постао и седиште Нишавског среза.²

Будући да је седиште окружне и среске власти било у Пироту, а да су у њему била и окружна вођства политичких странака, најнепосреднији и највећи утицај ових фактора на изборне борбе, ток самих избора и њихов исход — осећао се у Нишавском срезу. **Нишавски срез је због таквих политичких и других околности, представљао неку врсту барометра политичког расположења народа и бирача у читавом Пиротском округу.** Тиме се могу и тумачити најжешће, најчешће и највеће изборне борбе, које су често претваране у сукобе и нереди, па често условљавале и жалбе на спроведене изборе у њему. Ипак, ретко се дешавало да се изборна надметања одвијају између разних група и личности унутар једне странке. Управо се то догодило на посланичким изборима у Нишавском срезу 1897. године, унутар Радикалне странке, чији су кандидати, иначе, могли глатко да добију посланичке мандате и да избегну све оно што их је компромитовало а срез лишило могућности да у Народној скупштини имају своје представнике.

Појава две радикалне кандидатске листе у срезу

Избори од 22. јуна 1897. године спроведени су за Ванредну народну скупштину, пошто је претходна, изабрана 7. априла 1895. године, пре истека мандата распуштена. Изборима Ванредне скупштине претходила је изнуђена оставка последње напредњачке владе Стојана Новаковића.³

На изборима 22. јуна 1897. године, Нишавски срез је са 10.494 бирача, бирао три посланика. Повереничка скупштина, која је тога дана имала да изврши избор посланика, требало је да се састане у Крупцу.⁴

² За кратко време по ослобођењу, седиште Нишавског среза било је у Темској, која је по коначној административној подели, припала Височком срезу и у њему била све док је он постојао.

³ Као што је познато, краљ је ударом од 9. V 1894. године, ставно ван снаге радикалски устав од 1888. и вратио на снагу намеснички устав од 1869. године. Зато су ови, као и избори обављени 1895. године, вршени на основу намесничког устава и изборног закона од 10. октобра 1870. године.

⁴ Према изборном закону посланик у окружној вароши (Пироту) биран је **непосредно** (од бирача), док је избор посланика у изборном срезу (Нишавском) био **посредан** (од повереника). Пре посланичких избора бирачи су по општинама бирали поверенике, а ови су на дан избора, на једном мсту, непосредно бирали посланике за изборни срез.

У предизборним припремама најактивнији су били радикали.⁵ Напредњаци и либерали на овим изборима званично нису ни учествовали⁶. С обзиром на овакву ситуацију, исход посланичких избора у Нишавском срезу био је унапред познат. Очекивала се наиме, не само сигурна победа радикалних кандидата већ и ничим несметано спровођење изборне процедуре, у свим њеним фазама. Ово тим пре што су радикали у читавом округу па и у овом срезу, имали сигурно упориште.

Таква очекивања, међутим, била су помућена неслогама између радикалних вођа и њихових присталица у Пироту и Нишавском срезу. Неслоге су настале око личности које треба да буду истакнуте као посланички кандидати Радикалне странке у срезу. Радикално вођство је за посланичке кандидате за срез Нишавски истакло **СТАНЧУ ВИДЕНОВИЋА**, земљорадника из Чиниглаваца, **МАТЕЈУ БИРИЋА**, трговца из Балта-Бериловаца и **ЈЕЛЕНКА ПЕШИЋА**, земљорадника из Пољске Ржане. Са овим и оваквим кандидатима били су одмах упознати и многи радикални повереници по општинама. Ова кандидатска листа објављена је у радикалном листу „Одјек” од 10. јуна 1897. године.

Оваквом кандидатском листом нису, међутим, били задовољни неки од истакнутијих радикала. Нарочито је био незадовољан Војин Бирковић, трговац из Пирота, иначе познати пиротски радикални првак. Он је, иначе, од 1889. године, увек био радикални кандидат у Пироту и три пута био биран за пиротског посланика (1889., 1890. и 1893.), док га сада као кандидата није било ни у граду ни у срезу.⁷ Његово незадовољство по јединство радикала било је фатално, самим тим што је и у граду и по селима, имао доста партијских пријатеља. Он, дакле, није био усамљен. Сви радикали који су били незадовољни што на кандидатској листи нема Војина, почели су да се окупљају око њега. Ваља подвући да је он умео вешто да користи и јача постојеће незадовољство једног дела радикала. Он и његови пријатељи, нарочито су били кивни на кандидатуру Јеленка Пешића. Зато су одлучили да га једноставно скину са листе. **Без знања и одобрења вођства Радикалне странке, Војинови пријатељи — радикали, истакли су „своју” листу кандидата Радикалне странке у Нишавском срезу. На њој нема Јеленка Пешића, а као кандидат је додат**

⁵ У знак протеста због државног удара од 9. маја 1894. године, Радикална странка није узела учешће у изборима претходне скупштине (1895).

⁶ Шеф Напредне странке, Милутин Гарашанин, објавио је 20. децембра 1886. године да се странка растура а Либерална странка је, у знак протеста против владе Боке Симића, у којој су пресудан утицај имали радикали, одлучила да изборе бојкотије.

⁷ За посланичког кандидата за град Пирот истакнут је **Пана Бонић**, трговац из Пирота.

Војин Ђирковић. И редослед кандидата на „новој” листи био је друкчији. Наиме, *на тој листи кандидати су СТАНЧА ВИДЕНОВИЋ, ВОЈИН ЂИРКОВИЋ и МАТЕЈА ЂИРИЋ*. Тако се у Нишавском срезу, на недељу дана пре избора, појавила још једна кандидатска листа, која је представљана као званична листа *Радикалне странке*.⁸ Ова кандидатска листа штампана је у неколико стотина примерака, са позивом радикалним повереницима — бирачима, да своје гласове дају за те кандидате и посебним нагласком да су *то кандидати радикалне странке* у Нишавском срезу. Ова листа, која је имала и карактер објаве, огласа и позива, на разне начине је растурана. Посебно је било значајно да она што пре допре до руку повереника. Сам Војин је веома живо радио на њеном растурању. Стављао их је у коверте и својом руком исписивао адресе примаоца. Двадесетак тако затворених (а никад неотворених) коверата, упућених на адресу „Поверенику завојском”, сачувано је до данас.⁹

Код повереника који су знали за претходну кандидатску листу а добили и ову, настала је велика недоумица око тога која је од њих права, званична. Многи су сматрали да ће се то питање рашчистити на Повереничкој скупштини, на сам дан избора, 22. јуна у Крупцу. За велики срез као што је био Нишавски, времена је било исувише мало да би се пре избора све ово разјаснило.

Рад повереничке скупштине

Од укупно 404 повереника изабраних у Нишавском срезу, на Повереничку скупштину 22. јуна 1897. године, у Крупац је дошло њих 384. Дакле, довољан број да би се избор посланика несметано извршио. Још пре почетка рада Скупштине почела су „навијања” и „договарања” по групама. Истовремено, појединим повереницима, уручивана је (друга) кандидатска листа.

У недоумици и дилеми многих повереника, почела је и завршила рад Повереничка скупштина у Крупцу. После првог гласања бирачки одбор је закључио следеће резултате:

⁸ У огласу ове кандидатске листе каже се да је њу усвојила „среска радикална скупштина” за Срез нишавски, као и да је она одржана „14. јуна 1897. у Пироту. Не располаже се сигурнијим подацима о томе да ли је радикална среска скупштина држана, а још мање, да ли је она усвојила ову кандидатску листу. Јер, бар неко би од повереника ово знао и потврдио.

⁹ Државни архив СР Србије, фасц. 36, 182, МУД—ПО/897.

Станча Виденовић, земљ. из Чиниглаваца,	добио	381	глас,
Војин Бирковић, трговац из Пирота,	„	266	„ „
Коста Денчић, земљор. из Барје Чифлика	„	197	„ „
Милан Милојевић, оп. пис. из Шестигабра	„	146	„ „
Матеја Бирић, трговац из Балта Берировца,	„	82	„ „
Мина Јовановић, земљор. из Темске,	„	44	„ „
Јеленко Пешић, земљор. из Пољске Ржане,	„	11	„ „
Божил Борђевић, земљор. из Шугрина,	„	4	„ „
Илија Стевановић, земљор. из Сукова,	„	2	„ „
Сотир Манић, земљор. из Шугрина,	„	1	„ „

Према изборним резултатима за посланике су изабрани само **СТАНЧА ВИДЕНОВИЋ** и **ВОЈИН БИРКОВИЋ**, док се за трећег посланика, према изборном закону, морао обавити поновни, ужи избор. Ужи избор вршио се између двојице неизабраних кандидата који су у првом гласању добили највише гласова. То су у овом случају били Коста Денчић и Милан Милојевић. По обављеном ужем избору, бирачки одбор је објавио следеће резултате:

Коста Денчић, земљорад. из Барје Бифлика, добио 94 гласа,

Милан Милојевић, опт. писар из Шестибрага, добио 5 гласа,

Према резултатима ужег избора, за трећег посланика Нишавског среза, бирачки одбор је огласио **Косту Денчића**.

Тако су за посланике Нишавског среза, од бирачког одбора оглашени **СТАНЧА ВИДЕНОВИЋ**, **ВОЈИН БИРКОВИЋ** и **КОСТА ДЕНЧИЋ**. Њима је бирачки одбор издао посланичка пуномоћја за Скупштину, која је била сазвана за 29. јун 1897. године у Београду.

На основу изборних резултата могу се извући следећи закључци:

— Повереничка скупштитна није своје гласове поверила само кандидатима ни прве ни друге радикалне листе, већ је гласове поделила чак на десет кандидата, међу којима је било и припадника других политичких странака, иако ове у изборима званично нису учествовале;

— За трећег посланика изабран је Коста Денчић, који се као кандидат није налазио ни на једној од напред поменутих радикалних листа, и то у ужем избору, са свега 94 гласа, иако је при првом гласању добио 197 гласова;

— Матеја Бирић, посланички кандидат и на једној и на другој листи, није испунио услов ни за ужи избор, јер је по броју гласова био тек на петом месту.

Све ово потврђује чињеницу да су радикали на овим изборима у Срезу били **озбиљно подељени и несложни**. Ово тим пре што се зна да су огромну већину повереника чинили управо радикали и да друге политичке странке нису ни формално организовано иступиле. На ово указује и чињеница да је пре

свршетка избора, Повереничку скупштину напустило 287 повереника, а да је ужи избор обавило само њих 97.

У сваком случају, посланички избори у Нишавском срезу нису протекли нормално. О томе, сведоче даљи догађаји.

Народна скупштина о изборима у Нишавском срезу

Посланици Народне скупштине окупили су се 29. јуна 1897. године у Београду, на свој I претходни састанак. За члана Одбора за преглед посланичких пуномоћја, поред осталих, био је изабран и посланик Нишавског среза, угледни и у Скупштини већ познати радикал, Станча Виденовић.¹⁰

У извештају Верификационог одбора, који је Народној скупштини 30. јуна поднео његов извештај Милан Мостић, констатује се, поред осталог, да су избори у Пироту „... потпуно законити према изборним актима...”, а у Пиротском округу „да су избори у срезovima: белопаланачком, лужничком и власотиначком и према поднесеним пуномоћствима и према изборним актима у свему законити; **на изборе среза нишавског постоји жалба о којој ће одбор доцније изложити своје мишљење**” (подвукао Р. В.).¹¹ У истом извештају, под тач. 7, каже се: „Односно жалбе на изборе у срезу Нишавском коју су изјавили: Јован Младеновић из Сукова, Борђе Милошевић из Блата и 50 повереника и жалбе Драгољуба Буквића, учитеља, због употребљене силе, неправилно изабратог бирачког одбора, и што су повереници на биралиште долазили наоружани; Одбор је мишљења да изабрани посланици за овај срез не долазе у Скупштину све донде док се истрагом која да се по наређењу Народне скупштине што пре и што брже учини преко г. Министра Унутрашњих Дела, па ће Народна скупштина према извршеној истрази донети одлуку о важности ових избора”. (Подвукао Р. В.).¹²

О изборима у Нишавском срезу у Верификационом одбору било је и других мишљења. Дискутујући о одборском извештају на III редовном састанку Народне скупштине, 2. јула 1897., члан Одбора Коста Јездић, изјавио је да „... има одвојено мишљење о избору народних посланика у срезу нишав-

¹⁰ Станча Виденовић, земљорадник из Чиниглаваца, један је од првака Радикалне странке не само у Нишавском срезу већ и у читавом Пиротском округу. Пре ових избора, шест пута је био биран за посланика и то: 1886., 1887., 1888., 1889., 1890. и 1893. год.

¹¹ Стенографске белешке о седницама Ванредне народне скупштине за 1897. годину, стр. 3.

¹² Исто, стр. 7.

ском (пиротског округа) јер посланици овог среза имају услове за посланике а жалиоци ничим не доказују наводе у жалби изнесене.”¹³

Скупштина је, међутим, прихватила одборски извештај.

Верификациони одбор је и после првог Скупштине предложеног мишљења, добијао жалбе на изборе у Нишавском срезу. Тако је стигла и жалба среске власти, у којој се наводи да су два члана бирачког одбора на Повереничкој скупштини под ислећењем, као и да један није учествовао у раду одбора. Скупштински одбор је и после њеног разматрања остао при свом првом мишљењу, да треба наредити извиђај.¹⁴

Министар Унутрашњих Дела обећао је Скупштини да ће наредити строги извиђај о изборима у Нишавском срезу.¹⁵

Ко се и зашто жалио на изборе

На неправилности у изборном поступку, на сам дан избора, први је, у писменој форми, ставио примедбу бирачком одбору, Драгољуб Буквић, учитељ у Крупцу, а повереник из општине Јаловик Извор. У њој се скреће пажња одбору да су многи повереници дошли на изборну скупштину са оружјем што је противзаконито. Бирачки одбор је, међутим, прешао преко ове примедбе и не предузевши никакве мере, избори су настављени и окончани.

Жалбу Народној скупштини први је најавио Андон Јовановић, срески начелник. Он је ово учинио још 23. јуна, у пратном акту који је уз изборни материјал, доставио Министру унутрашњих дела, напомињући да ће жалба уследити.

Ипак су жалбу Народној скупштини најпре упутили повереници Јован Младеновић, из Сукова и Борђе Милошевић, из Блата.¹⁶ Они су жалбу потписали а испод потписа додали „у име преко 50 повереника-гласача”. Они у жалби наводе да је бирачки одбор биран „уз велику вику” као и то „што су неки навијали да се изабере Војин Ђирковић за посланика.” Помињу да је највише викао и за Војина навијао Стојан Ђирић, из Суводола. Исто тако, наводе да је велики број повереника напустио скупштину, те да је у ужем избору учествовао врло мали број.

После прве жалбе, упутене 26. јуна, пристизале су и друге.

У жалби коју је истог дана Народној скупштини упутио Драгољуб Буквић, учитељ, нарочито истиче „... многи су по-

¹³ Протокол о III редовном састанку Народне скупштине

¹⁴ Стенографске белешке за 1897. год. стр. 66.

¹⁵ Исто, стр. 85.

¹⁶ Све жалбе које се овде цитирају, налазе се у Државном архиву СР Србије, фасц. 36, 182—МУД—ПО/1897.

вереници дошли са оружјем — да је тако посведочиће и заклеће се г. Владимир Радојчић, учитељ из Извора.” (Подвукао Р. В.).

На изборе у овом срезу, жалбу је под бр. 6177 од 27. јуна, упутило и Начелство Среза нишавског. Начелник среза, Андон С. Јовановић, у жалби посебно истиче:

- Да азбучног бирачког списка повереника није било;
- Није било записника о томе која су лица изабрана за чланове бирачког одбора и који су их бирали;
- Да је састав бирачког одбора незаконит, јер су у њему били Анта Голубовић, из Велике Лукање, који је „...због утаје пореза, стављен под кривичну истрагу”, и Илија Стевановић, из Сукова, који је такође под кривичном истрагом;
- Да је Никола Јовановић, из Јаловик Извора, напустио бирачки одбор и да изборна акта није ни потписао;
- Да су, према томе, „...бирачки одбор чинили само Панча Златковић, председник и Станча Виденовић, члан.”

Начелство из свега извлачи закључак да „...бирачки одбор није ни био”, па цитирајући повређене одредбе изборног закона, тражи извиђај.

Народној скупштини су 27. јуна жалбу упутили и повереници Дојчин Савић, Борђе Панчић, Никола Јовановић и Борђе Матић. Они се жале на вичу при избору бирачког одбора и на то што су неки навијали, викали и агитовали да се за посланика изабере Војин Ђирковић. Наводе да су највише викали Стојан Ђирић, из Суводола и Манча Ранчић, из Трњане. Да су избори (по њима) незаконити „...видеће се и по томе што је преко три четвртине дошавши повереника отишло са збора и нису сачекали ужег избора трећег посланика.” Наводе и то да је „...Станча био изабран у одбор али је изашао на сокак а неки повереници су га вратили у одбор.” Моле да се избор поништи.

Верификациони одбор није ни могао све жалбе да истовремено разматра, јер нису истовремено до њега стигле. Зато је и Скупштину о њима обавештавао у неколико наврата. Но, и Одбор и Скупштина, остали су при првобитном закључку, наиме, да посланици Нишавског среза не долазе у Скупштину све док се не изврши истрага и са њом ова упозна.

Истрага и њени резултати

Актом Министра Унутрашњих Дела бр. 12913 од 14. јула 1897. године, који је упућен Начелству округа пиротског, тражи се да окружни начелник изврши увиђај о жалбама на избор. Уз акт Начелство је добило и жалбе.

Начелство је спровело истрагу у време од 20. јула до 10. септембра, када је ова окончана. Нису познати разлози овако дуге истраге.

И данас импонује искреност Станче Виденовића, једног од „изабраних“ посланика у срезу, коју је испољио на саслушању извршеном 25. јула. Ваља нагласити да је он био међу првима саслушан. Станча је потврдио многе наводе у жалбама, нарочито оне које се односе на избор бирачког одбора, неред и пометњу коју је изазвала појава кандидатске листе на којој се као кандидат налазио и Војин Бирковић, а за коју и он није знао као је настала.

Коста Денчић, „изабран“ у ужем избору за трећег посланика, у својој изјави каже да је касније дошао на скупштину, да се уопште није надао да ће он бити изабран за посланика. Исто тако, признао је да је и он изразио чуђење сазнањем да се као кандидат појавио и Војин Бирковић, иако није био кандидат странке. Своје утиске о изборима, на крају је сажео у једној реченици која гласи: **Избор је био дакле, само једна пометња и управо само неред један.**”

Никола Јовановић, члан бирачког одбора, потврдио је наводе у жалбама да је одбор напустио и да акта није потписао, јер је закључио да много што није текло како треба.

У својој изјави од 26. јула, Владимир Радојчић, учитељ из Извора, каже да су кандидати Радикалне странке били Станча Виденовић, Матеја Ђирић и Јеленко Пешић. Међутим, „...растуране су и друге кандидатске листе које су неистинито носиле назив као листе кандидата радикалне странке у којима је био кандидат и Војин Бирковић, за кога су многи пометени и у заблуди гласали мислећи да је кандидат странке.” Тако је при ужем избору, вели даље Радојчић, изабран „за посланика онај који уопште није ни истицан као кандидат и који и сам није на то мислио.”

Јован Цветковић, повереник из Градашнице, у изјави од 6. септембра, поред осталог, каже да је Војин Бирковић „...лажно себе означио за кандидата радикалне странке и тиме бираче преварио.” То је потврдио и Нака Панић, из Извора.

Истрага је потврдила да су сви наводи у жалбама били истинити, а неки од њих су и документовани. Тако да су приложене лажне кандидатске листе које је Војин сам слао повереницима.¹⁷

У прилогу акта Начелства округа пиротског, бр. 8382 од 10. септембра 1897. године, истражни материјал је са жалбама, достављен Министру Унутрашњих Дела на даљу надлежност.

¹⁷ Изјаве и поменути доказни материјал, налазе се у Државном архиву СР Србије, Београд, фасц. 36, 182/1897. Поједина места из изјава подвлачио Р. В.

Судбина „изабраних посланика” и истраге

Од „изабраних” посланика Нишавског среза на прву седницу новоизабране Скупштине, дошао је само Станча Виденовић, који је, иронијом судбине, као познати радикалски првак и дугогодишњи посланик, изабран за члана Верификационог одбора. Одбор је одмах уочио низ формалних недостатака у актима са избора у Нишавском срезу. Тако је нашао да записници и закључци бирачког одбора нису од свих чланова потписани, да азбучног списка повереника нема, да нема података (записника) о начину и резултатима избора бирачког одбора и др. Уз изборна акта добијена од Министарства унутрашњих дела, достављене су и прве две жалбе на изборе, Јована Младеновића (и других) и Драгољуба Буквића. Осим Косте Јездића, који је имао посебно мишљење о изборима (сматрао је да жалбе нису аргументоване), сви остали чланови Одбора били су мишљења које је Скупштини у извештају презентирано и од ње усвојено. Станча је био у ситуацији да се из изборних аката и жалби још једном увери, да и његов избор није законит, па је, следећи одборско мишљење, напустио и Одбор и Скупштину.

У списку изабраних посланика који је својом руком исписао и Скупштини доставио Министар унутрашњих дела, од посланика Нишавског среза, налази се само Станча Виденовић.¹⁸ Војин Ђирковић и Коста Денчић не налазе се на овом списку. У Стенографским белешкама, Станча се помиње у саставу Верификационог одбора, али не и у списку присуствујућих посланика првој претходној седници. Војин и Коста се уопште не налазе ни на једном списку посланика.

Сви су изгледом да Војин Ђирковић и Коста Денчић уопште нису ни одлазили у Београд, нити су послали своја пуномоћја. Највероватније је да су чекали скупштинско решење о своме избору, будући да су жалбе унапред знали. Војин је са посебним интересовањем очекивао евентуалну реакцију Главног одбора странке.

Седнице Ванредне скупштине за 1897. годину завршене су половином јула месеца, па се ова разишла, те извештај о резултатима истраге до ње није могао ни да стигне.

У међувремену, десиле су се крупне промене које су биле од судбоносног значаја за ову Скупштину. Она, наиме, није могла да опстане уз нови кабинет д-ра Владана Борђевића.¹⁹ Краљевим указом од 24. децембра 1897. године, Скупштина је сазвана за 30. децембар исте године. Истим указом сазив је

¹⁸ Државни архив СР Србије, ПО—36, 182/1897. Бгд.

¹⁹ 7. октобра 1897. године кабинет Боке Симића, поднео је оставку, а 11. октобра формирана је влада д-ра Владана Борђевића, чији су министри по политичкој прошлости, били напредњаци. Радикална странка је у опозицији према новој влади.

одложен за шест месеци — за 24. јун 1898. године. Међутим, она се у овом саставу **никад више није састала**, јер је указом од 14. марта 1898. године, **распуштена**. Априла исте године расписани су избори за нову Скупштину, који су имали да се обаве 23. маја 1898. године.

Истражни материјал поводом посланичких избора у Нишавском срезу 1897. године, није због тога, никад ни дошао пред Скупштину, нити је коначно решење о њима икад донесено. Процес ислебивања дошао је до Министарства унутрашњих дела, где се и зауставио у архиви новог министра.

Нишавски срез, тако, у Скупштини 1897. године, није ни имао своје посланике.

Закључак

Изборна борба радикала у Нишавском срезу 1897. године, представља одблесак општег стања у тадашњим политичким странкама. Политика Двора, усмерена на цепање и слабење странака, доносила је прве плодове. Све постојеће странке имале су своје „отпаднике“.

Иако Напредна странка формално више није постојала, њени бивши чланови, скривајући се под маском „ванпартијаци“ и „неутралаца“, политички су врло активни. Њих је 1897. године било и међу краљевим посланицима у Народној скупштини.

Главни одбор Либералне странке одлучио је 29. маја 1897. године да ова не учествује на предстојећим изборима. Међутим, близу двадесет либерала именовано је међу краљевим посланицима новоизабране Скупштине. Они су наступали под фирмом „независни либерали“. Један од њих је и Миладин Манчевић, из Држине, Нишавски срез. **Поводом избора у Нишавском срезу он ниједну реч у Скупштини није изустио, желећи да радикали о својим изборним грешкама сами расправљају.** Али, зато није пропустио, да са својим политичким истомишљеницима, Манојлом Пањевићем и Јевремом Јовановићем, поднесе интерпелацију председнику Министарства и Министру унутрашњих дела **„О узроку неуцешћа политичких странака у изборима народних посланика од 22. јуна 1897. године.“**²⁰

²⁰ Протокол VIII редовног састанка Народне скупштине од 9. јуна 1897. године.

Разлоге неслагања у Радикалној странци уопште, па и у Нишавском срезу, проузроковале су, поред осталог, измене у њеном статуту, извршене на годишњој скупштини странке, октобра 1896. године у Крушевцу. По њима, **искључиво право кандидовања посланичких кандидата добио је Главни одбор странке.** Он је уочи избора 22. јуна 1897. године, истакао и кандидате за Нишавски срез. Истицање још једне кандидатске листе у овом срезу, **потврђује да у странци нису сви били задовољни јачањем партијског централизма и преношењем и ових компетенција на Главни одбор.** То, као и лична нетрпељивост појединаца, основни су узроци изборне неслоге радикала у Нишавском срезу 1897. године.

Мало је спортова који тако интегрално делују на људско биће, као што је смучање. Као физичка вежба делује на све мишићне групе људског организма, помаже развоју и јачању дисајног и срчаног судовног система, благотворно делује на човекова психичка својства.

Велико је задовољство победити природу, спустити се још брже, избећи препреку. Дивни зимски пејзажи и раскошна игра сунчеве светлости по непрегледној белини, несумњиво, изазивају позитивне емоције, разбуктавају машту и жељу за такмичењима и победом... Ни социјални ефекти нису ништа мањи. Живот у колективу помаже бржој социјализацији личности, а тешкоће које намеће планина, уче човека да савлађује препреке, да помаже другима, да поштује друге.

Мотиви за бављење смучањем могу бити различити, али су увек позитивни. Може то бити ђак који скијама преваљује пут до удаљене школе, војник који се успешно супротставља агресору у тешким зимским условима, радни човек коме је потребан активан одмор за нове радне напоре.

Смањење могућности кретања савременог човека, све већа психичка напетост и многе друге околности још у већој мери актуелизирају смучање. Жеља за афирмацијом и провером психо-физичких могућности даје импулс смучању као спорту.

СМУЧАРСТВО У ПИРОТУ ОД ПОЈАВЕ ДО ДРУГОГ СВЕТСКОГ РАТА

У југословенским крајевима као први скијашки центар помиње се Блоке у Словенији.

„Ти блошки сељаци којима су скије служиле за кретање по планинама сматрају се првим скијашима у средњој Европи.”¹

Смучање у модерном смислу у појединим крајевима Југославије развија се крајем 19. века. Како је продирало смучање из Скандинавије према средњој Европи и нашим крајевима, најбоље илуструју прва званична такмичења.

¹ Штукел Артур: „Скијање”, књига о спорту (Загреб, Младост, 1971. г.), I стр. 244.

Прво смучарско такмичење у смучању у трку одржано је 1770. године у Кристијанији (данашњи Осло — Норвешка).

Прво такмичење у слалому са заставицама организовао је Здарски у Лилиенфсрлау (Аустрија) 1905. године.²

У Словенији је 1913. године одржано такмичење у смучарском трчању. Прво такво такмичење у Хрватској одржано је 1924. године. У Србији је прво званично такмичење одржано на Авали 1929. године и то у смучарском трчању на 8 км.³

На Копаонику је одржано и прво алпско такмичење јануара 1936. године. Учествовало је 12 такмичара. Није нам познато да су на званичним такмичењима Србије до другог светског рата учествовали Пироћанци.

Иако до другог светског рата у Пироту није постојало организовано смучарско друштво, нити је било званичних такмичења, то не значи да Пироћанци у то време нису знали за смучање.

Слика 1. Излет до Црног врха 1934. године. С лева на десно Света Голубовић, Чеда Павлија, Бошко Лула, Крста Делиманац и Сава Паспаљан.

Прве смучке у Пироту од јасеновог балвана направио је Крста Живковић Делиманац 1933. године. Крста Живковић Делиманац каже: „Први пут смо видели скијање у биоскоп-

² Штукел Артур: Скијашки лексикон, Загреб, Издавач, 1950 г.

³ Смучарство у Србији, СС Србије, Београд, 1951. стр. 42.

ским журналима, а како изгледају смучке у каталогу Стремецког — Златара, тада нам је пало на памет да набавимо јасенов балван и да израдимо смучке. Везове за смучке смо поручили из Словеније. Смучке смо направили примитивно у столарској радионици, а најтеже је било направити врх — савити их.

Прве смучке смо имали: Сава Костић Паспаљан, Јован Петровић Чарла, Света Голубовић и ја. Са тим скијама смо направили и први смук кроз „Дугошијину њиву“.⁴

По казивању Саве Костића Паспаљана, у времену од 1933. до 1940. године било је 30—40 Пироћанаца који су се бавили смучањем. То су били младићи од 18 до 25 година углавном занатлије, баџи и студенти.

У периоду од 1935. до 1940. године поред житеља Пирота било је смучара ентузијаста и у околним селима. Може се слободно рећи да их је највише било у селу Градашници. Два су разлога за појаву смучања: конфигурација земљишта и близина добрих терена, и што су смучари Пирота, који су се најчешће скијали на Црном врху, „на Уши“ и „Лепом Перу“ често свраћали у Градашницу, било у одласку, било у повратку са скијања. Међу Градашњичанима који су се у то време скијали вредно је поменути Милорада Живковића и његовог брата Александра.

Сећајући се тих пионирских дана Пиротског смучања М. Живковић каже: „Треба рећи да је у то време било отпора скијању, што је долазило од конзервативних схватања, те су Пиротски скијашци морали да се боре, како за набавку опреме која је у то време била доста скупа, тако и против застарелих схватања. Нису били ретки случајеви да су занатлије у Тијабари, дошавши недељом рано да почисте радње, звиждали и лупали у канте онима који су одлазили на смучање.

Због тога су неки смучари из града одлазили суботом увече у Градашницу, тамо ноћивали и у недељу ујутру одлазили на Црни Врх. На Црном Врху се често ноћивало у појати деда Јована, који нас је веома лепо дочекивао.

У зиму 1939 — 1940. године дуго нисмо ишли на Црни Врх, па када смо дошли 18. фебруара 1940. године деда Јован нас је прекорио: „Куде сте бре деца? — Сваћи час излазим „на уши“ па гледам, гледам, изгледа си очи...“⁵

Димитрије Митић је такође један од ветерана пиротског смучања. Он се може сматрати и првим званичним учитељем смучања у пиротском крају.

У оквиру „Сокола“ од 1934. па до 1940. године радила је смучарска секција. Димитрије Митић каже: „Пошто је у то

⁴ Разговор са Крстом Живковићем Делиманцем 21. 09. 1976. г.

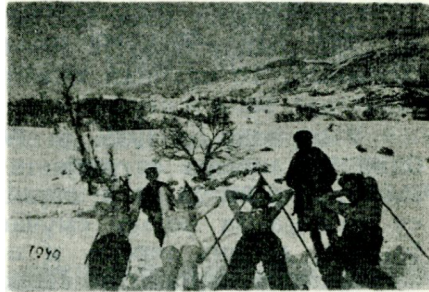
⁵ Живковић, М.: Прилог за хронику смучарства у Пироту, мај 1977. год.

време као и данас смучање било скуп спорт, њиме су се углавном бавили имућнији грађани, махом трговци, запатлије, официри и подофицири”.⁶

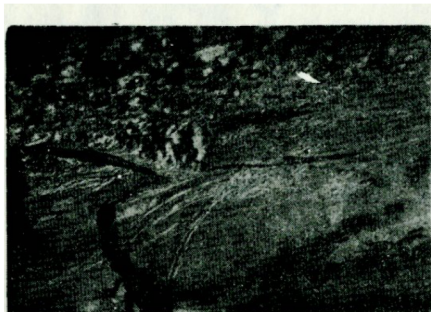
Омиљени смучарски терени у то време били су: Белава, Дугошијина њива, Ђосина парасина, Цигански дол, „Мездрија” и терени око села Басаре. Како су ондашњи смучари боље савлађивали технику смучања, тако су тражили дуже и „опасније терене”, а почели су да праве и прве смучарске туре.

Слика 2. Пред деда Јовановим „Планинарским домом”

Слика 3. Одмор на путу за Црни врх 18. 02. 1940. год.

Слика 4. Скок М. Живковића са обичним „турним” скијама; скијаши су скакали и до 12 метара.

Слика 5. Димитрије Митић — теренски скок

⁶ Разговор са Митић Димитријем априла 1975. године.

Јануара 1934. године Сава Костић Паспаљан, Крста Живковић Делиманац, Света Голубовић и Јован Петровић Чарла направили су смучарску туру од Пирота преко Топлог Дола дуж југословенско-бугарске границе до села Росомача, а одатле преко Височке Ржане, села Славиње и Смиловаца до Димитровграда (Цариброда). (Слика 6.). Општина је дала 12 динара помоћи за шећер и слично.

1935. године чланови Сокола су направили смучарску туру од Пирота преко Раснице до Бабушнице, а одатле обронцима Суге Планине до Беле Паланке. (Слика 7.).

Слика 6.

Слика 7.

Прве смучарске туре пиротских смучара.

Јован Цунић „Пицик” је 1937. године са друговима направио сличну туру до села Паклештице и назад.

Вредно је напоменути да је Пироћанац Тихомир Петровић Тика, официр бивше Југословенске војске, учествовао на многим домаћим и међународним такмичењима у том периоду. Учествовао је на смучарским такмичењима Мале Антанте 1934. године у Румунији и 1936. године у Чехословачкој, а на Јахорини 1937. године такмичио се као члан штафете Југословенске војске у патролном трчању.

Ова штафета је освојила прво место. Успели су да победе и Французе који су се у то време, а и данас се сматрају смучарском велесилом.

Поред већ поменутих смучара вредни су помена из тог периода и следећи: Добривоје Николић Добри „Мајстор”, Алекса Борђевић, Бане Бирић-студент, Бошко Живковић „Мерза”, Александар Цунић „Цка”, Најден Младеновић Гага, Андра Жикић доктор Андра, Бошко Прчуч, Слободан Поповић, Слободан Јоцић Лакан, Александар Живковић из Градашнице, Воја Нешић берберин, Љупче Вацић, Валентин Хегстрем.

... Валентина смо звали „Финац” јер је, колико се сећам, стварно и био Финац. Мајка му је била професор у Гимназији. Дошли су у Пирот некако у то време, пред сам рат, тако да мало знам о њему.⁷

Слика 8. Код деда Мадине појате на Црном врху.

II СМУЧАРСТВО У ПИРОТУ ПОСЛЕ ДРУГОГ СВЕТСКОГ РАТА

1 Смучарска друштва

Победом социјалистичке револуције и успостављањем народне власти читава наша земља доживљава револуционарни преображај. Те промене су захватиле све области друштвеног живота па и спорт. У тешким послератним годинама, уз обнову и изградњу земље, растао је и стварао се нови југословенски — социјалистички спорт. Друштво улаже значајна средства за ову активност, те није ни чудо што пиротско смучање у првим послератним годинама постиже своје највеће успехе.

Ти успеси су везани и за појединце — ентузијасте, међу којима је вредно поменути Тихомира Петровића. Читав низ години у Србији је постојала и „Тикина школа скијања”.

⁷ Живковић, Ж.: Прилог за хронику смучарства у пироту, мај, 1977. год.

Године 1946. формиран је Срески физкултурни одбор у чијем је саставу радила и смучарска секција. Спајањем Ф. Д. „Раднички” и Ф. Д. „Црвена Звезда” 1947. године створено је Ф. Д. „Пролетер”, а у оквиру њега ради и смучарска секција, па се под тим именом и јавља на званичним такмичењима.

Крајем 1948. године основан је самостални смучарски клуб Пирот. Овај клуб успешно ради све до 1953. године. У том периоду био је један од најбољих клубова у Србији.

Године 1955. Планинарско друштво „Миџор” и смучарски клуб Пирот спајају се у планинарско-смучарско друштво „Миџор”. Главна активност овако спојеног друштва у периоду од 1955. до 1964. године било је планинарство, смучање је у то време било у другом плану. Од 1975. године „Миџор” поново постаје самостални смучарски клуб.

2. Смучарске школе, курсеви и семинари

Први смучарски курс у Пироту одржан је јануара 1946. године на Сарлаху. На курсу је било 15 квалитетних смучара и 50 почетника. Курс је водио Тихомир Петровић Тика најуспешнији пиротски смучар у том периоду. „На овом курсу су уједно и вршене припреме за предстојећа такмичења. Бољи такмичари су имали скије са рубницима, које су биле заплењене од бугарских планинских јединица”.⁸

Почетници су имали ручно прављене и доста примитивне скије. Овакви курсеви одржавани су све до 1950. године. У том периоду веома се озбиљно прилазило припремама за предстојећа такмичења. О овоме говори и проглас Среског физкултурног одбора из 1947. године: „Срески физкултурни одбор одржао је на дан 10. 11. 1947. године састанак по питању развоја смучарства у срезу. На овом састанку донета су следећа решења:

1. Образован је смучарски одбор од 12 чланова који ће руководити свим пословима у вези израде и набавке смучака, као и обуком физкултурника у смучању.

2. Да се набави дрво за израду смучака као и да се организује сама израда.

3. Да масовне организације спроведу са својим члановима сабирну акцију материјала за израду везова. У обзир долази следеће: плех дебљине 2—3 мм, дебља челична жица за израду стезаљки, кожни каишеви и тканице.

Срески физкултурни одбор ће организовати предавања и одржавање течајева”.⁹

⁸ Разговор са Јанковић Милорадом „Ротом”, 13. 09. 1976. године.

⁹ Припреме пред наступајућу сезону. „Слобода”, 21. 11. 1947. год. стр. 6 Пирот.

У оквиру припрема за наступајућу такмичарску сезону, Смучарско друштво објављује следећи распоред тренинга: „Уторком од 15 ч. по подне, недељом од 10 ч. пре подне. Тренинзи ће се одржавати на новоизграђеној стази на Сарлаху. У случају рђавог времена тренинзи ће се одржавати у физкультурној сали (бишва Соколана).”,¹⁰

Од 1951. године до 1953. смучарски семинари, припреме и нека такмичења изводе се у Рсавцима и Височкој Ржани.

Семинари и припреме такмичара водили су најчешће Љубомир Маринковић и Сава Јанковић. То је период када смучање продира и у околна села. Том приликом је формирано и десет смучарских станица у околним селима.

Године 1952. Сава Јанковић одлази у Бабушницу, те и на том подручју организује врло успешне смучарске курсеве.

Од 1955. године је све мање смучарских курсева које организују организације ПСД „Миџор”. Носиоци смучарске активности постају школе.

Завршетком Планинарског дома 1954. године услови за одржавање смучарских курсева су далеко бољи. Ту погодност највише су искористили ученици Учитељске школе који су у овом периоду изводили смучарске курсеве са око 50 полазника. За ученике Гимназије је 1958. године изведен десетодневни курс који је водио Бранислав Гирић, наставник физичког васпитања у Гимназији.

ПСД „Миџор” оживљава своју активност тек јануара 1964. године. У сарадњи са Општинским савезом организације за физичку културу обновљена је Школа смучања при самом Друштву.

Двогодишњу школу смучања са успехом је завршило четрдесетак пионира и средњошколаца. Та школа је и била мали расадник талената, те су многи од њих данас ватрени поборници овог спорта. Неки су, захваљујући овој школи смучања, за свој животни позив изабрали физичку културу. Школу су успешно водили: Тошић Драгиша Тамбурка, Станковић Миодраг Мија, Тричковић Правдољуб Буби и Манић Божидар Бочки, наставници физичког васпитања и званични инструктори смучања.

Последња школа скијања из тог периода изведена је 1966. године са 12 полазника. Школу су водили Манић Божидар и Живковић Јордан „Жцко”.

У периоду од 1966. до 1973. године организоване смучарске курсеве изводила је само Учитељска школа. Такмичаре ПСД „Миџор”, који су се повремено појављивали на званичним првенствима, сачињавали су полазници школе смучања из 1964—1965. године и наставници и студенти физичког васпитања.

¹⁰ Распоред смучарских такмичења, „Слобода”, 10. 12. 1948. г. стр. 6 Пирот.

Слика 9. 1964. година — Полазници школе скијања и њихови инструктори

Услови за одржавање школе смучања и припрема за такмичења постала су још тежи предајом Планинарског дома фабрици „Тигар“ 1969. године.

Повећано интересовање код омладине и грађана Пирота натерало је СОФК-у Пирот и ПСД „Миџор“ да у зиму 1973. године организују инструктажу за љубитеље овог спорта. Ова акција је довела до обнављања смучарске школе те је 1974. године са 20 полазника прекинута осмогодишња пауза.

Године 1975. школу смучања посећује 50 ученика смучара. Школу су водили: Живковић Јордан и Каменовић Љубомир „Буцко“.

Вредно је споменути и зимску акцију 1976. године у којој учествују СИЗ лечје заштите, СК „Миџор“, СОФК-а Пирот, наставници физичког васпитања основних школа. Те зиме је на снежним падинама око Планинарског дома боравило око 1.000 пионира полазника. Школу смучања су водили: Ранчић Мирослав, Бирић Бранислав, Илић Бранимир и Јовановић Бранислав.

У 1977. години свестраније и организованије се прилазило смучању на почетку сваке сезоне. Организован је суви тренинг од септембра до јануара. Тренинг је посећивало око 60 квалитетних пионира — чланова смучарског клуба „Миџор“. Школа скијања је те године радила у четири групе. Са такмичарима су радили Илић Бранимир и Каменовић Љубомир, а са почетницима Жиковић Јордан, Ранчић Мирослав и Јовановић Бранислав.

У 1978. години организован је суви тренинг од септембра до јануара за све квалитетне такмичаре и почетнике у смучању. Школа скијања, која је радила за време зимског распуста, имала је три групе у свакој смени. Са такмичарима су радили Живковић Јордан и Јовановић Бранислав, а са почетницима Мирослав Ранчић.

Радило се по новом унифицираном плану школе скијања.

За бољи увид у технику смучања и тренинг смучара 1977. године Савезни семинар за учитеље и тренере скијања посетили су Илић Бранимир и Каменовић Љубомир. Семинар је одржан на Копаонику. Живковић Јордан и Јовановић Бранислав присуствовали су семинару 1978. године.

3. Смучарски терени и објекти

У послератном периоду Сарлах и Цигански дол још увек остају омиљени терени за зимске спортове. Завршетком Планинарског дома испод Басарског камена (1954. године) све зимске активности се селе на те терене. Изградњом смучарске стазе 1964. године створени су услови за квалитетна такмичења. (Слика 10).

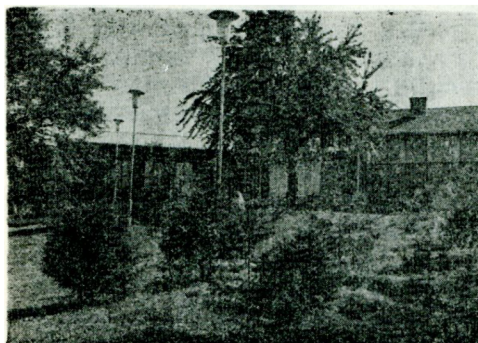
Предајом Планинарског дома фабрици „Тигар” 1969. године услови за смучање постају тежи, али асфалтирањем пута Пирот — Планинарски дом тај проблем постаје мање актуелан. Тако Планинарски дом (Слика 11.) поново постаје станица пиротских смучара.

Постављањем минијатурног ски лифта са сајама од 100 и 200 метара обука у смучању почетника — пионира постаје квалитетнија.

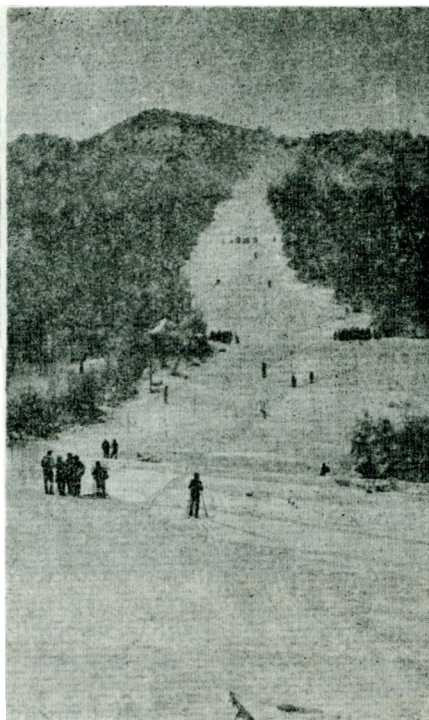
У јесен 1977. године на теренима око Планинарског дома направљена је прва успињача ручне израде. Набављен је мотор, купљена је сајла дужине 300 метара и постављени стубови висине 1 метар. У изградњи овог лифта посебно су помогли: Павле Станојевић инжењер у фабрици „Суко”, Радомир Костић машински техничар у „Тигру” из Пирота. Они су били и идејни конструктори овог ски лифта. У самој изградњи посебно су се ангажовали Борђе Вукобратов, Живковић Јордан, Каменовић Љубомир, Илић Бранимир и група ученика добровољаца из Гимназије „Предраг Костић” и Економске школе „Борис Кидрич” из Пирота.

4. Смучарска такмичења

Каква је била друштвена клима, таква је била бројност у смучарској организацији. Какав је био квалитет у појединим раздобљима пиротског смучарства најречитије говоре подаци са званичних такмичења.

Слика 11. Реновирани
Планинарски дом.

Слика 10. Смучарска стаза коју су
направили пиротски бригадири
1964. године.

Прво првенство Пирота у алпским дисциплинама у трчању одржано је јануара 1946. године на Сарлаху.

— На првом послератном првенству Србије које је одржано фебруара 1946. године на Авали, учествовали су и Пироћанци. Тихомир Петровић је освојио прво место у смуку за чланове и назив првог послератног првака Србије у смуку. Он је освојио и треће место у слалому за чланове, а Миша Живковић је скочио 17,5 метара ван конкуренције. Он је у времену од 1940. до 1946. године био члан С. К. Југославија и учествовао је на многим такмичењима.

— На другом првенству Србије, које је одржано 1947. године на Радочелу највише успеха имао је такође Тихомир Петровић. У трчању на 15 км за чланове у веома јакој конкуренцији заузео је друго место. Био је други у смуку за чланове и трећи у слалому за чланове. На овом такмичењу се појављују и ученици Тихомира Петровића, као омладинци. У трчању на 8 км за омладинце Сава Јанковић заузео је прво место, друго место у слалому и четврто у смуку. Љубомир Маринковић заузео је треће место у трчању на 8 км и исто место у слалому. Драган Јовановић био је девети у слалому. Екипно Пироћанци су се пласирали веома високо заузевши четврто место од 19 екипа.

— На трећем првенству Србије, одржаном фебруара 1948. године на Гочу, екипа Пирота је била комплетна. У трчању на 18 км Тихомир Петровић био је шести, Сава Јанковић осми, Љуба Маринковић десети. У трчању на 8 км за омладинце Пејчић Брана био је десети, а Алексић Петар деветнаести. На овом такмичењу екипа Пирота у патролном трчању на 12 км заузела је прво место, у конкуренцији 14 екипа. У алпским дисциплинама највише успеха имали су Љубомир Маринковић, као четврти у смуку и трећи у комбинацији, и Сава Јанковић као шести у смуку.

На градском првенству, које је одржано јануара 1949. године, најуспешнији такмичари били су Сава Јанковић и Љубомир Маринковић. Марта месеца исте године одржано је и пропагандно такмичење у Височкој Ржани, а учествовало је око 110 смучара.

— Фебруара 1949. године одржано је четврто првенство Србије на Копаонику. Екипа Пирота је комплетна, али резултати нису као ранијих година. Најбољи појединачни успех постигао је Сава Јанковић, који је у трчању на 15 км за чланове уз рекордан број такмичара (70) заузео четврто место и тиме стекао право да као репрезентативац Србије учествује на државном првенству. У патролном трчању на 15 км екипа Пирот заузела је 5. место. Учествовало је 10 екипа. Све екипе биле су из Београда изузев екипе Пирота, Ваљева и Приштине. У смуку за омладинце Игњатовић Синиша заузео је одлично друго место. У алпској комбинацији Јовановић Драган био је девети. Те године је одржано и прво послератно првенство у смучарским скоковима. Јовановић Драган заузео је 13. место са скоковима од 15,50 и 14,50 метара, да напоменемо да је најдужи скок био 16 метара.

— На петом првенству Србије фебруара 1950. године на Гочу у трчању на 7 км за омладинце Пејчић Душан Чачија заузео је 4. место, а Игњатовић Синиша Каракаш 10. место. У трчању на 10 км Јовановић Драган је био четврти, а Јанковић Милорад једанаести. У трчању на 14 км Пејчић Брана заузео је 6. место. Омладинац Станковић Драган је био пети у трци на 5 км. На овом такмичењу по први пут се појављују и омладинке из Пирота. Веома запажен успех постигла је Николић Ружица, освојивши треће место на 5 км и друго место у смуку. У каквом је успону било пиротско смучање у том периоду довољно илуструју резултати са првенства нишке области, које је одржано фебруара 1950. године на Бесној Кобили, од укупно 13 дисциплина Пироћанци су постали прваци у седам дисциплина. (Сл. 12.).

— На шестом првенству Србије 1951. године, одржаном на Копаонику, Сава Јанковић је заузео треће место у слалому. Штафета 4 x 10 км такође је била трећа.

— На седмом првенству Србије које је одржано на Копаонику 1952. године штафета 3 x 9 км — Пејчић Душан, Станковић

Слика 12. Екипа Пирота из 1952. године: седе се лева на десно: Јанковић Сава, Јанковић Милорад, Ненад Машин, председник Друштва, Љубомир Маринковић и Брано Пејчић, стоје с лева на десно: Станковић Драгољуб Фазан, Живковић Драгиша, Николић Ружица, Пејчић Душан и Игњатовић Синиша.

Драган и Живковић Драгиша заузела је прво место. У трчању на 18 км Пејчић Душан заузео је треће место, а Живковић Драгиша пето. Марта месеца 1952. године Сава Јанковић, Љубомир Маринковић и Драган Јовановић су као репрезентативци Србије учествовали на познатом Шарпланинском купу. То је било велико признање врским пиротским смучарима. Интересантно је напоменути да су на омладинском првенству Србије исте године, осим београдских екипа из унутрашњости једино учествовали представници Пирота и Новог Сада.

У наредном периоду одласком Тихомира Петровића и још неких чланова клуба на одслужење војног рока, екипа се осипа, те у наредним првенствима Србије Пирот нема водећу улогу.

— Јануара 1954. године одржано је првенство нишког потсавета код села Рсаваца уз учешће екипе Ниша, Куршумлије и Пирота. Такмичење је отворио Тихомир Петровић, председник Нишког потсавета. У овој конкуренцији подмлађена екипа Пирота заузела је прво место.

— Од 1955. године престаје да се такмичи Љубомир Маринковић, који се посвећује организацији смучарских курсава при Учитељској школи.

— У периоду од 1955. године до 1964. године пиротско такмичарско смучање прелази у „илегалност“. У том периоду одржавају се такмичења локалног карактера, са по којим представником на првенству Србије.

Слика 13. Душан Пејчић Чачија.

Од истакнутих смучара у том периоду, поред већ афирмисаног Душана Пејчића, можемо споменути и Ранчић Божидара, Бирић Бранислава, Видановић Александра Цоу, Минчић Петра, Станковић Миодрага, Тричковић Драгишу . . .

— Фебруара 1964. године одржано је среско првенство, а учествовало је 87 такмичара из Ниша, Пирота и Прокупља. Екипа Пирота је заузела прво место. Најбољи пласман у том периоду постигли су следећи смучари: Манић Божидар, Тричковић Правдољуб, Тошић Драгиша, Стефановић Сава и Ранчић Божидар. А од пионира Милошевић Ацко, Каменовић Љубомир и Илић Бранимир.

Марта месеца 1964. године одржан је смучарски двомеч Пирот — Ниш. Победио је Пирот са 215:205 бода. Исте године Пироћанци се поново појављују на првенству Србије са пет чланова. Тричковић Правдољуб заузео је петнаесто место у смуку, а одлично се пласирао на десето место омладинац Миодраг Голубовић Минда.

— 1965. године одржано је друго среско првенство на новоизграђеној стази. Ово такмичење познатије је као Првенство градова југоисточне Србије. Прво место освојио је Пирот.

— Марта 1965. године одржано је и смучарско оријентационо првенство Србије на теренима испод Басарског камена. Пионири Пирота заузели су прво место.

— 1966. године је по трећи пут одржан сусрет градова југоисточне Србије. Прво место освојила је екипа Пирота. Исте године на 21. првенству Србије екипа Пирота заузела је шесто место. Највећи успех постигао је Миодраг Панчић Шипа, освојивши друго место у слалому за пионире. Код омладинаца Голубовић Миодраг је заузео 13. место, а у конкуренцији чланова Тошић Драгиша је заузео 12. место.

— 1968. године малобројна екипа Пирота (4 члана), један пионир, 2 омладинца и 1 члан учествује на првенству Србије на Копаонику, али не постиже значајније резултате.

— Марта 1969. године чланови „Миџора” учествују на првом отвореном првенству за награду Београда, познатијем као „Куп Београда”. Каменовић Љубомир заузео је осмо место у слалому и седмо у комбинацији.

— На другом Купу Београда, који је одржан марта 1970. године на Копаонику, Тричковић Момир Бира дели осмо и девето место у слалому, шесто у смуку и шесто у комбинацији. На другом првомајском велеслалому 1970. године на Брезовици Живковић Јордан заузео је шесто место. На XXVI првенству Србије, одржаном фебруара 1970. године на Брезовици, Живковић Јордан заузео је седмо место у смуку и седмо место у конкуренцији.

— Априла 1971. године одржано је на Проклетијама прво појединачно првенство Србије у велеслалому. Стаменић Јован заузео је треће место, Каменовић Љубомир четврто и Живковић Јордан десето.

— Године 1972 — 1973. пису одржавана никаква такмичења.

На Новогодишњем купу Копаоника у велеслалому 1974. године Каменовић Љубомир заузео је пето место, Илић Бранимир девето. Исте године Илић Бранимир учествује на Универзитетском првенству Европе априла месеца на Брезовици, као члан екипе Београдског универзитета.

Обнављањем смучарских школа 1974. године појављују се и први такмичари који репрезентују Пирот на првенствима Србије.

— На XXX првенству Србије које је одржано на Копаонику 1975. године Живковић Саша заузима шесто место у конкуренцији млађих пионира, а Стругар Предраг 11. место у смуку за омладинце. Исте године је одржано и првенство Пирота у смучању уз учешће 40 такмичара. Такмичење је имало пропагандни карактер.

— Године 1976. одржано је отворено првенство Пирота уз учешће 50 такмичара и послужило је као предизборно такмичење за предстојеће првенство Србије. На XXXI првенству Србије, које је одржано јануара 1976. године у Сјеници, Пирот има поново представника у трчању. Младеновић Предраг је у трци на 15 км за чланове заузео шесто место. На истом првенству Србије у алпским дисциплинама за цицибане и пионире, које је одржано фебруара на Копаонику, Пироту после низ година медаље доносе пионири. У категорији цицибана Стругар Ненад је заузео друго место у слалому и велеслалому, а у категорији млађих пионира Живковић Саша је био други у велеслалому. Цицибанка Минчић Тања заузима треће место у велеслалому. Иако се првенство Србије за основне и средње школе одржава већ седам година, пиротски пионири се појављују тек на седмом првенству које је одржано марта 1976. године на Копаонику. Ученици пиротских основних школа иначе чланови СК „Миџор” су од 18 могућих медаља освојили 9. (Сл. 14.).

Слика 14. Наде пиротског смучања и њихови тренери

— 1977. године одржано је отворено првенство Пирота. Те исте године одржано је првенство основних и средњих школа у оквиру спортских игара школске омладине Србије. У билтенима се ово првенство јавља као прво по реду првенство, међутим оно је осмо по реду. Ради се о томе да је у 1977. години формиран ОСИС — комитет где је дошло до крупних промена у систему

такмичења. Претходних седам такмичења организовао је смучарски Савез Србије, а од 1977. године такмичење организује ОСИС — Комитет. Учествовали смо и на 32. првенству Србије за пионире и цицибане.

Сва ова такмичења од општинског до републичког карактерише масовност, боља припремљеност такмичара и боља техничка дотераност.

На отвореном првенству Пирота, које је одржано 23. I 1977. у дисциплинама слалом и велеслалом учествовало је 60 такмичара од цицибана до омладине.

22. и 23. фебруара 1977. године на такмичењу основних и средњих школа учествовало је 12 такмичара смучарског клуба „Миџор“, а најбоље су се пласирали: цицибанка Ирена Стефановић — друго место, млађи пионир Стругар Ненад — треће место, Стаменковић Ненад — четврто место и Станковић Зоран — шесто место, млађа пионирка Тања Вукобратов освојила је четврто место.

12. и 13. фебруара 1977. године одржано је пионирско првенство Србије на Копаонику. Учествовало је 19. такмичара. Прву златну медаљу у категорији цицибана освојио је Живковић Синиша, он је уједно постао и први званични првак Србије из Пирота после 30 година. Шесто место освојио је Станковић Зоран који је такође наступио у категорији цицибана у дисциплини слалом. Остали такмичари пласирали су се на следећа места: десети Момић Саша млађи пионир, тринаести Костић Бобан старији пионир и шеснаести Панић Саша старији пионир. У дисциплини велеслалом Станковић Зоран освојио је пето место, Живковић Синиша седмо и Мишић Слободан десето, сви у категорији цицибана. Млађе пионирке Стаменковић Марина, Стефановић Ирена и Минчић Тања заузеле су четврто, пето и осмо место, а млађи пионир Момић Саша, Живковић Саша, Стругар Ненад и Стаменковић Ненад заузели су пето, шесто, једанаесто и двадесет прво место. Код старијих пионирки Тања Вукобратов је била једанаеста, а Гирић Драгана тринаеста. Панић Саша био је једанаести, Костић Слободан четрнаести, Минчић Саша двадесет четврти, Гирић Славољуб двадесет шести, сви у категорији старијих пионира.

На отвореном првенству града Пирота 1978. године учествовало је 80 такмичара Биле су заступљене све категорије од цицибана до сениора. Такмичење је било квалитетно, а осим чланова клуба учествовала су и четири представника ФФВ, и три представника ЈНА у оквиру припрема за друго Армијско првенство. Такмичење је пратило око 1.000 гледалаца.

На клупском првенству Србије, које је одржано фебруара 1978 на Копаонику, талентовани Синиша Живковић освојио је две златне медаље у категорији цицибана и тако поновио прошлогодишњи успех. Од млађих пионира најбоље су се пласирали Станковић Зоран — други и Мишић Слободан — седми. Ци-

цибанка Милутиновић Александра освојила је сребрну медаљу, Стефановић Ирена бронзану, а Минчић Тања пласирала се на четврто место. Од млађих пионира наступили су Живковић Саша — шесто место, Момић Саша — седмо место, Минчић Саша — девето место, Панић Саша седамнаесто место, Костић Слободан — двадесет прво место. Старије пионирке: Марина Стаменковић — треће место и Тања Вукобратов — осмо. У дисциплини велеслалом у категорији цицибана Живковић Синиша је био први, Бирић Ивана трећа, Костадиновић Данче четврта. Стругар Ненад и Станковић Зоран наступили су као млађи пионири и заузели седмо, односно девето место. Код старијих пионира најбоље се пласирао Костић Бобан заузевши седмо место, затим Панић Саша тринаесто и Момић Саша четрнаесто место. Млађе пионирке Ирена Стефановић и Минчић Тања заузеле су осмо и једанаесто место. Код старијих пионирки Бирић Драгана освојила је четврто место, Стаменковић Марина пето и Вукобратов Тања четрнаесто.

Слика 15. Синиша Живковић, двоструки првак Србије у слалому и велеслалому. Снимак са тог такмичења.

Смучарски клуб „Миџор” заузео је друго место екипно на овом првенству и тиме забележио свој највећи успех до сада. На сениорском првенству Србије, које је одржано 23. фебруара 1978. године, најбоље пласирани представник Пирота био је Мадић Зоран — шести у смуку.

На првенству Друге Армије, које је одржано 15. фебруара на Копаонику, СК „Миџор” је имао два представника: Илић Бранимира и Каменовић Љубомира, који су се налазили на одслу-

жењу војног рока у Приштини. Они су наступили за војну репрезентацију Косова и заузели: Илић Бранимир пето, а Каменовић Љубомир дванаесто место. Од укупно 20 финалиста, колико је учествовало, 16 смучара војника било је из Словеније. Екипа Приштине освојила је прво место у дисциплини велеслалом.

13. марта 1978. године на првенству основних и средњих школа, које је одржано на Копаонику, Станковић Зоран заузео је четврто место, Живковић Сениша шесто у категорији цицибана. Млађи пионери Момић Саша, Живковић Саша и Стаменковић Ненад заузели су пето, шесто и тринаесто место, а млађа пионирка Милутиновић Александра заузела је пето место. Од старијих пионира најбоље се пласирао Костић Бобан, а од старијих пионирки Бирић Драгана.

III ПЕРСПЕКТИВЕ ПИРОТСКОГ СМУЧАРСТВА

Смучање као активност већ дуго има своје поборнике и заљубљенике у овом граду. Близина и погодност смучарских терена је разлог што је смучање у овом крају створило традицију и има перспективу. Но то, није једини разлог. Виши лични и друштвени стандарди, савремени начини живота, модерна схватања активног одмора и рекреације, и савремена самоуправни концепција општенародне одбране, још више дају могућност да смучање у Пироту добије своје право место. Сви ови разлози доста брзо намећу схватања о потреби организованог, масовног и квалитетног рада у смучању.

Терени поред Планинарског дома у овом тренутку су једино место за зимске активности, али вероватно ће у блиској будућности спортски терен постати читаво подручје Старе Планине, а будући зимски центри лоцираће се и у Топлом Долу, Арбињу, Широком Лукама... Јер, Стара планина својим красним теренима и добрим снежним приликама може конкурисати свакој планини у Југославији, природа је ту била издашна, само да још људска рука то оплемени и разумно подреди својим потребама.

У овом тренутку ако хоћемо да смучарство крене брже и боље, треба решити следећа три проблема:

- Боље организовати Пиротско смучарство
- Изградити објекте за масован и јефтин смештај омладине и радних људи
- Изградити успињачу са најскромнијим капацитетом, без које се у савременом смучању не може спровести брза и квалитетна обука.

* * *

Било је тешко доћи до података о такмичењима, курсевима и семинарима на којима су учествовали пиротски смучари. У појединим раздобљима није вођена никаква документација, дос-

та докумената је пропало приликом мењања просторија Друштва, те би аутори били захвални сваком учеснику и познаваоцу прилика у овом спорту, за допуну и евентуалну корекцију података из овог рада.

Л И Т Е Р А Т У Р А

1. Билтени Смучарског савеза Србије, (Београд), 1964—1976. год.
2. Ђирић П. М.: Пирот — Водич кроз град и околину. „Слобода”, Пирот, 1976. год.
3. Илић Б.: Могућности за развој излетништва, планинарења и логоровања у околини Пирота. Дипломски рад, ФФВ, Београд, 1975. год.
4. Јанкелић Ј.: Смучање као рекреација и спорт. „Партизан” Београд, 1968. год.
5. Каменовић Г.: Фискултура и спорт. Пирот 1944—1954, Десет година социјалистичке изградње, „Графика” Пирот, 1954. год.
6. Нишавић М.: Смучање, „Спортска књига”, Београд, 1965. год.
7. Смучарство у Србији. (Уредници Нишавић, М. и Мишовић, М.) Смучарски савез Србије, Београд, 1951. год.
8. Штукел А.: Скијање. Књига о спорту (Загреб, „Младост”, 1971.). I Стр. 244.
9. Штукел А.: Скијашки лексикон, Фискултурни савез Хрватске, Загреб, 1950. год.
10. Тричковић М.: Развој смучарства у области Старе Планине. Дипломски рад, ФФВ, Београд 1973. год.
11. Зимски спорт — часописи Смучарског савеза Југославије. (Београд, 1952. — 1955. год.).
12. Живковић Ј.: Смучарство у пределу Старе Планине и могућности за развој. Дипломски рад, ФФВ, Београд 1966. год.
13. Живковић М.: Прилог за хронику смучарства у Пироту, 1977. год.
14. Разговор са Костић Савом Паспаљаном, 15. марта 1975. год.
15. Разговор са Митић Димитријем, 6. априла 1975. год.
16. Разговор са Маринковић Љубомиром, 8. септембра 1976. године.
17. Разговор са Џунић Јованом, 12. септембра 1976. године.
18. Разговор са Јанковић Милорадом, 13. септембра 1976. год.
19. Разговор са Пејчић Душаном, 15. септембра 1976. год.
20. Разговор са Живковић Драгишом, 23. септембра 1976. год.
21. Разговор са Крстом Живковићем Делиманцем, 23. септембра 1976. год.

ВЛАДИМИР БОРБЕВИЋ

О ПОРЕКЛУ НАЗИВА ПИРОТ

ПИРОТ — БИЛИМГРАД

— пирлит (шара) у основици назива —

Захваљујући досадашњим истраживачима порекла назива: Пирот, створсна је посебна и интересантна могућност огледања садашњим и будућим генерацијама филологије, поготово оним који припадају или потичу из овог града и ближе околине.

Вредни прегатоци на овом пољу истраживања, К. Н. Костић и Светислав Петровић, својим радовима, у првој половини овог века, указивали су на тајанственост порекла овог назива, али без даљег и дубљег упуштања у саму проблематику, застајући пред зидом „потпуне нејасности” порекла назива.

У својој монографији „Нишавље” М. Живановић претпоставља да је Пирот добио име јелинизацијом римске речи — *Turges* —, у грчку реч — *Purgos* — сличног значења (кула, зид с торњевима), а затим, словенизацијом овог имена (у XIV веку) добио име Пирот.

Са јелинизацијом речи, донекле сличну теорију гради топонимаслички веома вредно М. Павловић преко грчког глагола — *рего* — (чита се пир) семантичким трансфером речи на значењу „значајно место на путу” и преко трговачког слоја из Епира (Грчка), који је можда био настањен у Пироту. Њима и изразу Епирота и „стабилизацији изразне структуре у контаминацији — (др Ј. Бирић) и (е) пирот”, Пирот има „захвалити” за своје име.

Сва ова тврђења нису немогућа, али им је основа за најприхватљивије решење доста несигурна, поготову ако се прихвати мишљење да једно место, у већини случајева, добија свој назив везујући се за очигледну и дуготрајну оригиналност, упечатљивост података, који га првенствено карактеришу.

Досад су само најприхватљивији закључци др Јована Бирића који у тексту: „Још једном о пореклу назива Пирот” (Пиротски зборник бр. 4, 1972. год.) пише:

— а) Зашто би били потребни досељеници, односно путници, из Епира да би се увело име Пирот?

б) Зашто би то требало бити XVI век?

в) Не би ли била могућна и која друга комбинација фактора заснована на топономастичким, али истовремено и на нешто више историских и географских података?

Чини се да би у комбинацији са више историјских и географских података, топономастичка анализа порекла назива Пирот дала нешто чвршћу основу. Топономастичко објашњење било би потпуније и прихватљивије”.

Интересантан је податак да су сами Турци Пирот називали Шарђој. С тим у вези неодржива је констатација Абдулаха Шкаљића у књизи „Турцизми у српскохрватском језику” о значењу и кованици речи Шарђој, (стр. 580 речника) где дословце пише: ШАРЂОЈ, ШАРКОЈ, ШАРЂЕВСКИ ЂИЛИМ м (перс. — тур.) пиротски ћилим (тур. Sarköy, Sehirköyü „Пирот”, букв.: „градско село” (од şehir, В. Шехер у тур. köy „село”).

Пре би се могла подржати кованица српске и турске речи: шара (тканица) + коу (тур. село), у значењу „шарово село”, „шарено село” или још прецизније „село са шарама” (село које поседује у изобиљу шаре, тканице).

Зашто би се давало име месту „градско село” кад тај термин није битан за трајније давање имена, већ само означава један прелаз, ако се тада уопште могло говорити о типичним градовима у ближим и даљим областима око пиротског краја. . .

Уочљив је податак да се са мало веровања у могућност претпоставља да израда оригиналних пиротских ћилима датира још из много ранијих епоха.

Сама оригиналност неког податка допушта велику слободу да и са мало успутних грешака истраживач путује, сасвим оправдано и доста уверљиво, у прошлост једног народа, јер се и утврђена оригиналност везује за своје јасне прапочетке, који су се само могли формирати у једном народу, на једном месту и у времену образовања првих друштвених заједница истога народа.

Велики је број рукотворина једног народа који никад нису (или незнатно) давали материјалну корист и није то било битно за њихову израду а ипак постоје од првих почетака друштвеног живота једног народа, као белег или оригиналност постојања. Зато, неће бити смешно ако се ускоро докаже, а и сада се помишља на то да су Словени, приликом својих насељавања данашњих крајева, поред осталог, понели са собом из краја из кога потичу и првобитне разбоје, и своје шаре, тканице, као претече данашњим ћилимовима.

Зато, ако су Турци наишли на тканице код словенских народа, куповали су их, или просто отимали, преносили су даље својој средини да потичу из места — села, које је пребогато лепим тканинама које називају „шара”. Отуда Шарђој. („шара” . . .).

Други назив, осим „шаре”, за ћилим, Словени, или још тачније Срби, нису имали, иначе би се појавио у осталим српским крајевима или, уопште, у осталим словенским језицима.

Међутим, за „шару“ у турском језику је постојала и постоји реч: ПИРАИТ, која је прихваћена као турцизам у српскохрватском књижевном језику.

Абдулах Шаљић, „Турцизми у српскохрватском језику“, стр. 519, ПИРАИТ м, ПИРАИТАЊЕ и, уткане шаре на платну ткањом на стању зове; се и провлака. тур. pullu, purlu „лопулан, нагиздан, украшен“ (в. пули) В. ПИРАИТУША.

ПИРАИТУША ф, хаљина, одјећа са пирлитом (утканим шарама). — Шалај моја ПИРАИТУША дока“ (Муз. зап. инст. 1835) Изв. од ПИРАИТ (в.).

„Речник српскохрватскога књиживнога језика“ Издање Матице Српске 1971. године, О — П, страна 429.: ПИРАИТ, — ита м. тур. покр. заст. уткивање шара у облику грана.

ПИРАИТАНКА ж. (у атрибутој служби) необ. пуна шара, шарена.

Да су места богата „шарама“ постојала и у осталим српским крајевима доказ је ПИРАИТОР, Херцеговина: „Антологија народних јуначких песама“, Војислав Бурић, Београд 1954. год., речник: стр. 625: ПИРИТОР — в. ПИРАИТОР, (зидине старог градића у Херцеговини.

Међутим, претпостављам да се реч — ПИРАИТОР у нишавском крају није дуго задржала, али слично као и у осталим српским крајевима, у већини случајева, губитком сугласника „Л“ иза „Р“, или његовим претварањем у „О“ добијено је име ПИРОТ.

ПИРАИТ (л о) ПИРОИТ (ои о) ПИРОТ

Да се је „Л“ у том положају, или иза „Р“, губило (делимичан је доказ касније претварање речи ПИРАИТОР у ПИРИТОР — В. Бурић, „Антологија српске јуначке поезије“), или претварало у „О“ чак и у пиротском крају, што представља праву реткост, и, као у примеру трансформације: ОРА ОРО (пиротизми), то би се могло превести да је народно коло — оро добило своје име по угледу кружења птице орла изнад свога плена.

Срби из пиротског краја нису задржавали страну реч у истом облику, већ су је, на свој начин, или скоро увек, претварали у облик који је њима највише одговарао или по слуху, или по изговору, или можда због незлонамерног и шаљивог „потцењивања“ свега туђега, или по неким другим афинитетима, што је, можда, само Пироћанима јасно, а веома тешко разумљиво за друге, па чак и Србе у осталим српским крајевима.

Могуће је да је реч „ПИРЛИТ“ била наметнута преко турске администрације па су је Пироћанци не желећи да се очигледно супротстављају, променили, само њима својственим језиком — изговором у реч Пирот, а доста се чини и могућа вероватност да је сама реч настала „маниром“ пиротских трговаца, који су своју реч „шара“ заменили турском „пирлит“.

Било како било, уткане шаре у облику грана, дале су овом крају назив Пирот, и зато се с пуним правом може рећи да је Пирот — „Шаринград“ или како још боље рече и написа велики заљубљеник у свој родни крај и вредни литерарни стваралац с темама из пиротског краја, Димитрије Ранчић — „Билимград“.

„Мијалко Раснички вам прича” Д. Бирића и Т. Панајотовића* је необична књига. Хибридна и сваштарска у избору садржине и концепцији структуре, она измиче свакој категоризацији. Ова књига није научно дело јер њени аутори, иначе аматери у овој области, нису посао обавили довољно студиозно и акрибично. С друге стране, особито етнографија, социологија и лингвистика, кад је реч о овим нашим просторима, не могу бити равнодушне према материјалу који она нуди. „Мијалко” није ни ауторско дело јер су његови текстови нека врста народног (или народског) стваралаштва, па ипак, већи део материјала, осим изворних народних песама, пословица, загонетки и (по Вуку) „у обичај узетих речи”, прошао је кроз духовну и језичку лабораторију аутора. По лежерности и раскомоћености наратора (Мијалка Расничког), анегдотичности и хумору у његовом приповедању, ово дело је најближе журналистици, али оној која не нестаје са даном.

„Мијалко Раснички” претендује да буде зборник текстова о Пироту и Пироћанцима (и не само о њима) и сведочанство о менталитету и језику ове средине. Старо и прошло, са специфичним бојама и аромом, чији се остаци вуку до у наше време, подгревани носталгијом, чине тематску окосницу ове књиге. Временске границе нису постављене, али се слуте: Пирот између два рата и после другог. Мало прилога сеже дубље у прошлост. Патријархални менталитет прожима се са добом фудбала и „зихераша” у гротескни контрапункт.

Аутори су међу корице ове књиге (или: ових књига) ометили све што им се чинило занимљивим: од лаких обавештења о предратним чорбацијама, аџијама, еснафлијама, дућанџијама, механама, аргатима, амалима, тевтерима, преко анегдота, шала и надмудривања (са доста алузија из најнижих духовних сфера), до синонима (којима се доказује богатство лексике говора Пироћанаца), надимака („Како Трта преноси утакмицу”), пословица, загонетки и љубавних лирских песама и легенда, да би све то било зачињено описом неких историјских знаменитости и локалитета (I књига).

* Душан М. Бирић и Томислав Г. Панајотовић: Мијалко Раснички вам прича. (I и II), „Слобода”, Пирот, 1976, 1978.

У другој књизи Мијалко нас обавештава о „сиденћама“, овчарима (прозни текст проткан је адекватним лирским народним песмама), „шољћањима“, о тврдичлуку Пироћанаца(!); ту су затим опет пословице, па прилози о појатама, колибама, јеловнику пастира, њиховим играма и разбибригама, потом следе овчарске песме; након тога сазнајемо понешто о женидбама, празницима и обичајима што их прате, о овцама, врацбинама, бачијама и о ономе што се у њима справља, да би каледоскоп био приведен крају шалама и вицевама који се обично интерпретирају уз чашицу када се друштво (махом мушко) опусти и зарумени.

Ако, међутим, књига има структуралних мањкавости, она дубље осмишљености и кохеренције.

Ако, међутим, књига има структуралних мањкавости, она то одабрано надокнађује етнографским вредностима. У њој се чува од заборава многи народни обичај, особености народног живота у прошлости, дух, карактер, традиција, па и атавизми овог живља. И нарочито — језик.

У „Мијалку“ се имплицитно инсистира на језику, говору пиротског краја. Као што је напред речено, прилози у овој књизи углавном нису резултат дословног бележења из уста одабраних, даровитих народних приповедача, него су доживели обраду и стилизацију приређивача Душана Бирића, пасионираног истраживача старина лужничког и пиротског краја, и Томислава Панајотовића који не са мање страсти трага за етничким и језичким особеностима овог поднебља. Стога је разумљиво што се у језичкој обради „Мијалка Расничког“ могу уочити утицаји лексике Пирота и Лужнице, али и бројни други наноси што их је миграција становништва, а пре свега досељавање сељака у градове, условила. (Пироћанац-староседелац устврдиће, на пример, да се у старом Пироту нису употребљавале речи „еди када си“, „имот“, „клендза“, „џур бар“ и сл.). Језик ове књиге, дакле, није језик старог Пирота, него садашње стање језика Пироћанаца, или, прецизније, он је израз језичког схватања аутора, као што и стил носи индивидуалне ауторске црте. Једно је, међутим, сигурно: утицај стандардног српскохрватског језика тако је моћан и делотворан у овој средини да се говор „Мијалка“ већ доживљава као анахронизам.

Мијалко Раснички, тобожњи наратор, кроз чију се духовну призму прелама све што ова књига садржи, требало би да буде пандан Ери или Ђоси, дакле, шаљивџија, домишљан и мудријаш. Ваља, међутим, знати да њега није створио народ него школовани људи и то не тако давно. Кроз њега никада није проговорио једноставни мудри сељак него интелектуалац који настоји да опонаша сељачку памет. Нема тај наш Мијалко ни свога лика, ни духовне физиономије; он је алиби за све што се годинама пише у „Слободи“ о Пироту и Пироћанцима

чистим или мање чистим пиротским говором, и што је, у зависности од аутора (а било их је више од оснивања локалног листа „Слобода“) углавном духовито, сатирично или лакрдијашко. Његовом приповедању недостаје спонтаности, оне лакоће којом аутентични Пироћанац развија своје мисли. То је зато што аутори држе да је говор, изражавање оно најдрагоценије у целом послу и да је сва драж њихове прозе у игри речи, гомилању синонима и несташлукцима монстр-језика. Тако се чини сензација од језика који је у нормалној, егзистенцијалној употреби имао толико шарма и лепоте.

Ваљало би, на крају, подвући да је хумор и благо ироничан однос према прошлости значајна одлика ове књиге. У њој се, чини ми се, може наћи есенција чаршијског хумора и духовитости. Анегдоте се везују за познате (понекад и опскурне) личности грађанске и послератне историје нашега краја. Међу анегдотама има духовитих које кроз сочан и врцав хумор откривају природу овог етноса, али и оних којима у публикацији која претендује на озбиљност и није било места. То су вицеви приземних алузија и сумњиве двосмислености, на граници кича и вулгарности.

„Мијалко Раснички“ је (више или мање) забавно штиво. Материјал који ова књига садржи требало је обелоданити. Посебно је питање да ли се морао објавити у оваквом облику. Може се, међутим, претпоставити да ће неком будућем истраживачу напор Д. Ђирића и Т. Панајотовића бити драгоцен.

Читаоци га, оваквог какав је, могу волети, — ако им се свиђа.

ЉУБИСАВ ЛИЛИЋ рођен је 3. 11. 1937. године у Чиниглавцима, општина Пирот. Завршио је Гимназију у Пироту 1956. и Правни факултет у Београду 1960. г. Радио је у Општинском јавном правобранилаштву у Пироту, ИВК-у Пирот, а потом је био председник ОК ССРН Пирот, председник СО Пирот, генерални директор Индустрије вуне и коже Пирот. Сада је секретар ОК СК Пирот.

ЖИВКОВИЋ ЈОРДАН рођен 24. 11. 1940. године у Височкој Ржани. Учитељску школу завршио у Пироту 1960. год. Дипломирао на Факултету за физичко васпитање у Београду 1965. године.

Магистрирао на истом факултету 1978. године.

Сада се налази на дужности секретара Савеза организација за физичку културу општине Пирот.

РАНКО АНТИЋ, рођен у Пироту 1926. Завршио Филозофски факултет у Београду, група за југословенску књижевност и српскохрватски језик.

Сада руководиоца Службе за информисање Индустрије одеће „Први мај“.

ДРАГАН МАРКОВИЋ КАРАДАЧКИ рођен 1930. године у Кучевишту (Скопска Црна Гора).

Завршио Филозофски факултет у Београду, група за етнологију.

Сада сарадник Завода за заштиту споменика културе у Нишу.

ПАУЛИНКА ИГЊАТОВИЋ рођена је у Пироту 1952. године. Завршила је Учитељску школу у Пироту 1972. г. и Филозофски факултет у Нишу — групу за социологију 1978. г.

* Реч је о ауторима који први пут објављују текстове у Пиротском зборнику.

С А Д Р Ж А Ј

	Страна
Реферат	
Секретара општинског комитета СКС, Пирот, Љубисава Лилића, на свечаној академији поводом 60-годишњице КПЈ—СКЈ, СКОЈ-а и Революционарних синдиката 20. 04 1979. год. — — — — — — — — — — — — — — — —	3
Др Јован В. Ђирић Савез комунистичке омладине Југославије у Пироту пред други светски рат — — — — — — — — — — — — — — — —	19
Ранко Антић Двадесет година индустрије одеће „Први мај” — — — — — — — — — —	25
Мр Миливоје Поповић Двадесет година Економске школе „Борис Кидрич” — — — — — — — — — —	33
Др Тодор Васић Прилог питању интеграције производних снага у пољопривреди Понишавља — — — — — — — — — — — — — — — —	39
Паулина Игњатовић Адаптација Завојаца у Пироту — — — — — — — — — — — — — — — —	53
Душан Најдановић Утицај боравка деце у предшколској установи на успех у почетном разреду основне школе — — — — — — — — — — — — — — — —	63
Драгица Николић Фактори прилагођавања ученика захтевима средње школе — — — — — — — — — —	81
Др Вјекослав Бутиган Марксистичко образовање у општини Пирот — — — — — — — — — — — — — — — —	91
Живорад М. Мартиновић Забрдски део Видлича — — — — — — — — — — — — — — — —	105
Милорад Ђирић Загађивање ваздуха и бука као последица саобраћаја — — — — — — — — — — — — — — — —	123
Милорад Живковић Сачуване ратне публикације пиротских јединица — — — — — — — — — — — — — — — —	129
Драган Марковић Значајан налаз керамичких предмета — — — — — — — — — — — — — — — —	143
Радован М. Влајковић, професор Изборна надметања радикала у нишавском срезу 1897 — — — — — — — — — — — — — — — —	155
Живковић Јордан Илић Брагимир Смучарство у Пироту — Његов настанак и развој — — — — — — — — — — — — — — — —	167
Владимир Борђевић, професор Пирот — Њилимград — — — — — — — — — — — — — — — —	187
Радован Живковић Корисна и потребна књига — — — — — — — — — — — — — — — —	191
Белешке о ауторима — — — — — — — — — — — — — — — —	196

ЛЕКТОР

АнБелија Савић

КОРЕКТОР

Петар Голубовић

ТЕХНИЧКИ УРЕДНИК

Момчило Цветковић

Фотографије на корицама:

Са прославе 1. маја у Пироту 1919. године

Издаје ИРО „Слобода“ Пирот

Штампа „Просвета“ — Ниш